

LINKS-POPULISME IN NEDERLAND EN DUITSLAND SINDS DE JAREN NEGENTIG

Mate van populisme in de ideeën en debatstrategieën van de SP en Die Linke

MA-eindscriptie Political Debate (30 ECTS)

Universiteit Leiden, 30 juni 2011

Eerste lezer: Prof. Dr. H. te Velde

Tweede lezer: Dr. K. Vossen

Tim den Hollander (0406759)

Biggenweide 36

2727 GS Zoetermeer

t.j.den.hollander@umail.leidenuniv.nl

Inhoud

Inleiding	2
1. Populisme	5
1.1 Politicologie	5
1.2 Taalkunde	15
2. Onderzoeksmethode	20
2.1 Populisme op politiek-inhoudelijk niveau	20
2.2 Populistische debatstrategieën	30
3. De SP en Die Linke	32
3.1 Voorgeschiedenis van de SP	32
3.2 Voorgeschiedenis van Die Linke	35
4. Meting graad van populisme van de SP en Linke	37
4.1 SP tijdens de Algemene Politieke Beschouwingen 1994-2010	39
4.2 Die Linke tijdens de Bundeshaushaltsdebatten 1991-2010	62
5. Discussie: populistten en het politieke debat	88
Conclusie	91
Bibliografie	95
Bijlage I: populismegraad SP 1994-2010 op politiek-inhoudelijk niveau	I
Bijlage II: populismegraad SP 1994-2010 op taalkundig niveau	III
Bijlage III: populismegraad Die Linke 1991-2010 op politiek-inhoudelijk niveau	V
Bijlage IV: populismegraad Die Linke 1991-2010 op taalkundig niveau	VII

INLEIDING

Het afgelopen decennium was politiek gezien zeer roerig in Nederland. In 2002 vermoordde een milieuactivist Pim Fortuyn, die als lijsttrekker van de LPF op dat moment op premierskoers lag, vanwege zijn politieke gedachtegoed. Twee jaar later werd columnist Theo van Gogh op straat door een fundamentalistische moslim om het leven gebracht, omdat hij zich negatief had uitgelaten over de islam. Door deze gebeurtenissen werd, hoewel het in het geval van Van Gogh strikt genomen niet om een politieke moord ging, de vrijheid van meningsuiting een kernbegrip in de vaderlandse politiek en de Nederlandse samenleving. Karakteristiek voor populisten is dat ze deze vrijheid willen gebruiken om hardop te kunnen zeggen wat de mensen zouden denken, aldus politicologe Margaret Canovan.¹ De als populistisch bestempelde Geert Wilders² maakte in Nederland sinds de eeuwwisseling waarschijnlijk nog wel het vaakst gebruik van artikel 7 van de Grondwet.³

Ook in Duitsland laaide recentelijk een vrijwel gelijksoortig debat over de vrijheid van meningsuiting op toen Thilo Sarrazin, lid van de sociaaldemocratische SPD, het boek *Deutschland schafft sich ab* publiceerde. In dit boek uitte hij twijfels over de multiculturele samenleving en bekritiseerde hij de gebrekkige wil onder immigranten om te integreren.⁴ Sarrazin beriep zich op de vrijheid van meningsuiting, waardoor hij in ieder geval de discussie over deze vrijheid aanwakkerde. Een groot deel van de Duitse bevolking reageerde echter met afschuw op zijn uitlatingen. Op straat en in de media werd Sarrazin dan ook vaak betiteld als een populist. Toch stond bijna één op de vijf Duitsers achter de meningen van deze politicus.⁵

In beide buurlanden werd de omgang met bepaalde populistten in de afgelopen jaren een 'hot issue'. Sinds het begin van dit millennium was het Fortuyn die een nieuw rechts-populistisch geluid liet horen. Na zijn dood zagen we de opkomst en ondergang van Rita Verdonk en haar Trots op Nederland (ToN). De laatste jaren lijkt Wilders met zijn Partij voor de Vrijheid (PVV) het bekendste Nederlandse voorbeeld van een populistisch politicus te zijn. In Duitsland kreeg Sarrazin niet alleen het stempel 'populist', maar werd hij er ook van beschuldigd een potentieel lid van de neonazistische NPD te zijn.⁶ Populisme lijkt vooral te worden verbonden met

---

¹ Margaret Canovan, 'Trust the People!', 4.

² Koen Vossen, 'Hoe populistisch zijn Geert Wilders en Rita Verdonk?', 437-465.

³ Grondwet Koninkrijk der Nederlanden, artikel 7. Geraadpleegd via: <http://www.st-ab.nl/wetgrondwet.htm>, 17 april 2011. In dit artikel is de vrijheid van meningsuiting vastgelegd.

⁴ Thilo Sarrazin, *Deutschland schafft sich ab*.

⁵ Henryk Broder, 'Sarrazin provoziert mit seinen Thesen zur Integration', 158-163.

⁶ Broder, 'Sarrazin provoziert mit seinen Thesen zur Integration', 159.

‘(extreem)rechts’. Volgens historicus Henk te Velde is populisme echter een verschijnsel dat bij de democratie hoort. Wie dus populisme onderzoekt, kijkt automatisch naar het politieke debat.⁷

De linkervleugel van het politieke centrum is in de discussie rondom het populisme onderbelicht.⁸ In deze scriptie zullen twee linkse partijen met min of meer dezelfde ideologische uitgangspunten worden bekeken. De Socialistische Partij (SP) en haar Duitse ‘zusterpartij’ Die Linke⁹ zullen onder de loep worden genomen om te kijken in hoeverre beide linkse partijen populistische trekjes hebben wat betreft hun gedachtegoed en debatstrategieën. Deze interdisciplinaire analyse vanuit een politicologische en taalkundige invalshoek zal aan de ene kant een onderzoek naar de politiek-inhoudelijke ideeën van beide partijen tijdens de Algemene Politieke Beschouwingen en de Duitse *Bundshaushaltsdebatten* sinds hun entree in de desbetreffende nationale parlementen behelzen. Daarom wordt onderzocht op welke manier enkele politicologen hebben geprobeerd het fenomeen populisme van een definitie te voorzien. Aan de andere kant zal er worden gekeken naar de wijze waarop het debat door deze partijen werd gevoerd en met welke ‘strategie’ zij de discussie in het parlement aangingen. Politieke partijen bedienen zich daarbij bewust van een bepaald *taalgebruik* om hun doelen te kunnen bereiken.¹⁰ Kenmerken die taalkundigen aan populistten toekennen zijn daardoor voor ons onderzoek onmisbaar. Vanuit het hierdoor gevormde theoretische beeld over populisme kan er aansluitend een onderzoeksmethode worden ontwikkeld. Deze methode zal worden gebruikt om de mate van populisme van de SP en Die Linke in de laatste twee decennia te ‘meten’¹¹ en de precieze invulling van het populistische karakter van beide partijen te beschrijven.

Het schetsen van een populistische trend over een bepaalde periode en het maken van een vergelijking tussen twee aan elkaar verwante partijen moet een nauwkeurig beeld van de mate van populisme van de SP en Die Linke mogelijk maken. Door deze vergelijking kunnen we immers concluderen in hoeverre het links-populisme van de SP in Nederland in de laatste twintig jaar verschilde van het links-populistische geluid dat Die Linke liet horen. Aangezien in de Duitse Bondsdag een erkende populistische partij op de rechtervleugel ontbreekt, biedt een focus

---

⁷ Henk te Velde, *Van regentenmentaliteit tot populisme*, 245.

⁸ David van Reybrouck, *Pleidooi voor populisme*, 12 en 70. Van Reybrouck noemt hier overigens Marijnissen en Die Linke als het gaat om linkse populistten als uitzonderingen op het doorgaan door rechts-radicalen gekleurde populistische landschap.

⁹ Omdat Die Linke pas sinds 2007 bestaat, wordt er in dit onderzoek ook gekeken naar de ‘voorgangers’ van Die Linke in de Bondsdag. Dit zijn de Partei des Demokratischen Sozialismus (PDS) en die Linkspartei.

¹⁰ Maarten van Leeuwen, ‘Het hoofdzinnenbeleid van Wilders’, 6 en 7.

¹¹ Net als Koen Vossen gebruik ik de term ‘meten’ in de zeer ruime zin van het woord, zie: Vossen, ‘Different flavours of populism in the Netherlands’, 2.

op twee linkse partijen uit twee verschillende landen in dit geval ook nog eens goed vergelijkingsmateriaal.

Tevens wil ik proberen te verklaren welke oorzaken de grondslag kunnen zijn voor verschillen tussen de SP en Die Linke. Daarbij valt te denken aan de achtergrond van de partijen en de zogenaamde tijdgeest. De wortels van een partij en de politieke atmosfeer van een debat beïnvloeden namelijk het gedrag van een partij en zullen daarom in deze scriptie aan bod komen. Voordat de parlementaire voorgeschiedenissen van beide partijen aan bod komen zodat we precies weten met welke houding en met welk ideologisch fundament ze de belangrijkste politieke arena's van Nederland en Duitsland betraden, zullen we zoals gezegd eerst een duidelijk beeld van het verschijnsel populisme creëren en van daaruit een onderzoeksmethode ontwikkelen. Vervolgens wordt in het vierde hoofdstuk de populismegraad van de SP en Die Linke gemeten. Er zal tevens een blik worden geworpen op de meest opvallende populistische eigenschappen van beide partijen in de laatste twintig jaar. Tot slot vindt er nog een reflectie plaats over wat we vanuit het corpusonderzoek kunnen leren over de verhouding tussen het geconstateerde (links-)populisme van de SP en Die Linke aan de ene kant en het Nederlandse en Duitse politieke debat aan de andere kant.

1. POPULISME

Kenmerkend voor populisme is dat er geen eenduidige definitie van bestaat.¹² Het verschijnsel is namelijk in de loop van de tijd vanuit verschillende wetenschappelijke perspectieven benaderd en iedere wetenschappelijke discipline heeft daarbij zo een eigen beeld van populisme ontwikkeld. Een historicus is bijvoorbeeld in de geschiedenis van dit fenomeen geïnteresseerd, terwijl sociologen zich veel meer concentreren op de wisselwerking tussen populistten en hun aanhang. Gezien het feit dat populistten in ieder tijdperk weer andere kenmerken hebben¹³ en dit verschijnsel in ieder land zijn eigen gezicht heeft, zijn er naast de verschillende wetenschappelijke benaderingen ook nog andere factoren die eraan bijdragen dat het fenomeen populisme zo veelzijdig bekeken wordt.

Er is in dit onderzoek voor gekozen om zowel de *inhoud* van de ideeën van de SP en Die Linke tijdens de begrotingsdebatten van de afgelopen twintig jaar te analyseren als de *vorm* die deze boodschappen hadden, te onderzoeken.¹⁴ Politicologische benaderingen van het begrip populisme lenen zich goed om het populismegehalte van standpunten die in parlementaire debatten gepresenteerd zijn, op een politiek-inhoudelijk niveau te meten. Als we daarentegen gaan kijken naar de stijl die politieke partijen hanteren om hun standpunten duidelijk te maken, is het gebruiken van modellen van taalkundigen die zich met populisme bezighouden van belang. Politici kiezen tijdens een debat, afhankelijk van de standpunten en de debatstrategie van hun partij, immers bewust voor een bepaalde manier van formuleren. Bij het meten van het populistische gehalte van de stijl die de SP en Die Linke sinds de jaren negentig tijdens de jaarlijkse begrotingsdebatten kenmerkte, is hun taalgebruik dus een centraal onderzoeksobject.

1.1 Politicologie

Hoe kijken politicologen tegen het begrip populisme aan? Hoewel ook zij allemaal vroeg of laat vaststellen dat ‘populisme’ zich niet eenduidig laat beschrijven en het lastig is er überhaupt een definitie voor te verzinnen, zijn verschillende wetenschappers er wel in geslaagd kenmerken van populistten op te sommen. Door enkele van deze eigenschappen op te sommen, kunnen we een voor het corpusonderzoek noodzakelijke schets van een ideaaltypische populist maken.

---

¹² Paul Taggart, ‘Populism and the Pathology of Representative Politics’, 66.

¹³ Te Velde, ‘Steeds opnieuw het wiel uitvinden’, 12-18.

¹⁴ Koen Vossen acht het gelijktijdig onderzoeken van vorm én inhoud eveneens belangrijk, zie: Vossen, ‘Different flavours of populism in the Netherlands’, 3. Ook Jan Jagers gebruikt een politicologische én taalkundige analyse naast elkaar, zie: Jan Jagers, *De stem van het volk*, 97.

In dit hoofdstuk zullen we ‘stickertjes’ verzamelen die op populistisch gedrag geplakt zouden kunnen worden. Het is echter niet zo dat de kenmerken die in onderstaand stuk de revue zullen passeren allemaal noodzakelijk zijn om iemand als populistisch te zien. Een politicus zou op een denkbeeldige schaal van nul tot honderd al een bepaalde waarde ‘boven nul’ kunnen hebben, en daardoor (voor een deel) tot het rijk der populisten kunnen worden gerekend, als hij een voorstander is van een directe democratie of slechts één onderwerp politiek gezien belangrijk vindt. Hoe meer eigenschappen we tot onze beschikking hebben, die in wetenschappelijke artikelen als populistisch worden aangeduid, des te gedifferentieerder kan de indeling van verschillende populistische houdingen op een dergelijke imaginaire schaal gemaakt worden. Op die manier kunnen we het populistische met betrekking tot de SP en Die Linke in een later stadium van dit onderzoek nauwkeurig proberen weer te geven.

De politicoloog en historicus Koen Vossen ontwerpt in zijn artikel *Hoe populistisch zijn Wilders en Verdonk?* een model met een zevental kenmerken van een prototype populist.¹⁵ Hoewel hij er zelf de nodige kanttekeningen bij plaatst, is het grote voordeel van dit model dat het niet vooringenomen is. Het onttrekt zich namelijk aan een historische context en het focust zich niet op ‘links’ of ‘rechts’. Vossen beschrijft twee zogenaamde basisingrediënten en vijf bijbehorende smaakversterkende elementen van populisme. De beide basisingrediënten hangen volgens de politicoloog nauw met elkaar samen en worden door hem anti-elitarisme en volksverheerlijking genoemd.

Vossen constateert dat populisten zich enerzijds fel tegen de elite keren en anderzijds het gewone volk verheerlijken. Bij de laatstgenoemde eigenschap gaat het vooral om het prijzen van de authentieke normen, waarden en karaktereigenschappen van de burgers. De deugdelijke kenmerken die de inwoners van het land bezitten, dienen beschermd te worden tegen het kwalijke beleid van het establishment. Het volk is in de optiek van populisten een homogene groep met identieke waarden en belangen. Deze belangen zijn tegengesteld aan die van het politieke establishment. Uit deze tegenstelling volgt een sterk polariserend ‘wij-tegen-zij-gevoel’, waarbij de populisten beweren de onvrede van de wij-groep over de zij-groep, namelijk de gevestigde politieke orde, kenbaar te maken. Tevens maken populisten duidelijk dat het volk op cultureel en sociaal-economisch vlak stelselmatig door het establishment in het nauw wordt

---

¹⁵ Vossen, ‘Hoe populistisch zijn Geert Wilders en Rita Verdonk?’, 437-465. De nu volgende bespreking van het hele model van Vossen vindt in principe op basis van deze tekst plaats. Waar nodig zijn er formuleringen uit boeken of artikelen van andere politicologen als aanvulling ter hand genomen om de kenmerken die Vossen in zijn model aan populistten toekent zo uitgebreid mogelijk te presenteren en/of van een aanvulling te voorzien.

gedreven, omdat het alleen maar naar de wensen van de culturele en economische elite luistert (voor zover deze elites nog niet met de politieke elite overlappen). De elite wordt door populisten weggezet als een groep incapabele mensen die de ‘gewone man’ voortdurend negeert en misleidt. Populisten willen daar een einde aan maken en daarom de *volonté générale* en de gerechtvaardigde belangen en wensen van de burgers als centrale richtlijn bij het maken van beleid laten dienen. Daarmee onderscheiden ze zich naar hun eigen mening van het establishment dat alleen naar de belangen van een paar machtige belangengroeperingen luistert. Alleen door op te komen voor het buitengesloten, niet-gehoorde ‘gewone volk’ zou volgens populistische politici de bestaande kloof tussen kiezer en politiek gedicht kunnen worden.¹⁶

Populisten verwijten ‘de politiek’ de problemen van de mensen in het land niet te kennen en een andere werkelijkheid te hebben. Ze zien het daarom als hun doel de elitaire clique af te straffen voor haar arrogantie en ‘wereldvreemdheid’. De ‘hoge heren’ die de beslissingen nemen, denken immers dat ze de besluitvorming niet aan het volk kunnen overlaten, maar daarbij hebben ze het volgens populisten mis.¹⁷ De politicoloog Paul Lucardie benadrukt dat de verschillen tussen het volk en de elite waarop populistische politici voortdurend wijzen, zijn ontstaan, omdat de gevestigde orde een andere set aan normen en waarden heeft dan het volk. Zo omhelst de elite reeds de globalisering, terwijl de doorsnee burger nog steeds zeer nationaal georiënteerd is. Lucardie noemt dit fenomeen ook wel een ‘moderniseringscrisis’.¹⁸ Zijn collega Margaret Canovan denkt dat het gat tussen de beloftes die de politiek doet en de (mindere) prestaties die ze vervolgens levert, de kloof tussen het establishment en het volk vergroot.¹⁹ Wie er precies tot de elite behoren en wie de mensen in het land in de perceptie van populistten zijn, is afhankelijk van het maatschappijbeeld dat ze hebben.²⁰

Daarnaast is er een aantal smaakversterkers van bovengenoemde basisingrediënten van populisme op te noemen. Zo is er bij prototypische populistten sprake van een ‘voluntaristisch discours’. Dit discours houdt in dat populistische politici een versimpeling van het beleid voor ogen hebben. De elite heeft voor een ophoping van problemen gezorgd en is niet in staat deze op te lossen. Ze probeert vervolgens wel de *status quo* te handhaven en roept daarom naar buiten het beeld op dat de politiek een complex gebeuren is. Dat is het echter niet, want populistten hebben

---

¹⁶ Vossen, ‘Hoe populistisch zijn Geert Wilders en Rita Verdonk?’ en Sarah L. de Lange en Matthijs Rooduijn, ‘Een populistische tijdgeest in Nederland?’, 321.

¹⁷ Voerman, ‘Linkspopulismus im Vergleich’, 197, 202 en 203.

¹⁸ Paul Lucardie, ‘Populismus’, 27-29.

¹⁹ Canovan, ‘Trust the People!’, 12.

²⁰ Vossen, ‘Hoe populistisch zijn Geert Wilders en Rita Verdonk?’.

simpele oplossingen voor de problemen. Het lukt hen wel de problemen op te lossen, omdat ze beschikken over praktische kennis die ze door het contact met het gewone volk hebben opgedaan. De elite is voorts in de ogen van populistische politici niet alleen incompetent, maar ook nog eens laf. Ze houdt zich immers braaf aan internationale verdragen en luistert naar de bureaucratie en economische voorspellingen. Populisten doen dat niet, waardoor het alleen maar meer mogelijk wordt om een ongecompliceerd beleid te voeren.²¹

Het tweede smaakversterkende element van populistten is de drang naar een directe democratie: “Populists see themselves as true democrats”.²² Ze vinden dat er naar de wil van de gewone man, de *volonté générale* die hierboven al werd aangehaald, geluisterd dient te worden. Ook binnen de eigen partij richten ze organisaties op om de wensen van de burger rechtstreeks aan te horen. Het vertrouwen in de directe democratie wordt gesteund door de gedachte, dat er onder het gewone volk een *common sense* heerst.²³

Als derde smaakversterker benadrukt Vossen de volkse stijl²⁴ die populistten hanteren. Onder het begrip stijl vallen kenmerken als het zich simpel en direct uitdrukken, het geven van alledaagse anekdotes en het dragen van ‘eenvoudige’ kleding. Canovan deelt het geven van simpele oplossingen in bij deze categorie, omdat het volk ongecompliceerd zou denken.²⁵ De drie bovengenoemde smaakversterkers horen volgens Vossen bij het basisingrediënt ‘volksverheerlijking’, omdat populistten door hun band met en hun geloof in het volk benadrukken door eenvoudige, op de praktische kennis van het gewone volk gebaseerde oplossingen aan te dragen, te vertrouwen op de stem van de burgers en zich aan te sluiten bij de stijl van de man op straat.²⁶

Bovendien geloven ideaaltypische populistten in een samenzwering van het establishment met diens bondgenoten. De elite heult in achterkamertjes met geprivilegieerde profiteurs die zelf niet tot het gewone volk behoren, maar wel parasiteren op kosten van dit volk. Vossen noemt dit de *out group*. Hieronder vallen bijvoorbeeld de directies van de multinationals, immigranten of het bankwezen. Deze groep is net als de elite een mikpunt van populistische kritiek. De heersende

---

²¹ Vossen, ‘Hoe populistisch zijn Geert Wilders en Rita Verdonk?’.

²² Canovan, ‘Trust the People!’, 2.

²³ Vossen, ‘Hoe populistisch zijn Geert Wilders en Rita Verdonk?’.

²⁴ Onder ‘volkse stijl’ wordt in dit onderzoek iets anders als debatstijl (debatstrategie). Het laatstgenoemde zal apart worden onderzocht en later in dit hoofdstuk worden verklaard.

²⁵ Canovan, ‘Trust the People!’, 2.

²⁶ Vossen, ‘Hoe populistisch zijn Geert Wilders en Rita Verdonk?’.

klasse probeert het bestaan van deals met haar bondgenoten onder het tapijt te schuiven. Als ze namelijk ‘het verkopen van haar ziel’ aan machtige belangengroeperingen niet in de doofpot zou stoppen, zou duidelijk kunnen worden dat de elite slechts een marionet is en niet zelf de macht in handen heeft. Daarnaast beschuldigen populistische politici het elitaire deel van de politiek ervan een onderlinge rivaliteit te veinzen. De partijen van de gevestigde orde doen alsof ze allemaal zoveel mogelijk kiezers achter zich willen scharen, maar in principe spelen ze gewoon onder één hoedje. Populisten werpen zichzelf op als klokkenluiders die de moed hebben om de mensen attent te maken op al dit bedrog. Het geloof in een samenzwering maakt deel uit van het anti-elitarisme.²⁷

Tenslotte noemt Vossen als eigenschap van een prototype populist dat hij een charismatisch leider is. Hij doet zich daarbij vaak voor als een *outsider* die oorspronkelijk geen politieke ambitie had, maar zich op een gegeven moment geroepen voelt om als *reluctant* amateurpoliticus orde op zaken te stellen en het verzet tegen de elitaire ‘één-pot-nat’ te leiden. Doordat hij van buiten komt, heeft hij er geen moeite mee om met taboes te breken waar het establishment mee worstelt en heeft hij dus meer bewegingsvrijheid. Bovendien presenteert hij zich als een figuur die, in tegenstelling tot de elite, geen eigen agenda heeft en dus op zijn woord te vertrouwen is. Het bezitten van charisma wordt populistten in de regel door andere mensen toegeschreven.²⁸

Florian Hartleb onderscheidt nog twee andere kenmerken van populistten en hun partijen. Volgens deze Duitse politicoloog zijn ideaaltypische populistische partijen ‘anti-partij-partijen’ die kritisch tegenover het (bestaande) parlementaire systeem staan.²⁹ Ze geven liever de voorkeur aan bewegingen waarin politieke vraagstukken worden opgelost.³⁰ Daarnaast kunnen dergelijke partijen als *one issue*-partij worden getypeerd.³¹ Dit *issue* is dan vaak een (protest)onderwerp waarvoor aandacht wordt gevraagd door de populist omdat de politieke elite er in zijn ogen onvoldoende energie in steekt of er op een verkeerde manier mee omgaat.

Naast de eerder genoemde eigenschappen van populisme kan er volgens politiek filosoof Pierre-André Taguieff een onderscheid tussen (de uit het Frans ontleende begrippen)

---

²⁷ Vossen, ‘Hoe populistisch zijn Geert Wilders en Rita Verdonk?’.

²⁸ Vossen, ‘Different flavours of populism in the Netherlands’, 4. Bij onze oosterburen zou een dergelijk politicus een *Quereinsteiger* worden genoemd.

²⁹ Florian Hartleb, ‘Populismus – zentrales Kennzeichen von Parteipolitik in turbulenten Zeiten?’, 106.

³⁰ Hans Wansink, *De erfenis van Fortuyn*, 46 en 47. Paul Taggart ondersteunt de bewering dat populistten meer op hebben met bewegingen, zie: Taggart, ‘Populism and the Pathology of Representative Politics’, 69.

³¹ Hartleb, ‘Populismus – zentrales Kennzeichen von Parteipolitik in turbulenten Zeiten?’, 106.

protestataire en *identitaire* populisme worden gemaakt. De eerste vorm komt overeen met de opvatting dat het oprechte volk de corrupte elite als vijand heeft die uit het centrum van de macht dient te worden verdreven. Deze vorm van populisme komt overeen met het beeld dat Vossen (en met hem overigens ook nog enkele andere politicologen) van populistische politici heeft. Het identitaire populisme neigt meer naar nationalisme waarbij de nadruk op de etnische aard van het volk ligt. In deze variant worden de immigranten vaak als dé vijand gezien, omdat ze van buitenaf komen en daardoor volgens dergelijke populistten niet tot het gewone volk behoren.³²

Een ander kenmerk van populistten volgens Peter Wiles is dat hun programma een sterk moreel karakter heeft in vergelijking met het programma van ‘elitaire’ partijen. Verder zijn populistische politici vaak anti-intellectueel.³³ Ze keren zich tegen de in ivoren torens ontwikkelde boekenkennis van wereldvreemde intellectuelen. De op ervaringen van het gewone volk gebaseerde kennis wordt door het populisme wel heilig verklaard.³⁴

Jan Blommaert ziet de nieuwe golf van populisme vooral als een protest tegen de globalisering en het neoliberalisme. Hij benadrukt dus niet alleen een politieke kloof tussen volk en elite, maar ook een economische.³⁵ Deze gedachte is, gezien de ideologische achtergrond van beide partijen, alvast zeer interessant om in het achterhoofd te houden. Niet alleen het globaliseringsproject, maar ook het proces van de Europese eenwording wordt door populistten met argusogen bekeken. Er is sprake van een weerzin tegen het overdragen van de macht aan een ‘groter geheel’, omdat het volk hierdoor nog verder van de uiteindelijke besluitvorming verwijderd wordt en de transparantie van de politiek nog verder afneemt. Bovendien zien tegenstanders van de Europese Unie de Europese integratie vooral als een eliteproject dat er alleen maar is om de belangen van de multinationals die graag een vrije markt willen, te behartigen. Daarnaast lijdt de nationale identiteit (en dus het ‘volkse’) onder de vorming van een supranationaal systeem.³⁶

Sarah de Lange en Matthijs Rooduijn typeren populistten vooral als critici van de liberale principes van de Westerse democratie. Populisten willen namelijk meer volkssoevereiniteit,

---

³² Pierre-André Taguieff, *L'illusion populiste*, 125-135.

³³ Peter Wiles, ‘A syndrome, not a doctrine’, 166-179.

³⁴ Jagers, *De stem van het volk*, 273 en 274.

³⁵ Jan Blommaert, *Populisme*.

³⁶ Arie van der Zwan, *De uitdaging van het populisme*, 198-214. Deze kritische houding ten opzichte van Europa is ook terug te vinden bij de socialisten in het Europese parlement. Jan Marijnissen is overigens een voorbeeld van een eurosceptisch politicus, zie: Jan Marijnissen: *Effe dimmen!*, 119-122.

zodat de burgers via referenda het beleid kunnen bepalen en het niet de ‘markt’ is die de koers van het land bepaalt. De zogenaamde *invisible hand* leidt er immers alleen maar toe dat in sociaal-economische zin de belangen van de werkgevers ten opzichte van de werknemers worden behartigd. Bovendien hebben populistische politici niet veel op met allerlei individuele en minderheidsrechten die in het Westen gelden. Deze ‘ieder voor zich’ rechten ondermijnen de eenheid onder het volk.³⁷ Populisten zijn een “voorstander van een sterke nationale staat”.³⁸

Jan Jagers stelt eveneens vast dat het liberale staatsbestel door populistten wordt bekritiseerd. In een dergelijk systeem wordt vooral op de rechten van het individu gelet en staan de grondrechten van één ieder vast. Populistische politici pleiten voor een systeem waarin de wensen van de meerderheid boven alles gerespecteerd dienen te worden. Dit zou tot gevolg kunnen hebben dat het volk besluit het geheel aan grondrechten hier en daar of zelfs in zijn geheel aan te passen. In hun optiek is het vooral zo dat het volk een eenheid vormt en de wil van een individu daardoor genegeerd kan worden. Het voordeel van zulke door het volk genomen, soevereine besluiten is dat de bestaande politieke elite geen buffers meer heeft om tegen de wil van het volk in de *status quo* met betrekking tot de rechtsstaat te allen tijde te handhaven.³⁹

Uit het *Pleidooi voor populisme* van David van Reybrouck blijkt dat het populisme in de laatste decennia een opleving kent omdat de kloof tussen hoog- en laagopgeleiden groeit. De laagopgeleiden vormen een demografische meerderheid, maar zijn volgens Van Reybrouck op democratisch vlak in de minderheid, omdat hun stem in de Kamer nauwelijks wordt gehoord. Daar willen volgens deze Belgische auteur populistten wat aan doen.⁴⁰ Interessant is om te kijken of (en zo ja, hoe) de SP en Die Linke in opstand komen tegen het heersende liberale denken en of (en zo ja, op welke manier) ze de laagopgeleiden willen beschermen.

De meeste van de tot nu toe genoemde wetenschappers baseren zich bij hun definities vaak op Margaret Canovan en Paul Taggart. Zij kunnen worden gezien als ‘pioniers’ als het gaat om het denken over populisme in de 21^e eeuw en niet in de laatste plaats, omdat zij in de denkbeelden van populistten ook een tweedeling tussen een homogeen volk en de politieke elite ontdekken.⁴¹

---

³⁷ De Lange en Rooduijn, ‘Een populistische tijdgeest in Nederland?’, 319. Arie van der Zwan ondersteunt deze gedachte, zie: Van der Zwan, *De uitdaging van het populisme*, 171-197.

³⁸ Wansink, *De erfenis van Fortuyn*, 42.

³⁹ Jagers, *De stem van het volk*, 71-73.

⁴⁰ Van Reybrouck, *Pleidooi voor populisme*.

⁴¹ Canovan, ‘Trust the People!’ en Taggart, *Populism*.

Taggart ziet populisme als een barometer van gezondheid van de politiek.⁴² De politicoloog stelt verder over dit verschijnsel: “At its simplest, the effect of populism on representative politics is as an indicator of failings, fundamental or otherwise, in the system of politics.”⁴³ Bij een populistische hoogconjunctuur is er volgens Taggart sprake van een disbalans tussen de onderwerpen die het volk enerzijds en de regering anderzijds belangrijk vinden.⁴⁴ Populisten zijn daarom ook als *agenda-setters* te betitelen.

Tevens is het *heartland*-begrip⁴⁵ van Taggart interessant. Dit *heartland* ligt in het verleden en wordt volgens populistten door Taggart gezien als een tijd waarin de maatschappij nog ongecompliceerd en monolithisch was. Met een dergelijk *heartland* worden de (verdwenen) positieve aspecten van het alledaagse leven van een homogeen volk benadrukt. Hierdoor ligt nationalisme op de loer bij dit *heartland*-concept. Taggart is bovendien van mening dat populistten een *heartland* creëren uit protest tegen de globalisering en het gebrek aan aanwezige *core values* in de samenleving. Men zou namelijk ook weer terug moeten naar de tijd waarin de politiek in de maatschappij en economie intervenieerde in plaats van dat het individu vrij baan krijgt van de neoliberale politiek. Het is daarmee dus een middel om een huidige crisis in de politiek die veroorzaakt is door de kloof tussen het volk en de politieke elite, aan te duiden. Welk deel van de bevolking er tot het *heartland* berekend worden, is afhankelijk van de precieze voorstelling die een populist van dit concept heeft.⁴⁶

Traditionele partijen hebben er door de jaren heen een gewoonte van gemaakt om met elkaar op basis van hun (in de traditionele zin van het woord) in bepaalde instituties te debatteren. Populisten breken als het ware in in deze instituties. Ze willen in plaats van mee te debatteren reageren op bepaalde problemen die door de (elitaire) manier van discussiëren in de instituties en de daaropvolgend genomen besluiten zijn ontstaan en die zij als misstanden beschouwen. Populistische politici willen een bepaalde onvrede ‘kanaliseren’.⁴⁷ Zodra de ‘crisis’ waarop populistten wijzen voorbij is, droogt de bron van hun aanvankelijke succes op. Daardoor zijn ze genoodzaakt naar nieuwe en andere manieren van het bedrijven van politiek te zoeken. Hetzelfde geldt voor situaties waarin de (charismatische) leider van een populistische partij van het toneel

---

⁴² Taggart, ‘The Populist Turn in the Politics of the New Europe’, 9. Taggart stelde dit tijdens een voordracht die hij hield op een conferentie tussen 27 en 29 mei 2003 in Nashville over de Europese Unie.

⁴³ Taggart, ‘Populism and the Pathology of Representative Politics’, 75.

⁴⁴ Ibidem, 75.

⁴⁵ Taggart, *Populism*, 91-107.

⁴⁶ Taggart, *Populism*, 95-117 en Taggart, ‘Populism and the Pathology of Representative Politics’, 67 en 68.

⁴⁷ Rik Peeters, ‘Het kanaal van onvrede’, 39-42 en Jagers, *De stem van het volk*, 52 en 53.

verdwijnt. Zijn opvolger krijgt dan namelijk te maken met een autoriteitsprobleem en kunnen niet dezelfde weg volgen als hun voorganger.⁴⁸ Daarnaast plakt Taggart de term ‘kameleon’ op populistten, want ze delen volgens hem geen gezamenlijke identiteit met elkaar. De context, tijd en plaats zijn immers van invloed op de kleur die een populist in een bepaalde situatie, op een bepaald moment en op een bepaalde plek aannemen, aldus Taggart.⁴⁹ Die gedachte maakt het alleen maar interessanter om straks de precieze populistische kleur van de ‘kameleons’ SP en Die Linke te benoemen.

Naast het ontwikkelen van een theoretisch kader, is het ook goed om te weten hoe er in de praktijk in Nederland en Duitsland doorgaans tegen het verschijnsel populisme wordt aangekeken, zodat we kunnen achterhalen of er over het algemeen in beide landen sprake is van een gunstig leefklimaat voor populisme. De politieke context is immers van invloed op de kleur die populistten aannemen. Kijkt een bepaald electoraat bijvoorbeeld doorgaans negatief tegen populistische politici aan, dan ligt het voor de hand dat populistten in dat land minder bewegingsvrijheid hebben. Deze bewegingsvrijheid zou dan weer eventueel van invloed kunnen zijn op de populismegraad en het op populistisch vlak kenmerkende van die populist.

Het beeld dat we in de 21^e eeuw van populisme in Nederland hebben, verschilt van de manier waarop we tot 2000 over dit fenomeen dachten. Sinds Pim Fortuyn wordt er anders tegen het begrip democratie aangekeken, zo stelt Henk te Velde. Tot de jaren tachtig maakte men een onderscheid tussen democraten en populistten. Eerstgenoemden waren ‘goed’ en huldigden de rechtsstaat. De laatsten waren ‘slecht’ en hadden onvoldoende respect voor de rechtsstaat en minderheden. In de jaren negentig was er alleen sprake van onderhuids populisme dat op dat moment nog zeer omstreden was. Sinds de opkomst van Fortuyn is het een geldende gedachte geworden dat iedere mening geuit moet kunnen worden en dat het meerderheidsdenken centraal dient te staan. Het achterwege blijven van uitingen die minderheden kunnen kwetsen en het boven alles beschermen van de rechtsstaat lijkt minder prioriteit dan voorheen te hebben. Ook in de Kamer kan men tegenwoordig sneller ongestraft zeggen wat men denkt zonder direct van andere parlementariërs bijvoorbeeld het verwijt te krijgen ‘extreemrechts’ te zijn.⁵⁰ Dit veranderde democratieconcept is belangrijk om in het achterhoofd te houden, omdat het

---

⁴⁸ Taggart, ‘Populism and the Pathology of Representative Politics’, 69, 70 en 79.

⁴⁹ Taggart, *Populism*, 59 en 117 en Taggart, ‘Populism and the Pathology of Representative Politics’, 70. Dit idee van Taggart bevestigt tevens het beeld van de diversiteit van populisme.

⁵⁰ Te Velde, *Van regentenmentaliteit tot populisme*, 245-262. Paul Taggart benadrukt dat het hedendaagse Europese populisme vooral met ‘rechts’ verbonden wordt. Dit zou kunnen verklaren waarom men er naar neigt populistten als rechts-extremisten weg te zetten, zie: Taggart, ‘Populism and the Pathology of Representative Politics’, 68.

zelfbewustzijn van populisten in het afgelopen decennium hierdoor sterk gegroeid is. Daardoor kan men ook een andere houding in debatten aannemen en durft men sneller zijn populistische kant te laten zien.⁵¹

Gotthard Breit beschrijft de heersende politieke cultuur in Duitsland. Vooral het sterk heersende democratische bewustzijn in de Bondsrepubliek beheerst het politieke debat en heeft sinds de Tweede Wereldoorlog lange tijd voor een taboe met betrekking tot populisme gezorgd.⁵² Collega-politicoloog Lucardie noemt de lokale Hamburgse *Schill-Partei* als één van de weinige voorbeelden van een Duitse populistische partij. De grote partijen in Duitsland zijn volgens hem beter in staat politiek gevoelige thema's te beheersen, waardoor ze de wind uit de zeilen van populisten nemen.⁵³ Hartleb betoogt dat er, gezien de kwestie-Sarrazin, onder de Duitse bevolking wel degelijk een voedingsbodem voor populisme is, maar dat dit fenomeen zich alleen nog niet verankerd heeft in Duitsland. Hij haalt niet alleen Sarrazin aan als voorbeeld van een politicus met populistische trekjes, maar ook voormalig bondskanselier Gerhard Schröder, de oud-minister van defensie Karl-Theodor zu Guttenberg en Jürgen Möllemann, die met een taboe brak door zich fel uit te laten over de politiek van Israël ten aanzien van de Palestijnen en daarom uit de FDP werd gegooid.⁵⁴

Al met al lijken naast het historische bewustzijn onder de Duitse bevolking de in Duitsland geldende kiesdrempel en het feit dat de grote partijen in Berlijn de touwtjes steviger in handen hebben dan in Den Haag⁵⁵ ervoor te zorgen dat het populisme bij onze oosterburen een minder stevige voet aan de grond heeft dan in Nederland. Hoewel er op beide flanken van het Duitse politieke spectrum sinds enkele decennia meer ruimte is gekomen, lijkt populisme in Duitsland vooral een 'buitenstaandersfenomeen' te zijn.⁵⁶ Het in vergelijking met andere EU-landen relatief gering aanwezige gedeelte aan proteststemmers onder het Duitse electoraat heeft met zijn stem de hegemonie van de SPD en de CDU/CSU nog altijd niet in gevaar weten te brengen. Zelfs kiezers in het voormalige Oost-Duitsland die het gevoel hebben tweederangsburgers te zijn⁵⁷, hebben nog geen politieke aardverschuivingen teweeg weten te brengen.

---

⁵¹ Te Velde, *Van regentenmentaliteit tot populisme*, 245-262.

⁵² Gotthard Breit, *Politische Kultur in Deutschland*, 8-37 en 58-171.

⁵³ Lucardie, 'Populismus', 25 en 33.

⁵⁴ Hartleb, 'Populismus – zentrales Kennzeichen von Parteipolitik in turbulenten Zeiten?', 105-120.

⁵⁵ Markus Wilp, 'Die Krise der christ- und sozialdemokratischen Parteien', 136.

⁵⁶ Friso Wielenga en Florian Hartleb, *Populismus in der modernen Demokratie*, 8-15 en Hartleb, 'Populismus – zentrales Kennzeichen von Parteipolitik in turbulenten Zeiten?', 105-120.

⁵⁷ Robert Grünbaum, *Deutsche Einheit*, 155.

1.2 Taalkunde

Via de politicologische weg hebben we gezien wat populisme eigenlijk is, of hoe je er in ieder geval naar kunt kijken. Op deze manier kunnen we de mate van populisme op politiek-inhoudelijk vlak ‘meten’. De manier waarop politici zich uitdrukken kan echter beter met behulp van een andere discipline worden onderzocht: de taalkunde. De vorm waarin een boodschap verpakt wordt, is, zoals eerder gememoreerd werd, vaak strategisch en bewust gekozen. Een politicus kiest er dus voor een bepaalde vorm aan zijn boodschap te geven en door een weloverwogen formulering deze boodschap zo geloofwaardig mogelijk over te laten komen aan het publiek.⁵⁸ Henk te Velde noemt als belangrijk kenmerk van populisten dat ze een stijl hebben die hen tot buitenstaanders van het politieke bestel maakt. De vorm van hun boodschap is cruciaal omdat ze daarmee mensen willen mobiliseren.⁵⁹ Omdat populisten vaak via een bepaald taalgebruik hun doel trachten te bereiken en de pers en publieke opinie proberen te beïnvloeden⁶⁰, is een talig onderzoek naar populisme van groot belang.

Jan Kuitenbrouwer publiceerde vorig jaar het boekje *De woorden van Wilders en hoe ze werken*. Hij analyseert in dit werk de uitlatingen van Wilders en verklaart vervolgens wat de werking is van het gebruik van stijlkenmerken die volgens hem als populistisch te betitelen zijn. Kuitenbrouwer noemt onder andere het inzetten van metaforen en de overtreffende trap, het presenteren van eigen standpunten alsof het feiten zijn en het uiten beschuldigingen. Hoewel hij dit op de leider van de PVV toepast, kunnen we tijdens de afsluitende corpusanalyse van dit onderzoek kijken of de SP en Die Linke dergelijke ‘taaltrucs’ ook toepasten in de afgelopen twintig jaar en of ze dus stijlelementen hanteerden die bij een populistisch politicus horen.⁶¹

De Leidse taalkundige Maarten van Leeuwen houdt zich bezig met de stijl van populisten. Met deze stijl communiceren volksvertegenwoordigers of bewindslieden met andere politici en het publiek. In het artikel *Balancing between Autonomy and Representation*, vergelijkt hij de stijlen van Alexander Pechtold en Geert Wilders waarbij hij telkens duidelijk maakt waar de verschillen zitten tussen een autonoom en een zogenaamd representatief Kamerlid. Van Leeuwen neemt de fractieleiders van D66 en de PVV als voorbeeld, omdat de eerstgenoemde zich volgens hem in de regel autonoom opstelt en Wilders zich vooral focust op zijn representatieve functie.

---

⁵⁸ Van Leeuwen, ‘Balancing between Autonomy and Representation’, 1 en 2. Van Leeuwen maakt hier overigens een onderscheid tussen het primaire (het kabinet en de andere Kamerleden), secundaire (de mensen op de publieke tribune) en tertiaire publiek (de mensen thuis).

⁵⁹ Te Velde, *Van regentenmentaliteit tot populisme*, 245 en 256.

⁶⁰ Jan Kuitenbrouwer, *De woorden van Wilders*, 23-26 en 66-69.

⁶¹ Kuitenbrouwer, *De woorden van Wilders*.

Een autonoom politicus richt zich op het nemen van politieke beslissingen, omdat hij het gevoel heeft dat hij daartoe in het parlement zit. Hij wendt zich daarom tot de leden van het kabinet en andere parlementariërs.⁶² Vanuit die optiek kan worden gesteld dat een ideaaltypische autonoom lid van de Tweede Kamer een onderdeel van de elite is, omdat hij zich bezighoudt met iets ‘elitairs’ (namelijk politiek) en zich daarbij alleen richt op de rest van het ‘Haagse wereldje’.

Representatieve politici zijn zich er meer van bewust dat ze kiezers vertegenwoordigen. Daarom proberen ze vooral hen te bereiken.⁶³ Gezien het feit dat prototypische representatieve Kamerleden opkomen voor en contact proberen te leggen met hun achterban, kunnen ze met (een vorm van) populisme worden geassocieerd. Overigens dient opgemerkt te worden dat Pechtold vooral in de *technische* zin van het woord volgens de definities van Van Leeuwen niet als populist te zien is en Wilders in deze technische zin juist wel populistisch kan worden genoemd. Beide politici worden in het artikel slechts als voorbeelden gebruikt, zodat er een soort denkbeeldige balk ontstaat. Aan het ene uiterste van die balk staat de ‘perfecte’ autonome parlementariër en aan het andere uiterste bevindt zich een volmaakt representatieve politicus die vanwege zijn representatieve opstelling als een volksvertegenwoordiger in de waarste zin van het woord geschetst kan worden.

Van Leeuwen somt een achttal elementen op die volgens hem bij een populistische stijl kunnen horen.⁶⁴ Kuitenbrouwer gebruikt veel van deze elementen overigens in zijn boekje over de stijl van Wilders.⁶⁵ Hij somt echter ook nog enkele andere eigenschappen van een populistische manier van debatteren op die Van Leeuwen niet noemt. Deze eigenschappen zullen verderop in dit hoofdstuk aan bod komen.

Het eerste kenmerk van een representatieve houding in de visie van Van Leeuwen is hierboven al genoemd: een populist wil met zijn houding en manier van uiten laten zien dat hij zijn kiezers wil vertegenwoordigen, terwijl een lid van de politieke elite qua werkwijze (onbewust) duidelijk maakt een veel lossere band met zijn achterban te hebben. Hieruit volgt een tweede stijlkenmerk dat eigenlijk ook al aangekaart is. Volgens Van Leeuwen behandelen populistten de toeschouwers op de publieke tribune (*side participants*) en de mensen thuis (*bystanders*) als toehoorders en zien hen niet als verre omstanders zoals autonome politici

---

⁶² Van Leeuwen, ‘Balancing between Autonomy and Representation’, 1-2.

⁶³ Ibidem, 1-3.

⁶⁴ Ibidem, 1-7.

⁶⁵ Kuitenbrouwer, *De woorden van Wilders*.

doen.⁶⁶ Het verschil in de manier waarop het publiek door beide ‘tegenpolen’ wordt behandeld is dat representatieve leden het belangrijk vinden dat het publiek volgt wat hij zegt⁶⁷, terwijl autonome parlementariërs dat veel minder als een prioriteit zien. Deze manier van opstellen veroorzaakt een ander contrast tussen het ‘type-Pechtold’ en het ‘type-Wilders’. Omdat een representatief Kamerlid met hun boodschap vooral het gewone volk willen bereiken, spreekt hij afstandelijk over het kabinet. De tegenovergestelde debatstijl is om niet over de hoofden van de regering heen te praten en zich direct tot de premier en de andere ministers te richten.⁶⁸

Daarnaast hebben populistten de neiging om het hanteren van het ik-perspectief, zoals leden van de politieke elite wel doen, te mijden.⁶⁹ Hierdoor is, en daarmee maakt Van Leeuwen reeds een vijfde onderscheid, de kritiek van een prototypisch representatief Kamerlid aan het adres van het kabinet te zien als de kritiek van een groter geheel: het ‘volk’. Als autonome politici de regering bekritisieren, doen ze dat meestal voor eigen rekening. De kanttekeningen die ze bij het beleid van het kabinet plaatsen zijn de kanttekeningen die ze zelf bij dat beleid hebben. Deze opstelling hangt nauw samen met het volgende verschil tussen beide ‘kampen’ en het feit dat representatieve Kamerleden graag refereren aan ‘de man op straat’, terwijl autonome politici hier nauwelijks naar verwijzen.⁷⁰

Ten zevende spreken populistische politici volgens Van Leeuwen graag vol minachting over een gewetenloos kabinet dat de burger opzettelijk benadeelt. Autonome Kamerleden nemen wat dat betreft een neutralere positie in door te beweren dat de regering simpelweg incompetent is. Karakteristiek tot slot volgens de theorie van Van Leeuwen voor een populistische stijl is tevens het concrete taalgebruik dat wordt gehanteerd.⁷¹ Kuitenbrouwer ondersteunt deze gedachte door te stellen dat het creëren van hokjes typisch iets voor populistische politici is: abstract taalgebruik en populisme gaan niet samen. Wilders spreekt bijvoorbeeld over ‘de’ moslims en ‘de’ grachtengordelélite. Populisten delen, zoals Kuitenbrouwer betoogt, mensen graag in

---

⁶⁶ Het begrip ‘toehoorder’ dient hier te worden gezien als iemand die in staat wordt gesteld het *politieke debat* te volgen. In een dergelijk debat is het noodzakelijk dat de deelnemers op elkaar kunnen reageren. Als de ene deelnemer zicht tot de andere deelnemer richt, is het voor deze andere deelnemer mogelijk om op de uitlatingen van die ene deelnemer te reageren. Mocht het echter zo zijn dat de ene deelnemer *over* de andere spreekt dan vervalt de mogelijkheid tot interactie. In dat geval is ‘het publiek’ dus ook geen toehoorder van een echt debat.

⁶⁷ Het schoolvoorbeeld van een populist heeft naar de wensen van het volk en de klachten die dit volk over de elite geluisterd en op basis daarvan zijn politieke agenda samengesteld (zie hoofdstuk 1.1). Door zich rechtstreeks tot de burgers te richten, kunnen zij (*en passant*) controleren of hij hen op de juiste manier vertegenwoordigt.

⁶⁸ Van Leeuwen, ‘Balancing between Autonomy and Representation’, 1-5.

⁶⁹ Van Leeuwen, ‘Rhetorical effects of grammar’, 13.

⁷⁰ Van Leeuwen, ‘Balancing between Autonomy and Representation’, 4 en 5.

⁷¹ *Ibidem*, 2 en 4.

overzichtelijke groepen in zodat het voor hun aanhang duidelijk wordt ‘wie bij wie hoort’.⁷² Bovendien maken populistische politici het zich daardoor gemakkelijk om zoals gezegd stellig te formuleren, want door te spreken over concrete groepen en niet voortdurend te hoeven nuanceren, blijkt er minder twijfel uit hun uitdrukkingen. Een ander populistisch stijltrekje is het oproepen van voorbeeldfiguren, waarbij de ‘Henk en Ingrid’ van Wilders waarschijnlijk het meest tot de verbeelding spreken.⁷³

Tevens zijn het zich uitdrukken in helder Nederlands en het hanteren van direct taalgebruik in de ogen van Kuitenbrouwer typisch populistisch, terwijl het gebruik van leenwoorden, Haagse jargon en moderne woordenschat als iets ‘elitairs’ wordt gezien.⁷⁴ Bas Eenhoorn, oud-voorzitter van de VVD, raadde in 2002 de voormalige lijsttrekker van zijn partij, Hans Dijkstal, aan om meer ‘Jip en Janneketaal’ te gebruiken.⁷⁵ Desalniettemin worden simpele formuleringen (de ‘Jip en Janneketaal’ dus) door zowel Van Leeuwen als Kuitenbrouwer alleen met populistten verbonden. De goede raad van Eenhoorn aan Dijkstal bewijst echter dat de lijst van kenmerken van een elitaire stijl niet voor de volle honderd procent van toepassing hoeft te zijn op de manier waarop de elite debatteert of wil debatteren. Eenhoorn gaf met zijn woorden bovendien (impliciet) te kennen dat het succes van de VVD afnam doordat de stijl van zijn partij volgens hem te weinig populistische trekjes had. De elite hoeft dus niet een pure elitaire stijl te hanteren om toch als zodanig te kunnen worden gezien en omgekeerd dienen de eigenschappen van een populistische stijl dus niet per se allemaal aanwezig te zijn bij een populist om hem daadwerkelijk zo te noemen. We moeten ons goed realiseren dat we het hier nog altijd over modellen hebben die het slechts mogelijk maken politici wat betreft hun stijl in te schalen.

Het laatste stijlkenmerk dat in de teksten van Van Leeuwen en Kuitenbrouwer te ontdekken valt, is het gebruik van bijvoeglijke naamwoorden of bijwoorden waaraan een waardeoordeel vastzit.⁷⁶ Een van de bekendste voorbeelden uit de recente geschiedenis is de uitspraak van PVV-leider Geert Wilders dat minister Ella Vogelaar ‘knettergek’ zou zijn geworden.⁷⁷

---

⁷² Kuitenbrouwer, *De woorden van Wilders*, 90.

⁷³ *Ibidem*, 41.

⁷⁴ *Ibidem*, 14-17 en 25.

⁷⁵ Jan Kleinneijenhuis, *De puinhopen in het nieuws*, 149.

⁷⁶ Van Leeuwen, ‘Rhetorical effects of grammar’, 11 en Kuitenbrouwer, *De woorden van Wilders*, 27.

⁷⁷ Wilders zei dit tijdens het debat op 6 september 2007, zie: Handelingen der Tweede Kamer, ‘Dossiënummer 30800-VI, nr. 115’, 5266.

De hoeveelheid artikelen en werken die hierboven genoemd is, maakt duidelijk hoe veelzijdig het fenomeen populisme is. Door deze opsomming aan werken van de hand van politicologen en taalkundigen kunnen we inmiddels wel een kader gaan ontwikkelen voor wat tijdens het corpusonderzoek als populistisch zal worden gezien. In het volgende hoofdstuk zal, naar aanleiding van het model van Vossen en de aansluitend geformuleerde aanvullingen van zijn collega's daarop alsmede de stijlkenmerken die Kuitenbrouwer en Van Leeuwen hebben opgesomd, een uiteindelijk 'meetkader' worden ontwikkeld. Op die manier kan vervolgens worden gemeten hoe populistisch de SP en Die Linke in de laatste twee decennia waren en welke populistische eigenschappen daarbij het meest in het oog sprongen als we kijken naar het populisme van beide partijen.

2. ONDERZOEKSMETHODE

Er zijn zoals we hebben gezien vele theorieën over populisme. Daardoor is de invalshoek doorslaggevend bij het vaststellen of een bepaalde politicus populistisch is of niet. Vanuit een politicologisch standpunt kan politicus A bijvoorbeeld wel populistisch zijn, maar politicus B niet. Als we echter taalkundige theorieën ter hand nemen zou politicus B theoretisch gezien ineens een stuk populistischer voor de dag kunnen komen, terwijl politicus A ineens minder populistisch gedrag lijkt te vertonen.⁷⁸ Door het combineren van verschillende theorieën van politicologen en bevindingen over populisme van taalkundigen kan er meer nuance in de mate van populisme van de SP en Die Linke worden aangebracht. De op de inhoud gerichte ideeën en de op de vorm gerichte debatstrategieën van een partij geven gezamenlijk een scherper beeld van de populismegraad van beide partijen. Naarmate er namelijk meer kenmerken van een prototype populist bekend zijn, wordt de ‘checklist’ van populistische karaktertrekken immers groter waardoor de schaal waarop populisme gemeten kan worden, nauwkeuriger wordt. Bovendien hebben we door het gebruik van meerdere wetenschappelijke teksten uit twee verschillende disciplines, namelijk politicologie en taalkunde, meer ‘stickertjes’ tot onze beschikking die we tijdens het corpusonderzoek al dan niet op de Nederlandse en Duitse socialisten zouden kunnen plakken. Op die manier kunnen we uiteindelijk zien wat er precies kenmerkend was voor hun populistische gezicht in de periode 1991 tot 2010.

Het is van groot belang dat vóór het begin van het corpusonderzoek duidelijk is wat er onder ‘populistisch’ zal worden verstaan. De politicologische en taalkundige theorieën uit het vorige hoofdstuk bieden ons goede handvatten om een politiek idee of een uitlating tijdens een debat al dan niet als zodanig te bestempelen. Deze theoretische kennis zal daarom worden ingezet in een tweetal meetmodellen dat in dit hoofdstuk wordt geïntroduceerd.

2.1 Populisme op politiek-inhoudelijk niveau

Van alle in het vorige hoofdstuk opgesomde kenmerken van populisme dient te worden afgewogen of de aanwezigheid ervan direct aan het corpus van debatten af te lezen valt. Omdat we ons bij dit onderzoek louter en alleen baseren op de notulen van de jaarlijkse begrotingsdebatten, zal een aantal kwalificaties voor populistische die we in het eerste deel van deze scriptie tegenkwamen, niet behandeld worden. De mate waarin bepaalde populistische

---

⁷⁸ Jan Jagers stelt eveneens dat er sprake kan zijn van een disbalans tussen inhoud en vorm en dat de retoriek waarmee een politicus voor de dag komt populistischer kan zijn dan de ideologie van waaruit hij spreekt, zie: Jagers, *De stem van het volk*, 311 en 312.

eigenschappen in debatten naar voren komen, valt namelijk niet altijd via de Algemene Politieke Beschouwingen en *Bundeshaushaltsdebatten* te meten. Daarop zal ik later terugkomen. Voordat precies zal worden verklaard hoe de kenmerken zullen worden gemeten die tijdens de analyse van de debatten wél meetbaar zijn, volgt eerst een tabel met deze ‘meetbare’ populistische typeringen:

SP	1994
<p>Anti-elitarisme</p> <ul style="list-style-type: none"> - Elite verbreekt beloftes - Elite benadeelt burger bewust en/of is onfatsoenlijk - Elite vervreemdt van realiteit en/of kortzichtig - Elite is incompetent en/of roekeloos - Elite denkt alleen aan de economische elite, hoger opgeleiden - Elite is één pot nat en/of veinst onderlinge rivaliteit - Beschuldigingen van achterkamertjespolitiek of doofpotten - Moreel programma als protest tegen ‘politieke’ programma’s elite 	
<p>Volkerverheerlijking, beschermen volk</p> <ul style="list-style-type: none"> - Opkomen voor gerechtvaardigde belangen in het nauw gedreven volk - Spreekbuis van genegeerde en/of laagopgeleide burger - Volk homogeen weergegeven - <i>Heartland</i>-idee aanwezig - Verdediging van <i>core values</i> - Afkeer van EU, neoliberalisme, globalisering ter bescherming volk - Pleiten voor een sterke staat die belangen volk behartigt 	
<p>Voluntarisme: versimpeling van de politiek</p> <ul style="list-style-type: none"> - Negeren internationale verdragen, economische voorspellingen - Beslissingen nemen op basis van praktische kennis van het volk 	
<p>Directe democratie: luisteren naar de volonté générale</p> <ul style="list-style-type: none"> - Meerderheidsdenken en volkssoevereiniteit boven allerlei individuele rechten - Pleiten voor direct gekozen ambten en referenda 	
<p>Volkse stijl</p> <ul style="list-style-type: none"> - Anti-intellectuele opstelling - Borreltafeltaal 	
<p>Samenzweringstheorieën</p> <ul style="list-style-type: none"> - Samenzwering met banken, multinationals, bedrijfsleven - Samenzwering met VS, Brussel - Overlapping of samensmelting verschillende elites - Politieke elite als marionet - Bondgenoten van politieke elite bekritiseerd 	

Tabel 1: Voorbeeldtabel meetmodel 1: meting populismegraad SP 1994 op politiek-inhoudelijk niveau

In tabel 1 staan vetgedrukte eigenschappen van een ideaaltypische populist aangegeven die in het eerste hoofdstuk zijn opgesomd en waarnaar tijdens het corpusonderzoek gezocht kan worden. Naar aanleiding van een geanalyseerd debat kan er een drietal beoordelingen (+, +/-, -) worden gegeven. Mocht er sprake zijn van een overeenkomst tussen de woorden van een bepaalde partij in een debat in een bepaald jaar en de veronderstellingen van wat een bepaald

populistisch kenmerk inhoudt, dan zal er een plusje worden ingevuld. Hierbij moet worden opgemerkt dat er bijvoorbeeld in het geval van ‘volksverheerlijking’ een plusje komt te staan als fractieleiders van de SP of Die Linke opkomen voor de belangen van het volk zonder een kritische noot bij dit volk te zetten. Er mag in dit geval dus louter en alleen positief naar het volk verwezen worden. Wanneer een bepaalde eigenschap de uitlatingen of stijl in een bepaald jaar het populistische gezicht van een van beide partijen domineert, zullen er twee plusjes worden toegekend. Als er een ambivalent beeld ontstaat van de aanwezigheid van een populistisch kenmerk op politiek-inhoudelijk niveau, dan wordt de ‘waarde’ +/- ingevuld. Het kan immers zo zijn dat een partij in de eerste helft van het debat een volkse stijl vertoont, maar in het tweede gedeelte van een debat ambtelijk taalgebruik hanteert. Ontbreekt een bepaalde eigenschap en heeft een politicus in kwestie het bijvoorbeeld niet over samenzweringstheorieën, dan zal er in het hokje van het desbetreffende jaar een minnetje komen te staan. Het is ook mogelijk dat een bepaalde eigenschap met twee minnetjes wordt ‘gewaardeerd’. Dit zal gebeuren in gevallen waarin er sprake is van het tegendeel van een bepaalde eigenschap en één van de politici in kwestie zich bijvoorbeeld fel tegen directe democratie keert. Tot slot is het mogelijk dat er een wisselvallig beeld van een eigenschap ontstaat, maar de algemene tendens doorslaat naar aan- dan wel afwezigheid van deze eigenschap. In dergelijke gevallen zullen er twee verschillende beoordelingen worden ingevuld, bijvoorbeeld een plusje en ‘+/-’. De gegeven beoordelingen zijn in de bijlagen te vinden. Er is in de voorbeeldtabel overigens een onderverdeling in twee groepen gemaakt: de in debatten meetbare basisingrediënten van populisme en de eveneens meetbare smaakversterkers. Andere eigenschappen van populisme die pas naar aanleiding van de debatanalyse als geheel of juist op basis van losse fragmenten zullen worden beoordeeld, worden verderop in dit hoofdstuk behandeld.

Aan alle kenmerken zijn zogenaamde (aan secundaire literatuur herleide) ‘subkenmerken’ toegevoegd. Door attributen die andere politicologen aan ideaaltypische populistten toeschrijven als subkenmerken aan de beide basisingrediënten uit het model van Vossen toe te voegen, kunnen we met behulp van deze aanvullingen een nog breder model ontwikkelen. Op die manier kan makkelijker worden gekeken wat al dan niet het meeste opvalt als bijvoorbeeld een vetgedrukte eigenschap zoals anti-elitarisme onderzocht wordt. Deze aan- of afwezigheid van bepaalde ‘subkenmerken’ beïnvloedt bovendien gezamenlijk de eindbeoordeling van het bijbehorende vetgedrukte kenmerk van populisme.

Zoals gezegd bestaat de kern van populisme volgens Koen Vossen uit de perceptie van een moreel conflict tussen een boosaardige elite en een deugzaam volk. Populisten hebben de aspiratie om de ‘hoge heren’ uit het centrum van de macht te verdrijven en te vervangen door een systeem waarin de gewone man de koers kan bepalen. Ook andere politicologen benadrukken dat populistische partijen de elite verketteren en het volk willen verdedigen. Daarom zal de aanwezigheid van deze componenten als uitgangspunt dienen tijdens het corpusonderzoek.

Belangrijk is om te achterhalen welke groepen door de Nederlandse en Duitse socialisten onder de ‘elite’ en het ‘volk’ worden geschaard. Termen waarmee populistische partijen naar het volk kunnen verwijzen volgens Sarah De Lange en Matthijs Rooduijn zijn: ‘bevolking’, ‘burger(s)’, ‘de mensen’, ‘samenleving’ en natuurlijk ‘volk’.⁷⁹ Synoniemen zoals ‘het gewone volk’, ‘de gewone man’ en ‘de man op straat’ zouden hieraan kunnen worden toegevoegd. Bovendien zullen de begrippen ‘werknemer(s)’, ‘(sociaal) zwakkeren’, ‘ouderen’ en betekenisverwante uitdrukkingen⁸⁰ ook onder het volk worden gerekend, omdat linkse partijen hier vanuit hun ideologische achtergrond voor op willen komen en ze deze ‘doelgroepen’ tegen het beleid van de elite willen beschermen. Jan Jagers somt een aantal begrippen op die door populistische partijen in België als kenmerkend voor de heersende politieke kaste worden gezien en die wij dus ook kunnen hanteren. De ‘regering’, de ‘traditionele politiek’ en synoniemen als het ‘kabinet’, de ‘premier’, de ‘minister(s)’ en de ‘oude machten’ kunnen aan dit lijstje worden toegevoegd.⁸¹ Bovendien zijn woorden als ‘(Haagse/Berlijnse) elite’, ‘hoge heren’, ‘coalitie’ en ‘establishment’ manieren om naar de politieke elite te verwijzen. Door te onderzoeken welke van deze begrippen veelvuldig door de SP en Die Linke worden gebruikt, kan worden gekeken waaruit het volk en de politieke elite in de perceptie van beide partijen bestaan, voor welke groepen ze willen opkomen en op wie ze kritiek hebben.

Door een dergelijke analyse zal blijken of de SP en Die Linke de belangen van het gehele volk willen behartigen en geen onderscheid maken tussen verschillende groepen binnen de samenleving of dat deze partijen specifiek voor bepaalde sociale of geografische groepen (bijvoorbeeld de ‘zwakkeren in de samenleving’ of inwoners van rurale gebieden) op willen komen. De vraag kan daarom ook luiden of het volk als een homogene eenheid wordt

---

⁷⁹ De Lange en Rooduijn, ‘Een populistische tijdgeest in Nederland?’, 333 en 334.

⁸⁰ In het geval van het onderzoek naar Die Linke zullen de genoemde begrippen en verwante termen natuurlijk naar het Duits vertaald worden.

⁸¹ Jagers, *Stem van het volk*, 270-272. In het geval van het onderzoek naar Die Linke zullen de genoemde begrippen en verwante termen natuurlijk naar het Duits vertaald worden, is er dus sprake van een onbekwame elite in de ogen van de desbetreffende partij.

weergegeven en er (als aanvulling daarop) door verwijzingen naar bepaalde *core values* of een nostalgisch verleden sprake is van het *heartland*-begrip. Mocht een homogeen beeld van het volk ontbreken, dan doet dat afbreuk aan de mate van populisme, want van de in de literatuur genoemde eenheid ‘onder de mensen’ is dan kennelijk geen sprake. Als een partij bijvoorbeeld expliciet opkomt voor de belangen van ouderen, dan heeft deze groep mensen volgens die partij kennelijk andere belangen dan niet-ouderen. Op die manier ontbreekt er een gezamenlijke wil onder de gewone mensen. Pas als de burgers volgens de SP en Die Linke één ondeelbare wil hebben, is er sprake van een homogeen volk.

Een tweede kernpunt tijdens de analyse van de debatten is het elitebeeld dat de SP en Die Linke hebben. Ook hier zal worden getracht te ontdekken of de partijen in kwestie een heterogene voorstelling van de elite hebben en waaruit die elite al dan niet bestaat of dat ze het establishment op één hoop vegen, omdat ze immers vinden dat de traditionele partijen onder één hoedje spelen en hun onderlinge rivaliteit slechts veinzen. In eerste instantie zal de focus alleen liggen op de politieke elite. De andere elites, zoals de sociaal-economische en culturele⁸², zullen er hier niet bij worden betrokken, omdat populistten in een Kamerdebat in eerste instantie hun ongenoegen uiten over het politieke establishment.

Het is niet alleen belangrijk om te kijken wie volgens de SP en Die Linke tot het volk en wie tot de elite behoren, maar ook hoe deze twee partijen volk en elite beoordelen. De vraag is namelijk aan de ene kant of beide partijen het volk wel echt verheerlijken, in de engere zin van het woord, of dat ze ‘slechts’ willen opkomen voor de gerechtvaardigde belangen van de burgers, omdat ze vinden dat hun authentieke normen en waarden beschermd dienen te worden. Op die manier zouden ze alleen impliciet op een positieve manier naar het volk verwijzen. Aan de andere kant dient achterhaald te worden of de politieke kopstukken van het land als onbekwaam of als doelbewuste saboteurs van de belangen van de burger worden gezien, volgens de beide socialistische partijen hun beloftes niet nakomen of ervan worden beschuldigd alleen maar voor bepaalde groepen te zorgen. Verder rijst de vraag of de SP en Die Linke, als teken van protest tegen de ‘politieke’ programma’s van partijen van de oude stempel, met een programma komen dat gebaseerd is op de ‘mores’ van het volk waarvan de elite zich in hun ogen reeds vervreemd heeft. Bovendien is het interessant om te achterhalen of beide partijen pleiten voor een sterke bemoeienis van de staat met de economie zodat de overheid er op een actieve manier

---

⁸² De Lange en Rooduijn, ‘Een populistische tijdgeest in Nederland?’, 321.

voor kan zorgen dat het volk beschermd wordt tegen de grillen van de markt en de zogenaamde *invisible hand*. Tevens zal worden gekeken of de partijen in kwestie zich afkeren van ‘eliteprojecten’ (zoals de Europese Unie en de globalisering) die in de ogen van populistten door de politieke elite met open armen ontvangen worden of dat ze misschien bijvoorbeeld toch ook voordelen in de Europese samenwerking zien. Een belangrijk begrip dat socialistische partijen tenslotte ook vaak gebruiken en negatief connecteren (en zelfs als ‘veroordeling’ gebruiken) is het woord ‘neoliberaal’. Tijdens de uitwerking van de analyse zal er met voetnoten naar uitspraken in de debatten worden verwezen waarin een direct oordeel over het volk of de politieke elite duidelijk wordt.

De aanwezigheid van anti-elitair denken en positieve verwijzingen naar het volk zal dus op uitgebreide schaal worden onderzocht. Op deze manier kan worden geconcludeerd welke trend er op deze gebieden te ontdekken is. Dat heeft tot gevolg dat er zoals gezegd per jaar een nauwkeurige ‘beoordeling’ en kenmerkende citaten (of verwijzingen hiernaar) kunnen worden gegeven wat betreft de aanwezigheid van deze elementen bij de SP en Die Linke tijdens de debatten. Vanuit de complete analyse van het beeld dat beide partijen van het volk en de elite opwerpen, valt tevens te concluderen in welke mate de verhoudingen tussen de gewone man en het establishment door de Nederlandse en Duitse socialisten gepolariseerd weergegeven worden.

Een viertal overige eigenschappen van een populist volgens Vossen vormt naast de hierboven beschreven onderzoeksmethode met betrekking tot beide basisingrediënten een goede uitgangspunt om meer te zeggen over de mate waarin de inhoudelijke standpunten van de SP en Die Linke al dan niet als populistisch bestempeld kunnen worden. Tijdens de corpusanalyse zal worden getoetst of deze smaakversterkers tijdens de debatten wel, niet of ambivalent zichtbaar waren en op welke manier het geloof in een samenzwering bijvoorbeeld naar voren kwam. Op die manier ontstaat de mogelijkheid om, overigens met behulp van (verwijzingen naar) opvallende uitspraken van beide partijen, de smaakversterkers die Vossen omschrijft in het geval van de SP en Die Linke nauwkeurig te karakteriseren.

De eerste smaakversterker die in het vorige gedeelte van dit onderzoek behandeld werd, was het zogenaamde voluntaristische discours. Tijdens de corpusanalyse kan geconcludeerd worden of beide partijen dit discours hanteerden. Voluntarisme is gebaseerd op de gedachte dat politiek niet zo moeilijk is als de elite doet voorkomen. De oplossingen van problemen liggen namelijk voor het oprapen als ‘Den Haag (of Berlijn)’ de praktische kennis die het volk over zaken heeft,

ter hand neemt en 'iemand in de politiek' het aandurft om internationale afspraken of voorspellingen van economen te negeren. Omdat het establishment in de ogen van een populist 'laf' is, zal hijzelf de rol van die 'iemand' moeten vervullen. Populisten kunnen de indruk wekken dat ze betere plannen hebben dan de beleidsmakers. Daardoor valt de aanwezigheid van deze smaakversterker met behulp van het corpus te onderzoeken. Zoals gezegd zullen er daartoe wel in de debatten praktische voorbeelden gezocht moeten worden.

Een volgende vraag die beantwoord dient te worden is die of de beide partijen tijdens de debatten voor (vormen van) directe democratie pleiten zodat de stem van de genegeerde (en vaak laagopgeleide) burger gehoord kan worden en het volk op die manier meer controle kan uitoefenen op of sturing kan aanbrengen aan het beleid. Er zal daarom bekeken worden of uit de bewoordingen van de SP en Die Linke duidelijk wordt of ze vinden dat de wil van het volk, de *volonté générale*, de centrale richtlijn bij het vormen van politieke besluiten dient te zijn. Op die manier wordt het beleid afgestemd op de wil van de meerderheid in plaats van dat allerlei individuele rechten voor maatschappelijke versnippering zorgen. Zo kunnen onderlinge verschillen worden tegengegaan en kan er gebouwd worden aan een systeem waarin volkssoevereiniteit een belangrijke rol speelt. Met bewoordingen waaruit blijkt dat burgemeesters of staatshoofden volgens beide partijen direct gekozen zouden moeten worden of het citeren van moties om referenda in te voeren, kan bijvoorbeeld onderbouwd worden of de SP en Die Linke voorstanders zijn van een directe democratie.

Een volkse stijl, gezien als een ander aanvullend populistisch kenmerk, valt samen met het aannemen van een anti-intellectuele houding. Intellectuelen zijn in de optiek van populistten immers 'wereldvreemd' en daardoor niet volks. Verder verstaan we onder een volkse stijl het gebruiken van korte, krachtige termen en persoonlijke ervaringen, het hanteren van simpel en direct taalgebruik, het geven van anekdotes alsmede simpele en concrete oplossingen voor de heersende problematiek, kortom: de taal van de borreltafel.⁸³ De grenzen van wat wel en wat niet als simpel taalgebruik kan worden gezien, zijn wel zeer vaag. Daarnaast kunnen we de stijl van een politicus niet volledig aan de hand van het corpus meten, omdat het dragen van 'volkse' kleding ook onder dit punt valt. Daarom kan de aanwezigheid van deze eigenschap alleen op basis van algemene waarnemingen worden gepeild.

---

⁸³ Vossen, 'Hoe populistisch zijn Wilders en Verdonk?', 437-465. De titel van een boekje van Marijnissen, 'Effe dimmen', is als een voorbeeld van borreltafeltaal te zien.

We dienen ons er overigens wel goed van bewust van te zijn dat de volkse stijl van één afzonderlijke politicus niet gelijkstaat aan de volkse stijl van een partij. De manier waarop echter een fractieleider debatteert en de door hem of haar gekozen onderwerpen bepalen hoe standpunten van zijn of haar gehele partij overkomen. Omdat we echter de populismegraad van de politiek-inhoudelijke standpunten willen meten en we de uitgedragen meningen alleen aan de hand van de uitgeschreven versies van de jaarlijkse begrotingsdebatten kunnen bekijken, zijn we genoodzaakt om de manier waarop bijvoorbeeld Jan Marijnissen zich presenteerde als de manier te beschouwen waarop de SP zich presenteerde.

Vossen noemt als volgende smaakversterker van populistten het geloof in het samenspannen tussen de elite enerzijds en haar bondgenoten anderzijds. Daarom is het noodzakelijk om te kijken of de SP en Die Linke ook verwijzen naar een mogelijke samenwerking in achterkamertjes tussen het establishment en zijn medestanders. Daarbij draait het niet alleen om allianties met de economische elite bestaande uit banken, ondernemers en industriëlen, maar ook om ‘deals’ met multinationals en het (internationale) bedrijfsleven en het aanpassen aan elementen die evident niet als Nederlands dan wel Duits kunnen worden gezien zoals immigranten en de wil van de Verenigde Staten. Er zal tevens worden gekeken naar de aanwezigheid van ‘eurofobie’ bij beide linkse partijen tijdens de debatten. In heel Europa kennen partijen op de uiterste linker- en rechtervleugel namelijk een weerzin tegen het overdragen van macht aan ‘Brussel’ en het daarmee gepaarde verlies van controle op de politieke besluitvorming; ze zijn immers voorstanders van een sterke nationale staat.

Er zal dus gekeken worden of de SP en Die Linke beweren dat de regeringen van Nederland en Duitsland alleen nog maar oog voor de belangen van de rijken en zogenaamde *out groups* hebben. Het zou echter ook zo kunnen zijn dat de elite en haar bondgenoten dusdanig onder één hoedje spelen, dat de SP en Die Linke duidelijk willen maken dat voor hun gevoel eerder sprake is van een overlapping of samensmelting dan van een samenwerking⁸⁴ en de ‘vriendjes’ van het establishment daardoor ook bloot kunnen komen te staan aan de kritiek die de partijen op de elite leveren. Verder dienen we de mogelijkheid open te houden dat beide partijen de indruk willen wekken dat een paar machtige belangengroeperingen de koers van het land bepalen en dat de politiek slechts een marionet van deze groeperingen is.

---

⁸⁴ De Lange en Rooduijn, ‘Een populistische tijdgeest in Nederland?’, 321.

Naast de reeds genoemde bondgenoten van het establishment is er nog een aantal groepen of instanties in de maatschappij die verdacht kunnen worden van een samenzwering met de elite. De media (en ook journalisten dus), de intellectuelen (en andere 'hoogopgeleiden'), de rechterlijke macht, de kerk, het koningshuis, de ambtenaren (en dus ook de bureaucratie) worden volgens Jagers door populistten als mogelijke verlengstukken dan wel 'troetelkindjes' van het gevestigde politieke bestel beschouwd.⁸⁵ Uit het corpusonderzoek zal moeten blijken welke hierboven opgesomde 'opdrachtgevers' en 'handlangers' van de politieke elite volgens de SP en Die Linke als belangrijkste bondgenoten van de politieke elite gelden.

Een aantal kenmerken van populisme dat niet in het model van Vossen voorkomt, maar wel door andere politicologen wordt aangestipt, valt niet per jaar met behulp van subkenmerken te onderzoeken, maar kan door een algemene analyse van de debatten achterhaald worden. Zo kunnen we door een observatie van de gehele boodschap van politici van de SP en Die Linke ontdekken of hun partijen door de jaren heen eerder onder het *protestataire* of het *identitaire* populisme geschaard kunnen worden. Om die vraag te kunnen beantwoorden zal er gekeken worden of beide partijen in opstand komen tegen de elite en ze de onvrede van het volk kanaliseren of dat ze de identiteit van het volk door een bepaalde factor van buitenaf in het geding zien komen en zich tegen (bepaalde) vreemdelingen keren.

In het vorige hoofdstuk zijn nog enkele zaken genoemd die karakteristiek zijn voor populistische partijen en waarvan de aanwezigheid onder bepaalde voorwaarden en via het citeren van losse fragmenten vastgesteld kan worden. Zo zou eventueel vastgesteld kunnen worden of de SP en Die Linke tijdens een bepaald debat als *agenda setters* te bestempelen zijn. Dit is het geval als partijen op een bepaald moment in het debat duidelijk maken dat er volgens hen sprake is van een disbalans aan besproken thema's in het parlement en ze deze thema's nu eens op de politieke agenda willen plaatsen. Ook al ligt het bij voorbaat niet echt voor de hand dat de beide partijen als *one issue*-partijen bestempeld kunnen worden, omdat fractieleiders over het algemeen bij de bespreking van de begrotingsvoorstellen van de regering op meerdere plannen zullen reageren, kan het natuurlijk zo zijn dat een van de partijen ervoor kiest zich puur op één thema te focussen. Mocht een dergelijke focus op één enkel onderwerp geconstateerd worden, dan zal de partij in kwestie bij de analyse van het desbetreffende jaar het stickertje *one issue*-partij krijgen. De derde eigenschap van populisme die 'incidenteel' kan opduiken, is het

---

⁸⁵ Jagers, *Stem van het volk*, 270.

uiten van kritiek op de bestaande gang van zaken binnen het parlement. Als er een uitspraak wordt gevonden, waarin één van beide partijen zich kritisch uit over de parlementaire werkwijze, zal dit natuurlijk naar voren komen en kan er een extra label aan het populistische gezicht van die partij worden toegevoegd.

Tot slot kunnen we aan de hand van de totale corpusanalyse kijken of de SP valt onder het onderhuidse en omstreden populisme in de jaren negentig van de vorige eeuw en de mate van populisme van deze partij pas vanaf 2002 echt toenam, toen er volgens Henk te Velde sprake was van het begin van een nieuwe populistische golf in Nederland. Mocht dit niet aangetoond kunnen worden dan kan worden gesteld dat de partij qua populistische ontwikkeling een eigen trend zet ten opzichte van de in het algemeen te onderscheiden golfbeweging van populisme in het Nederlandse politieke landschap. Daarnaast zullen we proberen te concluderen of uit de populismegraad van Die Linke door de jaren heen blijkt dat het populisme zich in Duitsland nog niet verankerd heeft of dat deze partij misschien de uitzondering is die deze regel bevestigt. Deze vragen vallen pas te beantwoorden als alle beoordelingen in de tabellen 1 en 2 zijn ingevuld.⁸⁶

Enkele resterende populistische eigenschappen op politiek-inhoudelijk vlak vallen niet aan het corpus af te lezen en zullen daarom niet worden gemeten. Het is bijvoorbeeld noodzakelijk om gebruik te maken van secundaire bronnen om te concluderen of de SP en Die Linke beter als ‘bewegingen’ dan als partijen kunnen worden gekenmerkt. Er is daarnaast één smaakversterkend element dat Vossen noemt en dat in de onderzoeksmethode nog niet genoemd is: charismatisch leiderschap. De aanwezigheid van dit kenmerk van populisme is aan de hand van het corpus onmogelijk. Charisma is namelijk iets dat in de regel door anderen aan een politicus wordt toegedicht. De vragen of de fractieleiders van de SP en Die Linke sinds 1991 als ‘charismatisch’ kunnen worden betiteld en of er na een wisseling van de wacht binnen beide partijen sprake was van een autoriteitsprobleem voor de nieuwe leider, zullen dus niet beantwoord kunnen worden. Er is tevens voor gekozen om een controle van de stelling van Taggart dat populistten kameleons zijn, achterwege te laten. Daartoe is namelijk onderzoek naar de politieke context per debat nodig. Bovendien zouden we van alle populistten uit de gehele wereldgeschiedenis moeten weten welke kleur ze precies hadden om vast te stellen of de SP en Die Linke wel echt uniek zijn. Een dergelijk grootschalig onderzoek laten we links van ons liggen.

---

⁸⁶ Tabel 2 zal later in dit hoofdstuk nog verklaard worden.

2.2 Populistische debatstrategieën

Naast de analyse die op politicologische werken over populisme stoelt, zal het populistische gehalte van de SP en Die Linke met behulp van taalkundige definities van dit verschijnsel gemeten worden. Een vraag die partijen zich vaak voor een debat stellen, luidt: welke strategie gaan we hanteren? Willen we de gunst van de kiezer winnen en ons representatief opstellen of gaan we politieke opponenten proberen te overtuigen en nemen we daarmee een autonome houding aan? Maarten van Leeuwen laat in een vergelijking in ieder geval duidelijk zien welk gedrag kenmerkend is voor beide tactische houdingen.

In tabel 2 staan door taalkundigen genoemde kenmerken van populisme. Tijdens de analyse zal gekeken worden of deze eigenschappen de debatterstijl van de SP en Die Linke kenmerkten. Er zal een plusje worden ingevuld als de partijen zich op het desbetreffende vlak representatief opstellen. Mocht een fractieleider op een bepaald punt trekken van een autonoom én representatief politicus vertonen, dan wordt het hokje in kwestie van het teken ‘+/-’ voorzien. Is een bepaald stijlkenmerk niet te ontdekken, dan wordt er een minnetje ingevuld. Het geven van twee beoordelingen behoort, net als in het politicologische model, ook tot de mogelijkheden.

SP	1994
Representatieve opstelling ten opzichte van het kabinet <ul style="list-style-type: none"> - Afstandelijke houding ten opzichte van kabinet - Sprekend <i>over</i> kabinet - Kabinet gewetenloos - Uitspreken van beschuldigingen 	
Representatieve houding ten opzichte van het volk <ul style="list-style-type: none"> - Kiezer willen bereiken/vertegenwoordigen - Publiek als toehoorder - Kritiek presenteren als kritiek van het volk - Mijden van ik-perspectief - Verwijzen naar gewone man 	
Begrijpelijkheid taalgebruik <ul style="list-style-type: none"> - Concreet taalgebruik - Helder en direct Nederlands - Mijden jargon en leenwoorden - Creëren van hokjes - Oproepen voorbeeldfiguren - Gebruik van metaforen 	
Manieren om te overdrijven <ul style="list-style-type: none"> - Gebruik van overtreffende trap - Waardeoordelen via bijvoeglijke naamwoorden of bijwoorden - Standpunten als feiten presenterend 	

Tabel 2: Voorbeeldtabel meetmodel 2: beoordeling stijl van SP 1994. Representatief of niet?

Wederom zal er worden gekeken naar de aan- of afwezigheid van de vetgedrukte eigenschappen van een prototype populist. Uit het corpusonderzoek moet vervolgens blijken welke van de genoemde subkenmerken het duidelijkst naar voren komen bij een bepaald kenmerk. Citaten kunnen daarbij eventueel als onderbouwing dienen. De eigenschappen van een prototype populist volgens Van Leeuwen en Kuitenbrouwer zijn in vier groepen onderverdeeld. Ten eerste zal er worden gekeken hoe de partijen zich opstellen ten opzichte van het kabinet en ten tweede welke houding ze aannemen ten aanzien van volk. Onder het derde kopje zijn stijlelementen verzameld waarmee naar de begrijpelijkheid van het taalgebruik kan worden gekeken. Tot slot zijn er nog een tweetal attributen bij elkaar genomen dat te maken heeft met de manier waarop populistten een bepaalde boodschap overdreven neer kunnen zetten.

Met behulp van de hierboven gepresenteerde onderzoeksmethode zal in het afsluitende gedeelte van dit onderzoek per partij een populistisch mozaïek worden gemaakt. We bevinden ons nu als het ware voor een bak met steentjes met allerlei verschillende kleurtjes. Iedere kleur staat voor een bepaald kenmerk van populistten. De vraag voorafgaand aan de debatanalyse is, in welke orde van grootte (+ voor een groot steentje, +/- voor een middelgroot steentje en – voor een klein steentje) een bepaalde populistische kleur in het uiteindelijke mozaïek terugkomt. Door al deze plusjes en minnetjes tegen elkaar af te zetten, kan bijvoorbeeld worden geconcludeerd in welke mate ‘eurofobie’ deel uitmaakt van het populistische gezicht van de SP.

3. DE SP EN DIE LINKE

Voordat we overgaan tot deze definitieve corpusanalyse, zullen we eerst nog even aandacht besteden aan de parlementaire voorgeschiedenissen van de SP en Die Linke. Daardoor kunnen we achterhalen op welke manier, met welke houding en met welk ideologisch fundament deze partijen uiteindelijk de Tweede Kamer en de *Bundestag* betraden.

3.1 Voorgeschiedenis van de SP

De weg van de SP naar het parlement was lang. In januari 1970 werd de naam van het Marxistisch-Leninistisch Centrum Nederland, een afsplitsing van de CPN, omgedoopt in Kommunistiese Eenheidsbeweging Nederland (KEN). Ruim anderhalf jaar later, in oktober 1971, werd onder leiding van Daan Monjé de Kommunistiese Partij Nederland/Marxisties Leninisties (KPN/ML) opgericht uit onvrede over de koers van de KEN. Onder andere vanwege deze moeilijk uitspreekbare naam werd in oktober 1972 besloten als Socialistiese Partij verder te gaan.⁸⁷ Hoewel Hans van Hoof de partijvoorzitter was, had Monjé de touwtjes in handen en was hij verreweg de belangrijkste figuur binnen de partij.⁸⁸ De partijnaam met de huidige spelling, Socialistische Partij, werd overigens pas in 1993 aangenomen.⁸⁹

De SP was oorspronkelijk een maoïstische beweging die marxistisch-leninistische uitgangspunten (zoals het afschaffen van privébezit van productiemiddelen) had. Tot in de jaren zeventig geloofde de partij dat een socialistische maatschappij louter via een revolutie bereikt zou kunnen worden. Via zelf opgerichte massaorganisaties moest het volk, en zeker de arbeidersklasse, bewust worden gemaakt van de klassenstrijd. Met behulp van organisaties als de 'Bond van Huurders en Woningzoekenden' zouden de mensen namelijk uiteindelijk zelf hun lot kunnen gaan bepalen. Op die manier hoopte de SP dat deze mensen zich aangetrokken zouden voelen tot de denkbeelden van de partij en de socialistische revolutie. De parlementaire democratie werd als de façade van de dictatuur van het kapitaal gezien. Er werd slechts uit propagandistische overwegingen meegedaan aan verkiezingen.⁹⁰

De Socialistische Partij stond van meet af aan bekend om haar activiteiten buiten het parlement. Zo hielpen medewerkers van de partij de voedselbanken en bood de SP ouderen begeleiding aan bij hun belastingaangifte. Door het dagelijkse contact met de gewone man dat

---

⁸⁷ Kees Slager, *Het wonder van Oss*, 76.

⁸⁸ Rudie Kagie, *De socialisten*, 34.

⁸⁹ *Ibidem*, 74.

⁹⁰ Gerrit Voerman, 'Van Mao tot marketing', 26-28 en Voerman, 'Linkspopulismus im Vergleich', 179-182.

hieruit volgde, probeerden de socialisten voor zichzelf te achterhalen wat er onder de mensen leefde en wat ze dachten. Bovendien peilde de partij de mening van de gewone man. De SP wilde namelijk de wensen van het volk vertalen in de politiek en volgens de ideeën van de massalijn van Mao uitvoeren wat het volk wilde.⁹¹ Jan Marijnissen omschreef in 1974 deze SP-houding als volgt: “Het gaat er niet om wat wij vinden, maar wat de mensen van ons willen.”⁹²

Uit onvrede over de politieke koers die in China werd gevaren en in een poging om de partij naar buiten toe aantrekkelijker te maken, nam de SP vanaf het midden van de jaren zeventig steeds meer afstand van het maoïsme en het idee van een revolutie. Het voorheen verafschuwde parlement werd nu als de plek gezien waar een socialistische maatschappij bewerkstelligd kon worden. De historicus Voerman benadrukt echter de blijvend sterke identificatie met het gewone volk die voortvloeit uit de maoïstische gedachte van de ‘massalijn’. Doordat deze als strategisch kompas bleef dienen, verdween de maoïstische achtergrond van de partij dus niet helemaal. Juist deze achtergrond maakte de SP op het eerste gezicht zelfs vatbaar voor populisme, omdat vereenzelviging met het volk tot de grondbeginselen van de socialisten behoorde én populistische waarden hechten aan een sterke band met hun achterban.⁹³ Marijnissen vond aan de vooravond van de Tweede Kamerverkiezingen in 1994 echter niet dat zijn partij populistisch zou zijn, omdat de SP in zijn ogen niet als klakkeloos doorgeefluik van protest te zien viel:

“Wij hechten aan contact met ‘gewone mensen’. We luisteren, doen wat met hun problemen, maar wij pakken het gestructureerd aan. Ik kan echt verschrikkelijk kwaad worden als dat populisme wordt genoemd. (...) We zijn geen megafoon van de straat. We filteren de opvattingen die we tegenkomen en toetsen die aan onze uitgangspunten. Zonder die toets zouden we een populistische partij zijn.”⁹⁴

Bovenstaand citaat maakt wel duidelijk dat de SP in 1994 nog altijd iets van de massalijn in zich droeg. Marijnissen gaf met zijn woorden wel degelijk toe dat zijn partij nog altijd wilde weten wat er onder het volk leefde en bewees indirect dat de maoïstische wortels van SP ook na een tweede drastische koerswijziging van eind jaren tachtig nog altijd aanwezig waren.

---

⁹¹ Voerman, ‘Van Mao tot marketing’, 26-28 en Voerman, ‘Linkspopulismus im Vergleich’, 179-182.

⁹² Voerman, ‘Van Mao tot marketing’, 27.

⁹³ Voerman, ‘Van Mao tot marketing’, 26 en 27 en Voerman, ‘Linkspopulismus im Vergleich’, 182-184 en 193.

⁹⁴ Voerman, ‘Van Mao tot marketing’, 26.

In 1986 overleed 'partijbaas' Daan Monjé en nam Marijnissen zijn taken over. Twee jaar later volgde Marijnissen ook nog eens Van Hooft op als partijvoorzitter.⁹⁵ Nadat het *realexisterende* socialisme in 1989 in Oost-Europa ten onder ging, nam de partij afscheid van het marxisme-leninisme. Hoewel een socialistische maatschappij nog altijd het einddoel van de SP bleef, veranderde de voorstelling die de socialisten hiervan hadden wel op een aantal punten. Zo vonden de socialisten niet langer dat alle productiemiddelen noodzakelijkerwijs in handen van de staat moesten zijn. Daarnaast lieten ze het idee varen dat werknemers direct vertegenwoordigd zouden moeten zijn bij de bedrijven waar ze werkten. Begin jaren negentig werd er daarmee gekozen voor een gematigd socialisme. Tot dat moment had de partij nog nooit meer dan 0,67%, het percentage dat genoeg is voor één Kamerzetel, van de stemmen gekregen. Vooral de aanwezigheid van de PvdA op de linkervleugel bleek keer op keer een onneembare horde voor de SP als het ging om het aantrekken van kiezers. De socialisten genoten bovendien in die periode slechts enige bekendheid in regio's waar ze veel buitenparlementaire acties voerden.⁹⁶

Dat zou echter snel veranderen. Met de leus "Stem tegen, stem SP" kwam de Socialistische Partij in 1994 als 'protestpartij' met twee man in de Tweede Kamer terecht. In de verkiezingscampagne had de partij zich afgezet tegen "dat Haagse zootje" dat "de boel voortdurend vernachelt".⁹⁷ De tomaat in het partijlogo symboliseerde dit protest tegen de Haagse consensuspolitiek. De SP had op het moment dat Jan Marijnissen en Remi Poppe namens de partij het parlement betraden nog een aantal 'extreme' standpunten, zoals het vervangen van de monarchie door een rechtstreeks gekozen staatshoofd, in het partijprogramma staan.⁹⁸

Als één van de verklaringen voor het electorale succes in 1994 wordt het monopolie gezien dat de SP op het stempel 'socialistisch' had gekregen. Op de linkervleugel hadden de socialisten meer 'lucht' gekregen en konden ze kiezers van andere linkse partijen aantrekken. GroenLinks was zich gaan profileren als milieupartij, terwijl de PvdA met haar keuze voor de zogenaamde Derde Weg neoliberale ideeën had geadopteerd. Vooral omdat de sociaal-democraten onder Wim Kok hun ideologische veren hadden afgeschud en naar het midden waren opgeschoven, kon Marijnissen zich met de SP met succes opwerpen als de beschermer van de zwakkeren.⁹⁹

---

⁹⁵ Slager, *Het wonder van Oss*, 340-342 en Kagie, *De socialisten*, 40 en 41.

⁹⁶ Voerman, 'Van Mao tot marketing', 29 en Voerman, 'Linkspopulismus im Vergleich', 186, 187 en 197.

⁹⁷ Voerman, 'Van Mao tot marketing', 29.

⁹⁸ Voerman, 'Van Mao tot marketing', 29 en Voerman, 'Linkspopulismus im Vergleich', 187, 196 en 197.

⁹⁹ Voerman, 'Van Mao tot marketing', 29 en Voerman, 'Linkspopulismus im Vergleich', 185-187, 196 en 197.

3.2 Voorgeschiedenis van Die Linke

Via enkele ‘tussenstappen’ (SED-PDS, PDS, Linkspartei.PDS) valt Die Linke als een soort kleindochter van de SED (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands) te beschouwen, waardoor de voorgeschiedenis van Die Linke met een dictatuur verbonden is. We zullen hier slechts een zeer korte periode belichten: het tijdsbestek tussen de val van de Berlijnse Muur en de eerste verkiezingen waaraan de PDS, de eerste *gesamtdeutsche* voorganger van Die Linke, deelnam.

Toen in de periode 1989-1990 duidelijk werd dat de SED, de partij die in de DDR veertig jaar de scepter had gezwaaid, haar machtsmonopolie aan het verliezen was, realiseerde men zich binnen de partij dat een aanpassing aan een democratisch bestel noodzakelijk was. Op 9 december 1989 werd de naam gewijzigd in SED-PDS. Gregor Gysi werd partijleider. Twee maanden later vond er nog eens een naamswijziging plaats waardoor de partij PDS (Partei des Demokratischen Sozialismus) ging heten. Hoewel de PDS in haar verkiezingsprogramma's met de centrale SED-dogma's had gebroken en men naar buiten toe het marxisme-leninisme niet langer als het enige zaligmakende wereldbeeld propageerde, verliep de stembusgang in maart 1990 rampzalig: de partij kreeg slechts 2,4% van de stemmen. Niet lang daarna maakte de toenmalige chef van de Russische communistische partij en tevens Russisch staatshoofd Michael Gorbatsjov ook nog eens duidelijk dat hij geen bezwaren tegen een *Wiedervereinigung* had. Daardoor verloren de postcommunisten hun laatste bondgenoot. Bovendien was geen enkele partij in de Bondsrepubliek bereid tot samenwerking met de PDS.¹⁰⁰

Tot overmaat van ramp zegde 92% van het voormalige SED-ledenbestand zijn lidmaatschap op. De partij die zich voorheen in het centrum van de macht bevond, werd nu naar de rand van de politieke arena gedrongen.¹⁰¹ Een herprofilering was noodzakelijk, maar de overgebleven *Genossen* waren onderling hevig verdeeld tussen hervormingsgezinden aan de ene kant en orthodoxe communisten aan de andere kant.¹⁰² Het enige goede nieuws voor de PDS in 1990 was dat de kiesdrempel nog niet gold voor de Oost-Duitse gebieden. Op die manier kwamen er alsnog zeventien PDS-leden, onder leiding van Gysi, in de *gesamtdeutsche Bundestag* terecht.¹⁰³

Terwijl de SP na een tweetal koerswijzigingen midden jaren zeventig en eind jaren tachtig in 1994 eindelijk genoeg vertrouwen van de kiezer kreeg om de Tweede Kamer te mogen betreden,

---

¹⁰⁰ Viola Neu, ‘Linkspartei.PDS (Die Linke)’, 314-315.

¹⁰¹ Neu, ‘Linkspartei.PDS (Die Linke)’, 314-315 en Voerman, ‘Linkspopulismus im Vergleich’, 188.

¹⁰² Eckhard Jesse, *Die Linke*, 33-45.

¹⁰³ Neu, ‘Linkspartei.PDS (Die Linke)’, 314-315.

was de PDS vier jaar eerder onderling verdeeld de Bondsdag binnengekomen. Het verlies van de voormalige machtspositie zorgde samen met het ontbreken van een duidelijk programma en een gebrek aan onderlinge eenheid voor een valse start van de PDS in het herenigde Duitsland. Inmiddels zijn beide partijen veranderd en hebben de SP en Die Linke aanzienlijk meer Kamerzetels dan bij hun entree in het parlement het geval was. De toegenomen populariteit zegt echter niets over de mate van populisme van beide partijen, die we in dit onderzoek willen achterhalen, maar kan later wel gebruikt worden om uitspraken te doen over de verhouding tussen toegenomen populariteit en een toe- of afgenomen mate van populisme.

Wetenschappers hebben in de afgelopen jaren beweerd dat zowel de SP¹⁰⁴ als Die Linke als populistisch gezien kan worden. In het geval van de Nederlandse socialisten hebben we gezien dat niet iedereen het met dit etiket eens is. Paul Lucardie ziet Die Linke als een socialistische partij met populistische elementen.¹⁰⁵ Florian Hartleb noemt Die Linke op basis van het partijprogramma zelfs sterk sociaal-populistisch.¹⁰⁶ Bovendien beschuldigde voormalig bondskanselier Gerhard Schröder de meest linkse partij in de Bondsdag ervan een populistische partij met een vijandige houding tegenover vreemdelingen te zijn.¹⁰⁷ Zij gaan hiermee in tegen de stelling van de politicologe Viola Neu. Zij beweert dat Die Linke niet populistisch zou zijn omdat de focus van de partij slechts op arbeidersklasse en niet op het gehele ‘gewone’ volk ligt.¹⁰⁸ Haar definitie van het volk is echter zeer nauw.

Het is dus tot nu toe bediscussieerbaar gebleken of de SP en Die Linke populistisch zijn. De vele verschillende invalshoeken van waaruit populisme gezien kan worden, hebben ervoor gezorgd dat we, in het gunstigste geval, een troebel beeld van de graad van populisme van beide partijen en de precieze invulling van hun populistische karakter hebben. Nu we echter weten wat we op politicologisch en taalkundig vlak als populistisch kunnen zien, is het mogelijk om, aan de hand van de gevoerde begrotingsdebatten in beide landen in de afgelopen twee decennia, in het volgende deel het populismegehalte van de SP en Die Linke in ieder geval op inhoudelijk en stilistisch niveau te meten.

---

¹⁰⁴ De Lange en Rooduijn, ‘Een populistische tijdgeest in Nederland?’, 331. De SP wordt door De Lange en Rooduijn als een ‘usual’ suspect omschreven als het gaat om populisme. Ook in andere wetenschappelijke essays wordt de partij als populistisch betiteld. Op basis van die teksten kan er dus van zekere aanwezigheid van populisme bij de SP worden uitgegaan.

¹⁰⁵ Lucardie, ‘Populismus’, 25-33.

¹⁰⁶ Hartleb, ‘Populismus – zentrales Kennzeichen von Parteipolitik in turbulenten Zeiten?’, 117.

¹⁰⁷ Ibidem, 109.

¹⁰⁸ Viola Neu, ‘Die PDS: eine populistische Partei?’, 263-277.

4. METING GRAAD VAN POPULISME VAN DE SP EN DE LINKE

In dit deel van deze scriptie zal de populismegraad van de SP en Die Linke aan de hand van de *Handelingen der Tweede Kamer* en de *Plenarprotokolle* van de Bondsdag worden gemeten. In deze stukken wordt (vrij nauwkeurig) weergegeven wat er door politici in een debat gezegd is. Om het corpus niet al te groot te maken zal er alleen worden gekeken naar de jaarlijkse debatten over de door de regering voorgestelde begroting voor het jaar daarop. De notulen van de jaarlijkse begrotingsdebatten kunnen worden gezien als een barometer van populisme van de SP en Die Linke. Met behulp van de onderzoeksmethode kan namelijk worden gemeten of de populistische ‘druk’ op de terreinen van inhoud en vorm in de bewoordingen van beide partijen hoog of laag was. Omdat uit het stenografisch verslag van de debatten in de Bondsdag de interrupties soms lastig te herkennen zijn, is ervoor gekozen om alleen te kijken naar de toespraken die de fractieleiders van beide partijen jaarlijks in de beschikbare termijnen hielden.

Het belang van de *Algemene Politieke Beschouwingen* in Nederland en de *Haushaltsdebatte* in Duitsland is groot en rechtvaardigt de keuze voor deze debatten als corpus, want ze openen immers het politieke jaar en zetten mogelijk zelfs een trend voor de toon die een partij tijdens een jaar hanteert. Bovendien komt tijdens de behandeling van de rijksbegroting de algemene politieke lijn aan bod, luisteren de media extra aandachtig mee en is ook onder het volk de aandacht groter dan normaal. Daarnaast (of zelfs daardoor) onthoudt de Kamer zich ervan om technische discussies te voeren. De centrale vraag luidt: in welke mate kwamen beide partijen in het politieke debat als populistisch voor de dag, welke vormen van een representatieve houding namen zij aan en welke kenmerken van populisme kwamen het sterkst voor de dag?

Allereerst zal het populismegehalte van de Socialistische Partij met behulp van de ontwikkelde onderzoeksmethode worden gemeten. Op die manier kunnen we zien of het populisme bij deze partij sinds 1994 toe- of afnam. Bovendien vindt er een integrale behandeling van de geschiedenis van de SP sinds de entree in de Tweede Kamer plaats zodat duidelijk wordt of de partij haar koers wijzigde. Door het gebruik van dergelijke informatie kunnen tevens de jaarlijkse begrotingsdebatten met elkaar verbonden worden, waardoor deze niet langer op zich staan, maar aan de ontwikkeling van bijvoorbeeld het partijprogramma kunnen worden gekoppeld. Nadat de populismegraad van de SP gemeten is, zal Die Linke op eenzelfde manier aan bod komen. Eerst zullen we nog even kort kijken hoe de politieke verhoudingen in beide landen in de laatste twintig jaar lagen.

In de jaren negentig van de vorige eeuw nam zowel in Nederland als in Duitsland de dominantie van de traditioneel grootste partijen af. Nieuwe partijen gingen in beide landen een rol spelen en konden hun stem duidelijker dan ooit laten horen in het parlement. De PvdA, het CDA en, in mindere mate, de VVD in de Tweede Kamer en de SPD en CDU/CSU in de Bondsdag werden daardoor in het nauw gedrukt door partijen die zich als protestpartijen profileerden. Deze grensoverschrijdende anti-establishmentgolf was in Den Haag krachtiger te merken dan in Bonn, waar het Duitse parlement tot 1999 zetelde, en Berlijn. Het ontbreken van een kiesdrempel in Nederland¹⁰⁹ en het sterkere historische bewustzijn bij onze oosterburen verklaren volgens Friso Wielenga en Florian Hartleb waarom de PvdA en het CDA hun machtspositie ernstiger aangetast zagen dan hun sociaaldemocratische en christendemocratische

Jaar	SP	Die Linke
1989	0,4%	2,4% (1990)
1994	1,3%	4,4%
1998	3,5%	5,1%
2002	5,9%	4,0%
2003	6,3%	---
2006	16,6%	8,7% (2005)
2010	9,8%	11,9% (2009)

Tabel 3: Verkiezingsresultaten SP en Die Linke 1989-2010

collega's in Duitsland. Volgens hen kunnen populistische partijen in Nederland in principe beter gedijen.¹¹⁰ Uit de tabel hiernaast blijkt in ieder geval dat de SP en Die Linke in de laatste twintig jaar beide succesvol waren bij de parlementsverkiezingen.

De opkomst van nieuwe, veelal populistische, partijen was in heel Europa een signaal van de kiezer aan de politieke elite dat er in hun ogen iets mis was. Een groeiende ontevredenheid over het weggeven van

bevoegdheden aan 'Brussel', de ontstane sociale en culturele onzekerheden door de globalisering en onbehagen over zaken als immigratie speelden daarbij een grote rol.¹¹¹ Margaret Canovan constateert dat een groot deel van het West-Europese electoraat liever had dat de eigen economische belangen beschermd werden dan dat de regering 'de boel opengooide'.¹¹² Cas Mudde stelt zelfs dat er in het huidige tijdperk sprake is van een populistische *Zeitgeist*.¹¹³ De vraag is of bovenstaande constatering ook terug te vinden zijn in de boodschappen en de toon van de SP en Die Linke tijdens de jaarlijkse Beschouwingen en de *Bundshaushaltsdebatten*.

¹⁰⁹ Mocht er al sprake zijn van een kiesdrempel in Nederland, dan ligt deze ongeveer 7,5 keer lager. In Duitsland is immers vijf procent van de stemmen nodig om de Bondsdag te mogen betreden, in Nederland krijgt een partij al toegang tot de Tweede Kamer als twee derde procent van het electoraat voor die partij kiest.

¹¹⁰ Bovendien stelt Lucardie dat Duitse politici die tot de elite behoren over het algemeen over meer charisma bezitten en beter in staat zijn de discussie rondom gevoelige thema's te beheersen waardoor ze populistische wind uit de zeilen nemen, zie: Lucardie, 'Populismus', 32-33.

¹¹¹ Wielenga en Hartleb, *Populismus in der modernen Demokratie*, 7-15.

¹¹² Canovan, 'Trust the People!', 4.

¹¹³ Cas Mudde, 'The populist Zeitgeist', 542-563.

4.1 SP tijdens de Algemene Politieke Beschouwingen 1994-2010

Uit het corpusonderzoek blijkt dat in het optreden van de SP tijdens de Algemene Politieke Beschouwingen sinds 1994 vijf verschillende houdingen te ontdekken zijn. Deze lopen vaak synchroon met bepaalde kabinetsperiodes. Er is daarbij een golfbeweging te herkennen, want het populistische gehalte van de SP kende zijn *ups and downs* tijdens de bespreking van de Miljoenennota. Deze ontwikkeling zal in deze paragraaf nauwkeurig worden beschreven. Per periode zal duidelijk worden gemaakt welke kenmerken van populisme sterk naar voren kwamen. Verder wordt aangetoond wat per jaar het meest opviel aan de inhoud van de ideeën en de stijl van de partij tijdens de jaarlijkse begrotingsdebatten. De tabellen in bijlagen I en II dienen niet alleen als ‘populismereport’ van de partij, maar zijn ook deels een ‘visuele’ ondersteuning bij de in dit hoofdstuk geconstateerde manieren waarop de SP zich in de loop der jaren opstelde. Met behulp van citaten of verwijzingen naar uitspraken in de debatten worden deze beoordelingen van een onderbouwing voorzien.

De eerste fase waarin de SP in grote lijnen dezelfde trekken vertoonde, duurde tot en met 1997 en kenmerkte zich door het aannemen van een *outsider*-rol. Op woensdag 21 september 1994 maakte Jan Marijnissen voor het eerst zijn opwachting bij de bespreking van de Miljoenennota. Hij opende met een beschuldiging aan het adres van het eerste kabinet-Kok:

“(…) Om maar meteen met de deur in huis te vallen: het belangrijkste verwijt dat de SP-fractie dit kabinet maakt, is dat het een aantal morele uitgangspunten loslaat die hun waarde in de afgelopen decennia hebben bewezen, waarden die horen bij een beschaafde samenleving.”¹¹⁴

In deze uitspraak zat meteen de kern van het betoog dat Marijnissen in de jaren van Paars-I hield: doordat het kabinet de solidariteit zou laten vallen, zouden de menswaardigheid en een beschaafde samenleving op de tocht staan. Marijnissen gaf, in de eerste vier jaar dat hij in de Kamer zat, veel kritiek op de begrotingsvoorstellen van de toenmalige regering.¹¹⁵ Hij reikte echter geen alternatieven aan waardoor van een constructieve opstelling om de problemen op te lossen, geen sprake was. Omdat hij ook nog eens vooral *over* het kabinet sprak en daardoor een denkbeeldige afstand tussen hemzelf en ‘vak K’ creëerde, was hij in die jaren zowel qua inhoud als qua stijl als een echte buitenstaander te typeren.

---

¹¹⁴ Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 1994-1995, tweede vergadering’, 60.

¹¹⁵ Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 1994-1995, tweede vergadering’, 60-62.

De SP-leider tekende veelvuldig protest aan tegen het bevoordelen van de rijken door Paars en had dus een duidelijk anti-elitaire houding. Marijnissen zei terug te willen naar een beschaafde samenleving waarin solidariteit centraal zou staan in plaats van dat de tegenstellingen tussen rijk en arm alleen maar verder zouden groeien.¹¹⁶ Uit deze tegenstelling volgt een beeld dat Marijnissen van de maatschappij had. In het ene hokje zaten de rijken, bewust gesteund door een onbeschaafd kabinet¹¹⁷, en in het andere hokje zat een grote groep armen die geen financiële tegemoetkomingen van de regering kregen en door de SP vertegenwoordigd werden. De lijsttrekker van de SP liet daarnaast blijken de toenmalige politieke elite te onbekwaam te vinden om goed voor de mensen in het land te zorgen.¹¹⁸ Regelmatig verwees hij naar de periode kort na de Tweede Wereldoorlog toen men samenwerkte aan de wederopbouw van het land en daarbij oog had voor elkaar.¹¹⁹ Op die manier riep Marijnissen een soort *heartland* met bijbehorende *core values* op. Verder pleitte hij voor een sterke staat waarin de overheid een sturende rol kon spelen¹²⁰ om zo de belangen van de sociaal-economisch zwakkeren in Nederland te behartigen. Beide basisingrediënten van populisme kwamen daardoor sterk naar voren.

Tevens liet de fractievoorzitter van de SP meerdere malen blijken dat hij vond dat er in de samenleving sprake was van een bepaalde wil bij een zekere meerderheid (Marijnissen had het bijvoorbeeld over “de overgrote meerderheid van de Nederlanders”¹²¹) die tegengesteld aan het beleid van de regering was. Gezien het feit dat de SP'er beweerde te weten wat de wil van de meerderheid was, kon hij tegelijkertijd de kritiek die hij op Paars-I had ook als de kritiek van het volk presenteren. Dit versterkte niet alleen zijn representatieve houding ten opzichte van het volk, maar toonde ook aan dat hij waarde hechtte aan de *volonté générale* en zo een voorkeur leek te hebben voor directe democratie. Marijnissen kwam echter niet meer concrete voorstellen die daartoe zouden moeten leiden. Al met al drukte de voormalige fabrieksarbeider uit Oss zich helder en begrijpelijk uit en vertoonde hij in deze ‘protestfase’ dus meerdere populistische trekjes.

Er waren echter ook, al ging het hierbij om secundaire eigenschappen van populisme, enkele vlakken waarop Marijnissen geen populist kon worden genoemd. Hij sprak bijvoorbeeld vrijwel

---

¹¹⁶ Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 1994-1995, tweede vergadering’, 60-62.

¹¹⁷ Eerste en tweede termijn Jan Marijnissen Algemene Politieke Beschouwingen 1997. Geraadpleegd via: <http://www.janmarijnissen.nl/1997/09/17/algemene-beschouwingen-1997/>, 3 mei 2011.

¹¹⁸ Ibidem.

¹¹⁹ Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 1994-1995, tweede vergadering’, 61.

¹²⁰ Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 1994-1995, tweede vergadering’, 62.

¹²¹ Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 1994-1995, tweede vergadering’, 62.

uitsluitend vanuit een ik-perspectief, bezigde jargon zonder deze termen verklaren (zoals NWR en algemeenverbindendverklaring¹²²) en citeerde artikelen uit de Grondwet en gebruikte veelvuldig rapporten van wetenschappers om zijn standpunten te onderbouwen.¹²³ Dit deed afbreuk aan zijn volkse stijl omdat hij hiermee meer vertrouwd op de kennis van intellectuelen dan van het volk. Het bieden van simpele oplossingen bleef over het algemeen eveneens uit waardoor een voluntaristisch discours voor een groot deel ontbrak. Bovendien was er volgens de leider van de SP geen sprake van een samenzwering hoewel hij wel opperde dat in de praktijk de VVD de partij was die de koers van het kabinet bepaalde¹²⁴ en de PvdA en D66 op die manier ‘marionetten’ van de liberalen waren. Daarnaast creëerde hij lang niet altijd een homogeen beeld van de samenleving. Zo zei hij in 1995 dat hij “22 procent van de kiezers”¹²⁵ die het niet in het paarse kabinet zagen zitten, te willen vertegenwoordigen. Hij presenteerde daardoor ook wel eens het ongenoegen van een minderheid. Hoewel de smaakversterkende elementen dus niet al te sterk naar voren kwamen, was er bij de SP vanwege de sterke aanwezigheid van de basisingrediënten en haar representatieve opstelling ten opzichte van het eerste paarse kabinet sprake van een ‘populistische hoogconjunctuur’.

In de begrotingsdebatten tussen 1994 en 1997 vielen jaarlijks enkele dingen op. Zo stelde Marijnissen in het eerste jaar dat er in de Tweede Kamer gesproken zou moeten worden over het ontstaan van getto’s.¹²⁶ Hij zette daarmee een nieuw item op de politieke agenda. Later in dat debat beweerde de fractieleider van de SP dat het CDA de vierde coalitiepartij was.¹²⁷ Op die manier wierp hij impliciet het beeld op dat de traditionele politieke partijen altijd wel aansluiting bij elkaar kunnen vinden en dus als één pot nat te bestempelen zijn. Bovendien had Marijnissen al snel de neiging om veel bijvoeglijke naamwoorden (zoals “keiharde bezuinigingen” en “groeiende armoede”¹²⁸) met een waardeoordeel te gebruiken en veel van zijn standpunten als feiten te presenteren. Tevens riep hij premier Kok en zijn ministersploeg op hun oor eens te luisteren te leggen bij de zeer vele mensen “die dagelijks strijd tegen de wind moeten leveren”.¹²⁹ Door deze oproep verlangde Marijnissen van de regering een soort ‘massalijn’ te

---

¹²² Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 1994-1995, tweede vergadering’, 61 en 62.

¹²³ Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 1994-1995, tweede vergadering’, 61 en 62.

¹²⁴ Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 1996-1997, tweede vergadering’, 82.

¹²⁵ De handelingen van de Algemene Politieke Beschouwingen van 1995 waren online niet beschikbaar. De redes die Marijnissen op beiden dagen hield zijn geraadpleegd via: <http://www.janmarijnissen.nl/1995/09/20/algemene-beschouwingen-1995>, 3 mei 2011.

¹²⁶ Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 1994-1995, tweede vergadering’, 61.

¹²⁷ Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 1994-1995, derde vergadering’, 135.

¹²⁸ Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 1994-1995, tweede vergadering’, 61.

¹²⁹ Ibidem, 62.

hanteren en naar de dagelijkse ervaringen van het volk te luisteren bij het vormen van haar besluiten zodat er in dat jaar nog een klein voluntaristisch tintje aan zijn optreden zat. Tot slot had de SP veel weg van een *one issue*-partij omdat Marijnissen zich puur focuste op de sociaal-economische tweedeling in Nederland.¹³⁰

Een jaar later veranderde er, op de geconstateerde afname van homogeniteit onder het volk, niet zo heel veel aan de inhoud en de toon van de boodschap van Marijnissen. Wat wel opmerkelijk was, was dat de SP-leider naast de sociaal-economische tegenstellingen ook over het milieu sprak¹³¹ en dat de partij vanaf dit jaar door de diversiteit aan aangestipte thema's niet langer meer een *one issue*-partij kon worden genoemd. Bovendien maakte hij er geen geheim van dat hij het beleid van het kabinet tegenstrijdig vond omdat het enerzijds bestuurlijke vernieuwing bepleitte, maar anderzijds referenda in Amsterdam en Rotterdam in de prullenbak gooide.¹³² Hiermee veroordeelde hij impliciet het negeren van referenda en dus de wil van de kiezers.

In 1996 verweet Marijnissen het kabinet opnieuw ondemocratisch te zijn omdat het volk niet werd gepeild over de EMU en dit internationale verdrag niet wilde heroverwegen, terwijl de SP'er juist wel voor een referendum en tegen meer Europese verdragen was.¹³³ In datzelfde jaar gebruikte hij zijn tweede termijn om een verandering met betrekking tot de Algemene Politieke Beschouwingen te bepleiten. Hij stelde voor om ieder jaar over een bepaald thema te praten in plaats van oppervlakkig over alle beleidsterreinen te spreken.¹³⁴ Daardoor leverde Marijnissen kritiek op de bestaande gang van zaken binnen de Tweede Kamer en zette tevens 'iets nieuws' op de politieke agenda. Wat tot slot nog opviel aan het derde optreden van de lijsttrekker van de socialisten was dat hij sprak over de "dikke voldoende"¹³⁵ die "premier Kok en zijn makkers"¹³⁶ van de ondernemers kregen. Door het te hebben over een beoordeling, leek het alsof het bedrijfsleven het kabinet als een schooljongen had beoordeeld, als een jury een oordeel had gegeven over het optreden van de regering of met behulp van een cijfer uiting gaf aan een bepaalde mate van tevredenheid over het 'product' dat door Paars was geleverd. Op die manier

---

¹³⁰ Handelingen der Tweede Kamer, 'Vergaderjaar 1994-1995, tweede vergadering', 60-62 en Handelingen der Tweede Kamer, 'Vergaderjaar 1994-1995, derde vergadering', 134 en 135.

¹³¹ Eerste en tweede termijn Jan Marijnissen Algemene Politieke Beschouwingen 1995. Geraadpleegd via: <http://www.janmarijnissen.nl/1995/09/20/algemene-beschouwingen-1995>, 3 mei 2011.

¹³² Ibidem.

¹³³ Handelingen der Tweede Kamer, 'Vergaderjaar 1996-1997, tweede vergadering', 82.

¹³⁴ Handelingen der Tweede Kamer, 'Vergaderjaar 1996-1997, derde vergadering', 162.

¹³⁵ Handelingen der Tweede Kamer, 'Vergaderjaar 1996-1997, tweede vergadering', 82.

¹³⁶ Ibidem.

werd door Marijnissen een beeld opgeroepen alsof de politieke elite een marionet van economische belangengroeperingen zou zijn of in ieder geval niet geheel onafhankelijk was.

Tijdens het laatste debat rondom een begrotingsvoorstel van het eerste paarse kabinet viel, naast de algemene constatering over de opstelling van de SP ten opzichte van de regering, een drietal zaken op. Ten eerste vroeg Marijnissen het kabinet “de mensen uit het veld”¹³⁷ te geloven en zo te vertrouwen op de kennis van de dagelijkse praktijk van het volk. Daarnaast leverde hij kritiek op “het rijke deel der natie”¹³⁸ dat zich verrijkte en dubbelde op de beurzen en op het VNO-CNW dat loonstijgingen telkens blokkeerde. Bovendien ‘verheerlijkte’ de leider van de SP “de mensen die het werk doen”¹³⁹ omdat zij “eigenlijk de haver verdienen”.¹⁴⁰ Op die manier verscherpte Marijnissen de tegenstelling tussen de economische elite uit het ene hokje en het hardwerkende volk uit het andere hokje.

In de daaropvolgende kabinetsperiode onder Paars-II volgden vier Algemene Politieke Beschouwingen waarin de SP weliswaar haar ongenoegen uitte over het geplande beleid, maar op politiek-inhoudelijk vlak en wat betreft de gehanteerde stijl steeds meer kenmerken van een *insider*¹⁴¹ kreeg. Zo deed Marijnissen steeds meer alternatieve voorstellen om de welvaart in Nederland eerlijker te verdelen.¹⁴² Hoewel dit kan worden gezien als een manier om concreet voor de gewone man op te komen, was het vooral een teken van toenadering tot het ‘Haagse wereldje’. De leider van de van twee naar vijf zetels gegroeide socialistische fractie maakte door het doen van tegenvoorstellen namelijk een debat mogelijk of zorgde er op zijn minst voor dat het vanaf 1998 voor premier Kok en de andere ministers aantrekkelijker werd om op de uitlatingen van Marijnissen reageren, omdat hij niet langer alleen maar kritiek leverde op de voorgestelde rijksbegrotingen. Door deze constructieve houding nam het anti-elitarisme van zijn partij af. Bovendien richtte de SP’er zich door deze veranderde manier van debatteren meer op toehoorders en probeerde hij duidelijker de kiezer te bereiken. Hij stelde het publiek door het geven van alternatieven namelijk voor een keuze en probeerde het electoraat ervan te overtuigen voor de SP te kiezen. Daarnaast bleef Marijnissen die kritiek die hij had als de kritiek van de

---

¹³⁷ Eerste en tweede termijn Jan Marijnissen Algemene Politieke Beschouwingen 1997. Geraadpleegd via: <http://www.janmarijnissen.nl/1997/09/17/algemene-beschouwingen-1997/>, 3 mei 2011.

¹³⁸ Ibidem.

¹³⁹ Ibidem.

¹⁴⁰ Ibidem.

¹⁴¹ Met het woord ‘insider’ bedoel ik iemand die zich ten opzichte van de politieke elite constructief opstelt, bereid is het debat te zoeken en niet alleen maar tegen het zittende kabinet ‘aanschopt’.

¹⁴² Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 1998-1999, tweede vergadering’, 62.

mensen op straat presenteren en verwees hij veelvuldig naar de gewone man.¹⁴³ Hierdoor nam hij een meer representatieve houding ten opzichte van het volk aan.

Ook qua stijl waren er enkele belangrijke veranderingen te signaleren. Zo sprak de fractieleider van de SP steeds meer vanuit een wij-perspectief. Hij bedoelde daarmee niet alleen zijn eigen partij, maar gebruikte het woordje 'wij' ook als hij het over de samenleving als geheel of de politiek had.¹⁴⁴ Deze ontwikkeling had zich overigens in 1997 al lichtjes ingezet en zorgde ervoor dat de denkbeeldige afstand tussen Marijnissen en de rest van de plenaire zaal van de Tweede Kamer kleiner werd omdat hij een verbinding trok tussen hemzelf aan de ene kant en andere parlementariërs van de coalitiepartijen en de kabinetsleden aan de andere kant. De partij werd daardoor volgens de definitie van Maarten van Leeuwen autonomer ten opzichte van het kabinet. Zowel wat betreft zijn politieke boodschap als de vorm waarin hij die boodschap bracht, kwam hij dus dichterbij de elite te staan. Ondanks het feit dat de lijsttrekker van de SP door zijn veranderde stijl minder ver van de 'elite' kwam te staan, sprak hij nog wel veel over het kabinet en beschuldigde hij dit kabinet ervan de belangen van de gewone man (of het nu bewust of uit onvermogen was) onvoldoende te behartigen.¹⁴⁵

Net als bij het eerste paarse kabinet het geval was, betoogde Marijnissen over de tweede regering bestaande uit de PvdA, VVD en D66 dat ze ondanks een economische wind in de rug niet in staat was om de wensen van de burgers te vervullen en door bewust genomen maatregelen de mensen in het land benadeelde.¹⁴⁶ Daarom koos hij naar eigen zeggen wederom de kant van het volk. Het streven naar een sterke staat bleef aanwezig in het gedachtegoed van de SP. Als de overheid zich immers intensief met de publieke zaak zou bemoeien, zou er in ieder geval voor kunnen worden gezorgd dat basisbehoeftes zoals een redelijk inkomen, kwalitatief goed onderwijs en goede zorg bevredigd zouden kunnen worden.¹⁴⁷ Marijnissen beweerde dat de neoliberale paarse politiek deze zaken niet kon garanderen omdat de grillige markt teveel invloed zou hebben op dergelijke terreinen.¹⁴⁸ De anti-elitaire houding verdween dus niet helemaal en Marijnissen bleef de belangen van het volk verdedigen.

---

¹⁴³ Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, 'Vergaderjaar 1998-1999, tweede vergadering', 62-64.

¹⁴⁴ Handelingen der Tweede Kamer, 'Vergaderjaar 1999-2000, tweede vergadering', 62.

¹⁴⁵ Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, 'Vergaderjaar 1998-1999, tweede vergadering', 61-65.

¹⁴⁶ Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, 'Vergaderjaar 1999-2000, tweede vergadering', 62.

¹⁴⁷ Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, 'Vergaderjaar 1998-1999, tweede vergadering', 62-63.

¹⁴⁸ Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, 'Vergaderjaar 1999-2000, tweede vergadering', 61-65..

De fractieleider van de SP vond overigens nog steeds dat de VVD de gangmaker binnen de paarse coalitie was.¹⁴⁹ Bovendien bekritiseerde hij steeds vaker de ondernemers die weliswaar niet direct met de politieke elite samenzwoeren, maar wel immoreel waren omdat ze zichzelf aan het verrijken waren.¹⁵⁰ Beide ‘verdachtmakingen’ wijzen weliswaar niet direct op een samenzwering, maar geven toch aan dat Marijnissen de PvdA en D66 nog altijd als ‘marionetten’ van de VVD zag en dat Paars-II in zijn ogen het immorele gedrag van de economische elite tolereerde. Het heldere taalgebruik van Marijnissen en zijn af en toe overdreven manier van formuleren door zijn standpunten als feiten te presenteren waren verdere populistische eigenschappen tussen 1998 en 2001. Het populistische gehalte van de SP nam door de toenadering tot de gevestigde orde over het geheel gezien af, maar er waren nog genoeg vlakken waarop de partij ten tijde van Paars-II populistische trekjes had.

Er waren tussen 1998 en 2001 ook punten aan te wijzen die de populismegraad van de SP deden afnemen. De wil van de meerderheid ging een minder belangrijke rol spelen, terwijl Marijnissen wel gebruik bleef maken van wetenschappelijke rapporten.¹⁵¹ Daardoor was er over het algemeen weinig sprake van een drang naar directe democratie of een voluntaristisch discours. Zijn uitlatingen waren vrijwel altijd gemakkelijk te begrijpen, maar door het hanteren van kennis van wetenschappers ontbrak een pure volkse stijl.

Door de toegenomen spreektijd die Marijnissen tot zijn beschikking had, kon hij meer kwijt in een debat. Het leidde er vooral toe dat de leider van de SP zijn kritiek op het beleid nauwkeuriger kon formuleren en zoals gezegd tegenvoorstellen kon doen. Als we ons concentreren op elk van de vier debatten onder Paars-II op zich, zien we dat er in ieder jaar enkele kleine schommelingen in het populistische gehalte van de SP zaten. Wat in 1998 bijvoorbeeld opviel was dat Marijnissen voor het eerst echt over de landsgrenzen heenkeek en de “de strijd tegen de noden op de wereld”¹⁵² een impuls wilde geven. Bovendien sprak hij, naast het kwartet ‘bekende’ onderwerpen welvaart, onderwijs, milieu en zorg, nu ook over veiligheid en kwam hij op voor arme mensen op het platteland.¹⁵³ Het maatschappijbeeld van Marijnissen werd steeds heterogener waardoor het beeld van een homogeen volk afbrokkelde.

---

¹⁴⁹ Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2000-2001, tweede vergadering’, 57.

¹⁵⁰ Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 1999-2000, tweede vergadering’, 62.

¹⁵¹ Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 1999-2000, tweede vergadering’, 65.

¹⁵² Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 1998-1999, tweede vergadering’, 61

¹⁵³ Ibidem, 62.

Tijdens de debatten die in september 1999 werden gehouden, dook het *heartland*-idee op in de bewoordingen van Marijnissen. Volgens hem waren “verpleegster, verpleger, onderwijzer”¹⁵⁴ voorheen vakken om trots te zijn. Deze beroepen zouden weer het aanzien moeten krijgen dat ze in het verleden hadden en werden door deze bewering van de leider van de SP geïdealiseerd. Daarnaast vond Marijnissen dat er door de ministers eens moest worden gepraat met “een vrachtwagenchauffeur, een verpleegster, een bouwvakker of een onderwijzer”¹⁵⁵ om zo direct te kunnen luisteren naar (de praktische kennis van) het volk.

Een derde significante koerswijziging van de SP, na die in het midden jaren van de zeventig en 1989, vond plaats vlak na de Algemene Politieke Beschouwingen in 1999. De partij kwam toen namelijk met een nieuwe kernvisie, getiteld *Heel de mens*¹⁵⁶ waarin ‘extreme’ standpunten werden losgelaten. Zo keerde de partij zich niet langer tegen de NAVO en stelde zij zich eveneens minder negatief tegenover het koningshuis op. Door de acceptatie van een internationale verdragsgemeenschap en een deel van de elite van het land, namelijk de monarchie, was het nieuwe partijprogramma minder populistisch dan het ‘oude’ *Handvest 2000*. Men liet de gedachte dat een socialistische maatschappij het eindpunt van de geschiedenis zou zijn, los. In plaats daarvan stelde de socialisten zich een maatschappij voor ogen waarin menswaardigheid en solidariteit centraal zouden staan. De partij wilde hiermee een brug slaan met het deel van het electoraat dat niet op de SP stemde omdat er volgens deze kiezers teveel extreme standpunten in het partijprogramma stonden. Voor de tweede keer werd de parlementaire democratie opgewaardeerd door de SP: in Den Haag moest de wil van het volk tot uitdrukking worden gebracht en kon men de belangen van de burgers beschermen ten opzichte van ‘Europa’ en de vrije markt. Op deze manier integreerde de partij zichzelf (verder) in het politieke bestel. Volgens Gerrit Voerman liet de SP het links-populisme hiermee achter zich.¹⁵⁷

Tijdens de Algemene Politieke Beschouwingen in 2000 en 2001 bleven de populistische eigenschappen die de SP in de laatste twee jaar van het vorige millennium over het algemeen hadden gekenmerkt, echter aanwezig. In september 2000 keerde Marijnissen zich daarnaast ook nog eens tegen Europese Commissie die naar de wensen van het bedrijfsleven zou luisteren en

---

¹⁵⁴ Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 1999-2000, tweede vergadering’, 63.

¹⁵⁵ Ibidem, 64.

¹⁵⁶ Socialistische Partij, ‘SP-bestuur presenteert nieuwe kernvisie “Heel de mens”’. Geraadpleegd via: http://www.sp.nl/nieuwsberichten/250/990927-sp_bestuur_presenteert_nieuwe_kernvisie_heel_mens, 23 juni 2011.

¹⁵⁷ Voerman, ‘Linkspopulismus im Vergleich’, 185 en 186.

keerde zich daardoor voor een deel af van een eliteproject genaamd Europese Unie.¹⁵⁸ Verder prees hij “onze ouders”¹⁵⁹ die 55 jaar eerder, terwijl alles in puin lag, het land opbouwden.¹⁶⁰ Opnieuw verlangde Marijnissen, gezien deze uitlating, terug naar een tijd waarin er van niets toch iets werd gemaakt. De instelling die men vlak na de Tweede Wereldoorlog had, was volgens de SP-leider in 2000 noodzakelijk om het land weer een keer opnieuw en vooral sociaal op te bouwen en terug te keren naar dat naoorlogse *heartland*. Daarnaast stelde Marijnissen dat hij beweringen, die hij met betrekking tot de zorg en het onderwijs deed, niet zomaar met de vinger in de lucht deed, maar zich baseerde op “onderzoek in het veld”¹⁶¹ van zijn fractie. Wederom wordt hiermee duidelijk dat de fractieleider van de SP waarde hechtte aan de praktische kennis van het volk en een zekere massalijn een rol speelt als het gaat om het vormen van zijn politieke mening.

Het laatste begrotingsdebat onder Paars-II werd overschaduwd door de aanslagen op 11 september 2001 in New York en Washington. Marijnissen besteedde enkele malen aandacht aan deze gebeurtenis en was van mening dat het de opgave van de Westerse wereld was de voedingsbodem van terrorisme weg te nemen. Door wereldwijde solidariteit te tonen zou de armoede op aarde namelijk bestreden kunnen worden waardoor het voor mensen veel aantrekkelijker zou worden om ‘nee’ te zeggen tegen ronselaars van Al-Qaida en andere terreurgroeperingen.¹⁶² De SP-leider gebruikte daarna zijn spreektijd om op te sommen op welke gebieden premier Kok en de andere ministers er sinds 1994 een chaos van hadden gemaakt. Hij leverde vooral kritiek op de liberalisering, deregulering en privatisering van bepaalde sectoren en prefereerde wederom een sterke overheidscontrole boven het neoliberalisme van Paars.¹⁶³ Bovendien hekelde hij de ‘typisch Haagse’ eufemismen die volgens hem een vorm van misleiding van het volk waren en stelde hij dat het kabinet een aangenomen Kamermotie, en dus de wil van de meerderheid van het volk, niet (goed) uitvoerde.¹⁶⁴ Tijdens deze begrotingsdebatten nam Marijnissen weer een iets representatievere houding ten opzichte van het kabinet als in de drie voorafgaande jaren aan omdat hij meer terugblikte op acht jaar Paars dan dat hij tegenvoorstellen deed.

---

¹⁵⁸ Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2000-2001, tweede vergadering’, 60.

¹⁵⁹ Ibidem.

¹⁶⁰ Ibidem.

¹⁶¹ Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2000-2001, derde vergadering’, 136.

¹⁶² Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2001-2002, tweede vergadering’, 13 en 14.

¹⁶³ Ibidem, 60.

¹⁶⁴ Ibidem, 58 en 59.

In mei 2002 boekte de SP wederom winst bij de verkiezingen en groeide naar negen zetels. Het aantreden van het eerste kabinet-Balkenende luidde een nieuwe periode in wat betreft de opstelling van de partij tijdens de Algemene Politieke Beschouwingen. Marijnissen maakte namelijk vanaf dat moment enkele malen duidelijk graag te willen regeren¹⁶⁵ zodat de voorstellen die zijn partij deed niet langer alternatieven zouden zijn, maar door een linkse coalitie in wetten en regelgeving vertaald konden worden. Enerzijds is de drang naar het pluche in ‘vak K’ juist niet populistisch omdat een partij hierdoor zelf tot de heersende klasse gaat horen. Anderzijds is regeringsdeelname de enige manier om de politieke elite uit het centrum van de macht te verdrijven zodat de lange tijd genegeerde wensen van de gewone man in praktisch beleid kunnen worden omgezet.

Bovendien keerde hij zich in de loop van de tijd steeds feller tegen het kabinet. De eerste drie regeringen onder Jan-Peter Balkenende bevonden zich in vergelijking met de beide paarse kabinetten meer op de rechtervleugel van het politieke spectrum. Doordat de ideologische afstand ten opzichte van het kabinet was gegroeid, maakte Marijnissen ook meer aanmerkingen op de jaarlijkse begrotingsplannen. Hij stelde dat, terwijl zijn fractie al bijna een decennium lang in de Tweede Kamer zat, het op allerlei terreinen nog steeds fout ging omdat niemand naar de alternatieve plannen van de SP luisterde.¹⁶⁶ Marijnissen beweerde vooral dat de politieke elite incompetent zou zijn en beloftes zou breken. Door vervolgens zelf uit te leggen hoe hij bepaalde kwesties zou aanpakken¹⁶⁷, probeerde hij het beeld op te roepen dat hij beter in staat was problemen op te lossen. Langzaamaan leek het geduld van Marijnissen op te raken en uitte hij steeds meer beschuldigingen aan het adres van Balkenende en de andere ministers. Zo betichtte hij de regering er onder andere van ondemocratisch te zijn omdat het kabinet-Balkenende de uitslag van het referendum over de Europese Grondwet in de zomer van 2005 had genegeerd.¹⁶⁸

Daarnaast schetste Marijnissen tussen 2002 en 2006 tijdens de Algemene Politieke Beschouwingen een negatief beeld van de elite en een positief beeld van het gewone volk. Hij beweerde bijvoorbeeld in 2005 dat de burgers best bereid waren om de derde wereld te helpen, maar dat de elite dit weigerde¹⁶⁹ (en dus wederom niet naar de *volonté générale* luisterde) en liever zichzelf een hoger salaris gaf en toestond dat de ‘managers’ in de publieke sector dit ook

---

¹⁶⁵ Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2006-2007, vijfde vergadering’, 233 en 234.

¹⁶⁶ Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2006-2007, vijfde vergadering’, 233-237.

¹⁶⁷ Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2006-2007, vijfde vergadering’, 233-235.

¹⁶⁸ Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2006-2007, vijfde vergadering’, 235.

¹⁶⁹ Ibidem.

deden.¹⁷⁰ Uit deze gedachte volgden twee kloven waarvan volgens Marijnissen onder Balkenende sprake was: één tussen kabinet en volk en één tussen de egoïstische ‘rijken’ en hen die het minder goed hadden, maar wel bereid waren om mensen in ontwikkelingslanden hulp te bieden. Hierdoor kwamen kritiek op de elite en volksverheerlijking expliciet terug in de denkbeelden van de SP-leider. Ook een in 2003 door Marijnissen ingediende motie waarin stond dat politici, net als gewone burgers, tot hun 65^e levensjaar een sollicitatieplicht zouden moeten hebben¹⁷¹, droeg bij aan de tegenstelling tussen establishment en volk.

Wat voorts opviel, was dat Marijnissen deze kritiek ook projecteerde op de regeringen die Nederland vanaf premier Lubbers had gehad en die door zich terug te trekken uit de samenleving, alleen maar voor achteruitgang hadden gezorgd.¹⁷² Doordat de overheid namelijk geen koers meer aangaf, werden de burgers steeds stuurlozer en gingen ze alleen nog maar naar hun eigen belang najagen. Deze individualisering van de maatschappij, die heterogeniteit onder het volk had veroorzaakt en ervoor had gezorgd dat de burgers steeds minder op de steun van de overheid konden vertrouwen, werd als een slecht teken beschouwd door de SP.¹⁷³ Marijnissen beschouwde dit bijna jaarlijks als een verloren tijd, waarin de rijkdom groeide, maar Nederland, door de afnemende solidariteit, op vele terreinen ook “zoveel armer werd”.¹⁷⁴ Daarom poogde Marijnissen expliciet een alternatieve koers voor te stellen die deze ‘achteruitgang’ tegen moest gaan en de noodzaak van die nieuwe koers nog sterker duidelijker te maken.¹⁷⁵ Naar zijn mening moest de overheid normen en waarden gaan aangeven en niet eerst van de burgers verwachten dat ze zich fatsoenlijk zouden opstellen.¹⁷⁶ Om dit kracht bij te zetten, riep hij regelmatig een *heartland* op dat vóór de periode van de kabinetten-Lubbers bestond en waarin solidariteit één van de pijlers van de Nederlandse samenleving was en de overheid dicht bij de burger stond.¹⁷⁷ Omdat dit *heartland*, net als alle andere voorstellingen die de SP tussen 1994 en 2010 van een geïdealiseerd verleden gaf, niet ten koste ging van immigranten en geen nationalistische tint had, gaat de stelling dat het oproepen van een dergelijk *heartland* vaak ten koste gaat van ‘vreemdelingen’ in het geval van de SP niet op.

---

¹⁷⁰ Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2006-2007, vijfde vergadering’, 236.

¹⁷¹ Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2003-2004, derde vergadering’, 136.

¹⁷² Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2004-2005, vierde vergadering’, 100-103.

¹⁷³ Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2005-2006, tweede vergadering’, 28-31 en Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2004-2005, vierde vergadering’, 101.

¹⁷⁴ Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2004-2005, vierde vergadering’, 101.

¹⁷⁵ Ibidem, 103.

¹⁷⁶ Ibidem, 101.

¹⁷⁷ Ibidem, 100 en 101.

Qua stijl onderging de partij eveneens een kleine metamorfose. De SP-leider koos voor zeer helder taalgebruik, spotte meerdere malen met het kabinet en ging, misschien wel omdat Pim Fortuyn er ook veel succes mee had geboekt, steeds meer de taal van de ‘borreltafel’ hanteren.¹⁷⁸ Er werden echter ook steeds meer leenwoorden en moderne termen¹⁷⁹ door Marijnissen gehanteerd waardoor zijn stijl er niet alleen maar ‘volkser’ op werd. Hij wendde zich nog vaker tot het kabinet waardoor het publiek het debat nog beter als toehoorder kon volgen en zo kon beslissen aan wiens kant het zelf stond. Marijnissen gedroeg zich naar de Kamer en de regering toe als een autonome *insider* die als leider van een oppositiepartij met het kabinet in discussie wilde gaan. Tegelijkertijd bleef hij opkomen voor de belangen van de sociaal-economisch zwakkeren in de samenleving. De beschuldiging dat het kabinet volgens hem de beschaving zou aantasten¹⁸⁰, dook daarom steeds vaker op in het repertoire van de lijsttrekker van de SP.

Steeds vaker uitte Marijnissen echter ook zijn eigen gevoelens die hij bij bepaalde kabinetsplannen had.¹⁸¹ Hij wierp zich niet langer als doorgeefluik van de kritiek van de kiezer op, maar gaf dus ook steeds meer zijn eigen mening. Daardoor nam zijn representatieve houding ten opzichte van het volk in de loop van de tijd enigszins af. Door deze persoonlijke benadering werd hij ten opzichte van het electoraat ook wat autonomer. Dit onderstreept de gedachte dat de inhoud en vorm van een politieke boodschap zich onafhankelijk van elkaar ontwikkelen, want terwijl Marijnissen op politiek-inhoudelijk terrein tussen 2002 en 2006 over de gehele linie genomen weer wat populistischer werd, nam de mate van populisme, ondanks simpeler taalgebruik, wat betreft zijn gehanteerde manier van discussiëren af omdat zijn debatstijl naar het kabinet én het publiek toe steeds autonomer werd.

De SP-leider vond zoals gezegd dat de wil van de meerderheid diende te worden doorgevoerd. Tijdens meerdere debatten sprak Marijnissen over gevoelens die onder “veel mensen”¹⁸² leefden en zei dat hij recht wilde doen aan die gevoelens. Hij protesteerde zoals gezegd tegen het feit dat het kabinet de uitslag van het referendum over de Europese Grondwet had genegeerd. Daardoor kan gesteld worden dat er meer drang naar directe democratie bij hem te bespeuren was. Door de toename van begrijpelijkheid van zijn taalgebruik en het steeds verder mijden van jargon, dat overigens vanaf 1994 al eigenlijk slechts sporadisch opdook, was er

---

¹⁷⁸ Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2002-2003, tweede vergadering’, 44 en 45.

¹⁷⁹ Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2003-2004, tweede vergadering’, 30.

¹⁸⁰ Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2003-2004, tweede vergadering’, 27.

¹⁸¹ Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2004-2005, vierde vergadering’, 103.

¹⁸² Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2005-2006, tweede vergadering’, 31.

sprake van een volkse stijl. De VVD bleef naar mening van Marijnissen de grote roerganger binnen het kabinet.¹⁸³ Tevens was hij nog steeds kritisch over de zichzelf verrijkende economische elite¹⁸⁴, maar beschuldigingen van een echte samenzwering bleven wederom uit. Wat betreft de vierde smaakversterker, het voluntaristisch discours, valt te zeggen dat de SP-leider achter zijn standpunt bleef staan om tijdens de debatten de praktische kennis van het volk of de door de SP gepeilde mening onder de mensen als één van de uitgangspunten te nemen.¹⁸⁵ Marijnissen bleef echter ook gebruik maken van de kennis uit wetenschappelijke onderzoeken.¹⁸⁶

De algemene gedachte tussen 2002 en 2006 dat de neoliberale regeringen uit de laatste twee decennia Nederland schade berokkend zouden hebben, kortzichtig beleid hadden gevoerd en niet in staat zouden zijn gebleken om de belangen van de burgers te behartigen, leidde ertoe dat de SP, die naar eigen zeggen wél naar het volk luisterde, zichzelf steeds meer als een alternatief opwierp om de problemen in het land op te lossen. Dat deze houding bij de analyse van de eerste vijf begrotingsdebatten van kabinetten-Balkenende werd geconstateerd, leidt tot de conclusie dat Marijnissen in die periode de ware kern van het idee van populisme raakte, omdat hij met zijn partij een boosaardige elite uit het centrum van de macht wilde verdrijven. In plaats van die elite zou er een regering (met ‘natuurlijk’ de SP) moeten komen die de belangen van de gewone man zou behartigen. Deze algemene ontwikkeling sluit natuurlijk niet uit dat de bijdrages van Marijnissen aan ieder debat op zich nog enkele andere unieke populistische kenmerken hadden.

Zo keerde de SP zich in 2002 tegen de buitenlandse politiek van de Verenigde Staten en stelde Marijnissen dat Nederland er niet verstandig aan deed om deze bondgenoot te volgen.¹⁸⁷ In het eerste hoofdstuk hebben we gezien dat een kritische houding ten opzichte (van de militaire belangen) van de Verenigde Staten deel uitmaakt van het veelvoud aan eigenschappen van populisme. Hij vond zelfs, en dat is dan juist weer a-populistisch te noemen, dat internationale verdragen zouden moeten worden gehandhaafd om een onconventioneel militair ingrijpen in Irak te voorkomen.¹⁸⁸

Na de snelle val van het eerste kabinet-Balkenende boekte de partij begin 2003 een minieme winst, hetgeen niet tot meer zetels in het parlement leidde. In aanloop naar deze verkiezingen

---

¹⁸³ Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2003-2004, tweede vergadering’, 30.

¹⁸⁴ Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2003-2004, tweede vergadering’, 30.

¹⁸⁵ Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2004-2005, vierde vergadering’, 101.

¹⁸⁶ Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2004-2005, vijfde vergadering’, 175.

¹⁸⁷ Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2002-2003, derde vergadering’, 157.

¹⁸⁸ Ibidem, 157.

was er wel een breekpunt in de ‘houding’ van de SP te bespeuren. De campagneleus werd namelijk veranderd in: “Stem voor, stem SP”.¹⁸⁹ Deze ‘kreet’ droeg bij aan een verdere normalisering van de partij, omdat zij hiermee het imago van ‘tegenpartij’ van zich afwierp. Een verdere poging om *salonfähig* te worden vond plaats in 2006 toen de partij de absolute noodzaak van referenda losliet. Oud-Tweede Kamerlid Tiny Kox betitelde dit als een switch van socialisme naar ‘sociaaldemocratie plus’.¹⁹⁰ Men koos er dus voor om de oude ideologie nog verder los te laten en ook het als populistisch te kenmerken standpunt van een direct gekozen burgemeester te laten vallen. Bovendien werden de tegenstellingen tussen volk en elite steeds minder scherp neergezet¹⁹¹ en ging de partij steeds genuanceerder over de politiek en de buitenwereld praten.¹⁹² Qua standpunten en algemene houding werd de SP dus minder populistisch en nam de invloed van de oorspronkelijke ideologie nog verder af. Tijdens de debatten bleven er echter, naast de reeds geconstateerde populistische kenmerken van de partij tussen 2002 en 2006, jaarlijks bepaalde eigenschappen van populisme te herkennen.

In 2003 wilde Marijnissen tijdens de Algemene Politieke Beschouwingen een discussie over het “mens- en maatschappijbeeld”¹⁹³ op de agenda zetten. Een jaar later maakte hij gebruik van oorlogsmetaforen, die volgens Jan Kuitenbrouwer een populistisch stijlmiddel zijn¹⁹⁴, door te stellen dat de bevolking al jarenlang wordt “gebrainwashed door een *bombardement* van slechte nieuwsberichten”.¹⁹⁵ De SP’er hield tijdens het begrotingsdebat in 2005 een pleidooi voor zogenaamde *recall*. Hij vond namelijk, gesteund door de peilingen waaruit bleek dat zestig procent van de mensen ‘nú’ verkiezingen wilde, dat het voor de oppositie mogelijk moest zijn om één miljoen handtekeningen te verzamelen en daarmee vervroegde verkiezingen af te dwingen.¹⁹⁶ Omdat een dergelijk principe de mogelijkheid voor het electoraat creëert om een nieuwe volksvertegenwoordiging te kiezen als een meerderheid van de kiezers het niet meer ziet zitten in de regering, draagt dit voorstel bij aan de wens om meer directe democratie in te voeren. Tevens insinueerde Marijnissen dat er met betrekking tot de oorlog in Irak sprake was van een doofpot, omdat de regering de legitimiteit van de inval in dat land nog steeds niet had aangetoond.¹⁹⁷ Uit de context blijkt dat de SP-leider het bewezen achtte dat de aanval op Irak

---

¹⁸⁹ Vossen, ‘Different flavours of populism in the Netherlands’, 19.

¹⁹⁰ Voerman, ‘Linkspopulismus im Vergleich’, 189 en Voerman, ‘Van Mao tot marketing’, 30.

¹⁹¹ Voerman, ‘Linkspopulismus im Vergleich’, 201-203 en Voerman, ‘Van Mao tot marketing’, 30.

¹⁹² Vossen, ‘Different flavours of populism in the Netherlands’, 19.

¹⁹³ Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2003-2004, tweede vergadering’, 29.

¹⁹⁴ Kuitenbrouwer, *De woorden van Wilders*, 50.

¹⁹⁵ Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2004-2005, vijfde vergadering’, 174.

¹⁹⁶ Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2005-2006, tweede vergadering’, 55.

¹⁹⁷ *Ibidem*, 30.

niet legitiem was geweest en dat Balkenende daarom niet met bewijzen kón komen en daarom niets openbaar maakte. Een jaar later, in 2006, was er sprake van een zekere ambivalentie als het gaat om de aanwezigheid van een voluntaristisch discours. Enerzijds kwam Marijnissen namelijk met tien korte en simpel ogende voorstellen waar volgens hem “veel mensen in het land net zo over dachten”¹⁹⁸, anderzijds diende hij in 2006 een motie (ter bevordering van de koopkracht van mensen met een minimuminkomen) op basis van economische voorspellingen in¹⁹⁹, terwijl een ideaaltypische populist volgens de definitie van Koen Vossen deze juist negeert.

De Socialistische Partij bereikte in november 2006 het beste verkiezingsresultaat tot nu toe toen ze bij de stembusgang voor de Tweede Kamer op 25 zetels uitkwam en daarmee de derde partij van Nederland werd. Dit succes leidde niet tot regeringsdeelname waardoor de SP vanuit de oppositiebankjes moest deelnemen aan drie begrotingsdebatten onder het kabinet Balkenende-IV. Tijdens de Algemene Politieke Beschouwingen van 2007 en 2008 was de kritiek van de partij op het kabinetsbeleid betrekkelijk mild, maar hoewel bepaalde plannen van de regering werden geprezen²⁰⁰, vonden de beide fractieleiders uit die periode, Marijnissen en zijn opvolgster Agnes Kant, dat de alternatieven die hun partij bood nog altijd beter waren dan de plannen die door de regering bestaande uit CDA, PvdA en ChristenUnie in de Miljoenennota waren gepresenteerd. Opsommingen van kritiek zoals in de voorafgaande periode bleven achterwege. Wat betreft de stijl veranderde er over het algemeen niet veel: Marijnissen en Kant bleven via het doen van tegenvoorstellen en het direct aanspreken van de kabinetsleden het debat met ‘vak K’ opzoeken. Bovendien maakten ze nog altijd duidelijk dat ze uiting gaven aan datgene wat de mensen in het land vonden.²⁰¹ Daardoor bleef hun benadering van het kabinet autonoom en van het volk redelijk representatief.

De beide fractieleiders van de SP beschuldigden in 2007 en 2008 de ministersploeg onder aanvoering van Balkenende er, ondanks de handvol complimenten, wel van beloftes te breken en ondemocratische beslissingen te nemen.²⁰² Daarom kwamen Marijnissen en Kant met concrete maatregelen om de belangen van het gewone volk zo goed mogelijk te behartigen. In de praktijk kwam dit neer op plannen die zouden moeten leiden tot schaalverkleining waardoor de overheid

---

¹⁹⁸ Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2006-2007, vijfde vergadering’, 233.

¹⁹⁹ Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2006-2007, zesde vergadering’, 322.

²⁰⁰ Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2007-2008, tweede vergadering’, 7 en Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2008-2009, tweede vergadering’, 8.

²⁰¹ Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2007-2008, tweede vergadering’, 6 en 7

²⁰² Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2008-2009, tweede vergadering’, 11-13.

dichter bij de burger zou komen te staan.²⁰³ Het werd door beide politici betreurd dat het neoliberalisme in de afgelopen decennia het beleid had overheerst en vooral in de publieke sector veel schade had aangericht. De regeringen sinds de tijd van premier Lubbers hadden telkens een kortzichtig beleid gevoerd.²⁰⁴ Kritische noten bleven dus aanwezig, maar de SP zag het bij tijd en wijlen als opgave van de gehele politiek om Nederland beter te maken. Marijnissen sprak bijvoorbeeld over “onze dure plicht”.²⁰⁵ Daarbij dienden de ‘tips’ die de SP aan het kabinet gaf natuurlijk wel ter harte te worden genomen. Marijnissen en Kant vonden immers dat hun partij door de jaren heen altijd consequent was geweest, daarvoor was beloofd door het electoraat en hun ideeën daardoor van een behoorlijke legitimiteit voorzien waren.²⁰⁶

Kenmerkend voor de vier termijnen waarin de beide politici in 2007 en 2008 spraken was dat medeparlementariërs hen steeds vaker onderbraken.²⁰⁷ Dit kan als teken worden gezien dat andere partijen het belangrijk vonden om op uitlatingen van Marijnissen en Kant te reageren. De SP was dus niet langer een partij die haar zegje deed tijdens de begrotingsdebatten en vooral zelf toespraken van de premiers of fractieleiders van coalitiepartijen onderbrak, maar werd door de rest van de Kamer steeds duidelijker als een volwaardig deel van het debat en dus als *insider* beschouwd. Aan de andere kant zou het een teken kunnen zijn dat vooral parlementsleden van de regerende partijen het belangrijk achtten om op populistisch getinte uitlatingen van de SP te reageren en zo deze partij enigszins in te dammen.

De SP gaf in beide jaren te kennen een voorstander van referenda te zijn en de wil van de meerderheid van de mensen in het land doorslaggevend te vinden.²⁰⁸ Er was sprake van een zekere ambivalentie met betrekking tot de aanwezigheid van een voluntaristisch discours. Marijnissen was niet alleen in staat om simpele oplossingen voor de problemen aan te dragen, hij vond ook dat er volgens hem geen dure adviesbureaus en een tocht van honderd dagen door het land nodig waren om naar de wensen van de burgers te luisteren.²⁰⁹ Daarmee had hij een versimpeling van de politiek voor ogen. Uit de bewoordingen van Kant bleek dat haar partij nog steeds de gedachte van de massalijn niet had afgeschreven en de SP het niet eens was met

---

²⁰³ Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2008-2009, tweede vergadering’, 11 en 12.

²⁰⁴ Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2008-2009, tweede vergadering’, 6.

²⁰⁵ Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2007-2008, tweede vergadering’, 7.

²⁰⁶ Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2007-2008, tweede vergadering’, 6.

²⁰⁷ Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2008-2009, tweede vergadering’, 5-13.

²⁰⁸ Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2007-2008, derde vergadering’, 143.

²⁰⁹ Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2007-2008, tweede vergadering’, 5 en 6.

bepaalde internationale handelsverdragen.²¹⁰ Daarentegen bleven bij beide politici directe verwijzingen naar de praktische kennis van het volk echter wel uit, speelde wetenschappelijk onderbouwde kennis nog steeds een rol van betekenis in het onderbouwen van de standpunten van de SP²¹¹ en riep geen van de fractieleiders op om economische voorspellingen te negeren waardoor het voluntarisme van de partij in deze periode weer wat afnam. Qua toon en stijl veranderde er, ondanks een wisseling van de wacht binnen de partij, niet al te veel. De heldere ‘borreltafeltaal’ werd nauwelijks ‘verstoord’ door leenwoorden of moderne begrippen waardoor er sprake was van een volkse stijl. Er moet echter wel worden opgemerkt dat de intonatie niet uit de *Handelingen* af te lezen zijn, terwijl deze de begrijpelijkheid wel kan beïnvloeden. Net als in alle voorgaande jaren was er, ondanks hernieuwde kritiek op het gedrag van bankiers en ondernemers²¹², volgens de SP van een samenzwering geen sprake.

Waar de stijl van Marijnissen en Kant populistisch kan worden genoemd door te verwijzen naar de representatieve opstelling ten opzichte van het volk en hun begrijpelijke taalgebruik (onder meer door het gebruik van de ‘traditionele’ SP-hokjes van rijk en arm), werden hun stellingen wel steeds minder overdreven. Dit kwam vooral doordat beide fractieleiders duidelijk maakten hun eigen mening of die van hun partij te geven.²¹³ De gepresenteerde standpunten werden daardoor niet langer als feiten gepresenteerd. Wat echter nog wel opviel was het gebruik van bijvoeglijke naamwoorden waaraan een waardeoordeel vastzat zoals beschuldigingen aan het adres van Balkenende-IV dat het geplande beleid onbeschaafd zou zijn.²¹⁴

Tijdens de laatste Algemene Politieke Beschouwingen waarbij Marijnissen namens de SP het woord voerde, werd zijn geloof in de mens als “een sociaal wezen”²¹⁵, en daarmee een soort van volksverheerlijking, duidelijk. Tevens hield hij zich in zijn bijdragen bezig met thema’s als de globalisering, Afghanistan en de wereldwijde armoede²¹⁶ waardoor de ontwikkeling zich doorzette dat de partij niet alleen meer direct voor een doelgroep in eigen land opkwam, maar ook keek wat er achter de Hollandse horizon gebeurde en daardoor ook over thema’s sprak waar de ‘elite’ al langer over debatteerde. In de zomer van 2008 Marijnissen trad om gezondheidsredenen terug als fractieleider en werd opgevolgd door Kant. Zij zette de

---

²¹⁰ Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2008-2009, tweede vergadering’, 9 en 11.

²¹¹ Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2007-2008, tweede vergadering’, 6.

²¹² Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2007-2008, tweede vergadering’, 6.

²¹³ Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2008-2009, tweede vergadering’, 8.

²¹⁴ Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2007-2008, tweede vergadering’, 11.

²¹⁵ Ibidem, 7.

²¹⁶ Ibidem, 6-10.

laatstgenoemde ‘ontwikkeling’ door en gaf onderwerpen als wereldwijde solidariteit en de internationale klimaat- en voedselcrisis een belangrijke plaats binnen haar betoog en koppelde dit aan haar kritiek op multinationals en de globalisering.²¹⁷ Ze nam het bijvoorbeeld op voor Oost-Europese arbeiders die in Nederland zouden worden uitgebuit en als slachtoffers van het gebrek aan internationale solidariteit bereid waren om hier zonder al te veel sociale verworvenheden aan de slag te gaan. Daardoor zouden de arbeidsvoorwaarden over de gehele linie slechter worden en zouden Nederlandse werknemers het uiteindelijk ook slechter hadden.²¹⁸

Na deze Algemene Politieke Beschouwingen werden de gevolgen van de wereldwijde economische crisis steeds duidelijker. Hierdoor brak de vijfde en laatste fase aan wat betreft de houding van de SP tijdens de jaarlijkse begrotingsdebatten. De kritiek van de partij op de kabinetten onder leiding van Balkenende en Rutte zwol aan. Zowel Kant in 2009 als haar opvolger Emile Roemer in 2010 beschuldigde de regering ervan te weinig aan het bestrijden van de crisis te hebben gedaan en daarbij ook nog eens teveel fouten te hebben gemaakt.²¹⁹ Beide fractieleiders wezen er vooral op dat de armen het slachtoffer van de crisis waren geworden en de rekening moesten betalen van de door banken veroorzaakte problemen.²²⁰ Dit sterke opkomen voor de mensen in het land en de felle kritiek op de regering leidden ertoe dat beide basisingrediënten van populisme weer volop aanwezig waren in de bewoordingen van de beide SP-leiders.

Op het vlak van de benadering van het kabinet bleef de houding van de SP redelijk autonoom. Kant en Roemer richtten zich beiden direct tot ‘vak K’ en zochten toenadering tot de regering door voorstellen te doen om de crisis effectiever en eerlijker aan te pakken.²²¹ Daarmee wezen ze dus niet alleen met de beschuldigende vinger in de richting van de beide ministersploegen en probeerden tevens door middel van een constructieve opstelling het politieke debat in leven te houden. Aan de andere kant verdween het geven van complimenten dat ten tijde van Balkenende-IV merkbaar was geweest en nam het aantal beschuldigingen aan het adres van het kabinet toe. Hierdoor zwakte de autonome opstelling ten opzichte van de regering enigszins af. Ten opzichte van de kiezer bleef de vrij representatieve manier van opstellen gehandhaafd.

---

²¹⁷ Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2008-2009, tweede vergadering’, 8-10.

²¹⁸ Ibidem, 8 en 9.

²¹⁹ Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2009-2010, tweede vergadering’, 6-18.

²²⁰ Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2010-2011, dertiende vergadering’, 35.

²²¹ Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2010-2011, dertiende vergadering’, 34-36 en Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2010-2011, veertiende vergadering’, 68-70.

Waar vooral Marijnissen voorheen de elite als incompetent beschouwde, waren Kant en Roemer van mening dat de zittende kabinetten in 2009 en 2010 vooral bewust bepaalde keuzes hadden gemaakt die in hun ogen vervolgens verkeerd hadden uitgepakt. De adoptie van het neoliberalisme door de elite (Kant noemde de PvdA, VVD, het CDA en D66 zelfs bij naam²²²) had er toe geleid dat de markt minder goed te controleren werd en de crisis zich rap over de hele wereld kon verspreiden. Vervolgens had het establishment er ook nog voor gekozen om de banken te steunen en de kosten op anderen te verhalen. Daarom concludeerden beide fractieleiders dat er sprake was geweest van onbeschaafd en onfatsoenlijk beleid.²²³ Dit idee werd versterkt door beweringen van Kant en Roemer dat de regering ook nog eens beloftes had gebroken.²²⁴ Bovendien werd het kabinet als ondemocratisch betiteld omdat ze alleen maar naar met de veroorzakers had gesproken en niet naar de betalende luisterde.²²⁵

Uit het laatstgenoemde standpunt van de SP volgde dat Kant en Roemer vonden dat de politiek meer naar de *volonté générale* moest luisteren. Daarbij moet worden opgemerkt dat concrete voorstellen voor meer directe democratie wel uitbleven. Net als in alle voorgaande jaren onthielden de beide fractieleiders zich ervan om over een samenzwering te spreken. Het bankwezen kreeg echter wel een veeg uit de pan, omdat de bankiers met hun gegraai en gegrabbel de crisis zouden hebben veroorzaakt.²²⁶ Van een voluntaristisch discours was bij beide SP-politici slechts ten dele sprake. Kant en Roemer stelden allebei hun oplossingen voor de crisis zo simpel mogelijk voor: de banken moesten zelf hun problemen oplossen zodat het kabinet alleen maar op het herstellen van de schade die de burgers hadden geleden zou hoeven letten. Daarentegen keerden de SP'ers zich niet tegen internationale verdragen of economische voorspellingen. Door het ontbreken van jargon was de stijl van Kant en Roemer over het algemeen begrijpelijk.

Buiten bovengenoemde gemeenschappelijke denkbeelden en manieren van debatteren hadden Kant en Roemer ook nog zo hun eigen populistische kenmerken. Kant sprak bijvoorbeeld over een kloof tussen volk en elite²²⁷ en gaf hiermee expliciet uiting aan een tegenstelling tussen de gewone man en het establishment dat een eigenschap is van populisme. Tevens drong aan op vervroegde verkiezingen om zo de burger de kans te geven een oordeel te vellen over het

---

²²² Handelingen der Tweede Kamer, 'Vergaderjaar 2009-2010, derde vergadering', 174.

²²³ Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, 'Vergaderjaar 2009-2010, tweede vergadering', 10.

²²⁴ Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, 'Vergaderjaar 2010-2011, dertiende vergadering', 34.

²²⁵ Handelingen der Tweede Kamer, 'Vergaderjaar 2010-2011, dertiende vergadering', 35.

²²⁶ Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, 'Vergaderjaar 2010-2011, dertiende vergadering', 16.

²²⁷ Handelingen der Tweede Kamer, 'Vergaderjaar 2009-2010, tweede vergadering', 7.

kabinetsbeleid. Daarnaast vond ze dat de koninklijke familie, die volgens Jan Jagers als deel van de elite in bredere zin kan worden beschouwd, net als alle andere Nederlanders niet zou mogen worden ontzien als het gaat om het treffen van maatregelen om de crisis te betalen.²²⁸

Onder Kant verloor de SP tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 2010 veel krediet bij de kiezer, waarna Roemer haar opvolgde. Hij wist tijdens de verkiezingen in juni van datzelfde jaar de schade beperkt te houden en kwam uit op vijftien zetels. De huidige lijsttrekker van de SP was de enige fractieleider van de socialisten sinds 1994 die niet vlak na Prinsjesdag sprak. Omdat de regeringsformatie afgelopen jaar in volle gang was tijdens de derde dinsdag van september, werd er besloten om de Algemene Politieke Beschouwingen te laten vervallen en in plaats daarvan te wachten op het debat rondom de regeringsverklaring van het aanstaande kabinet. Op 26 en 27 oktober 2010 liet Roemer zijn licht over de plannen van het eerste kabinet-Rutte schijnen. Hierin borduurde hij in belangrijke mate voort op het betoog van Kant uit 2009 met betrekking tot de economische crisis. Wat het optreden van Roemer uniek maakte ten opzichte van de betogen die Marijnissen en Kant hadden gehouden, was dat de huidige fractieleider van de SP een ouderwets standpunt van deze partij uit de kast haalde. Hij was namelijk van mening dat werknemers meer zeggenschap zouden moeten krijgen binnen ondernemingen²²⁹ en er dus meer ‘democratie’ in de private sector zou moeten komen.

Een ander populistisch moment deed zich voor toen Roemer een motie indiende om politieke ambtsdragers te korten op hun salaris.²³⁰ Dit was een poging om het Haagse wereldje op het gebied van de ‘salarisstroompjes’ tegemoet te laten komen aan de mensen in het land die al sinds het begin van de crisis hadden moeten inleveren. Bovendien hield hij, ook al was dit betoog al eerder door een SP’er gehouden, een pleidooi voor meer kleinschaligheid om zo burger en overheid dichterbij elkaar te brengen.²³¹ Er werd echter door Roemer ook een tweetal uitspraken gedaan die als minder populistisch mogen worden betiteld. Ten eerste kwam hij op voor de moslims in Nederland en gaf zo aan dat er sprake was van heterogeniteit onder de bevolking.²³²

---

²²⁸ Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2009-2010, derde vergadering’, 174 en 176.

²²⁹ Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2010-2011, dertiende vergadering’, 35.

²³⁰ Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2010-2011, veertiende vergadering’, 69.

²³¹ Omdat de SP wees op het ontbreken van een dergelijke kleinschaligheid, volgt hieruit dat de staat zijn invloed op de maatschappij zou moeten vergroten en Roemer met dit standpunt dus ook een sterkere staat voor ogen had, zie: Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2010-2011, dertiende vergadering’, 34 en 35.

²³² Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2010-2011, dertiende vergadering’, 35.

Daarnaast gaf hij meerdere malen complimenten aan premier Rutte en viel op die manier de ‘elite’ dus niet alleen maar af.²³³

Concluderend kan worden gezegd dat er bij de SP tussen 1994 en 2010 tijdens de Algemene Politieke Beschouwingen vijf verschillende varianten qua invulling van haar populistische gezicht te ontdekken zijn. Na een periode als *outsider* wat betreft boodschap en stijl, werd de partij qua manier van opstellen steeds meer een *insider* waardoor de SP op politiek-inhoudelijk niveau ook wat milder overkwam. De derde fase onder Marijnissen kenmerkte zich door een versterkte anti-elitaire houding en de drang om het establishment uit ‘vak K’ te verdrijven. Vervolgens zwakte ook de afkeer van de politieke elite af waardoor de partij in 2007 en 2008 een ‘populistisch dieptepunt’ kende. Door de economische crisis laaide het populistische geluid van de SP in de afgelopen twee jaar weer op en vertoonde de partij onder Kant en Roemer qua inhoud en vorm weer sterke kenmerken van populisme zoals een verwijtende boodschap tegen het politieke en economische establishment en een representatieve houding ten opzichte van het volk. Al met al is de graad van populisme van de SP door de jaren heen dus erg schokkerig en lijkt het populistische gehalte van de partij op het gebied van politiek-inhoudelijk geuite standpunten afhankelijk te zijn van het zittende kabinet en de economische omstandigheden. De parlementaire ‘volwassenheid’ van de partij bepaalde grotendeels de manier waarop de fractieleiders het debat aangingen.

Door deze geconstateerde golfbewegingen vertoonde de partij tijdens de jaarlijkse begrotingsdebatten voor een groot deel dezelfde ontwikkeling qua populisme als Henk te Velde over dit fenomeen in de laatste twee decennia in Nederland vaststelt. De SP kende namelijk weliswaar enerzijds, als we kijken naar de resultaten die te vinden zijn in bijlagen I en II, juist haar populistische hoogtijdagen qua inhoud en stijl in de jaren negentig en was in die periode het duidelijkst als een *outsider* te omschrijven waardoor de bewering van Te Velde zou kunnen worden ontkracht. Anderzijds streefde de partij in de 21e eeuw veelal naar regeringsverantwoordelijkheid om zo een einde te maken aan het door de zittende elite gevoerde beleid en dit te vervangen door een politieke koers waarbij wél rekening werd gehouden met de belangen van het gewone volk. Daarmee werd de kern van het populisme bereikt. Vanuit die optiek zat er dus wel een hoog populistisch gehalte in de partij sinds de periode waarin Pim Fortuyn opkwam en waarover Te Velde spreekt. Bovendien was het relatief geringe aantal zetels

---

²³³ Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2010-2011, veertiende vergadering’, 68.

in de periode waarin de SP volgens de onderzoekresultaten in bijlagen I en II het meest populistisch was, het laagst. Dit onderschrijft de stelling van Te Velde dat populisme in die tijd nog iets ‘onderhuids’ was. Tevens boekte de partij de meeste successen in de periode vanaf 2002 waarin er zeker nog sprake was van populistische kenmerken bij de SP (zie bijlage) én er sprake was van een voedingsbodem voor populisme in Nederland. Bij deze opmerkingen dient overigens rekening te worden gehouden met het feit dat de gehanteerde onderzoeksmethode en invalshoek, de verschillende definities van populisme en het gekozen corpus verantwoordelijk zijn voor de onderzoeksresultaten en dus deze conclusies.

Tijdens het onderzoek viel op dat Marijnissen, Kant en Roemer geen eenduidig beeld van de elite en het volk creëerden. Het kabinet, de regering, de zittende premier (en zijn ministers) en de belangrijkste coalitiepartijen (PvdA, VVD, CDA en D66) uit de laatste twintig jaar werd, vooral in de meest recente jaren, grotendeels door elkaar heen verweten een neoliberal en kortzichtig beleid te hebben gevoerd. Het oordeel van de SP over het establishment was vooral dat het incompetent was. Door een beeld te scheppen van een onbekwame regering probeerde de SP, vooral in het midden van het eerste decennium van de 21^e eeuw, zichzelf te presenteren als een beter alternatief om het land te besturen.

Bovendien was de algehele teneur dat de kabinetten door de jaren heen ook van de bevolking vervreemd waren: de SP maakte immers vaak duidelijk wat het volk wilde door impliciet of expliciet de gedachte van de massalijn te gebruiken. Tot slot kan met betrekking tot het elitebeeld worden gesteld dat de partij in de laatste jaren ook steeds meer wees op het ondemocratische gehalte van de regering en de beloftes die zij had gebroken. Doordat de drie SP’ers op verschillende manieren duidelijk maakten dat de SP wél consequent was, probeerden ze het beeld op te werpen dat hun partij wel te vertrouwen was.

De SP had tijdens de debatten vooral een heterogene voorstelling van de mensen in het land. Ten eerste maakten de fractieleiders door de jaren heen een onderscheid tussen de rijken en de armen, ten tweede kwam de partij vaak vooral voor bepaalde beroepsgroepen als leraren en verpleegsters²³⁴ op en ten derde behartigden Marijnissen, Kant en Roemer de belangen van mensen met een uitkering of een minimuminkomen. Om de laatstgenoemde groep een gezicht te geven, maakte de SP zo nu en dan gebruik van voorbeeldfiguren.²³⁵ Bovendien spraken de

---

²³⁴ Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 1999-2000, tweede vergadering’, 63.

²³⁵ Zie bijvoorbeeld: Handelingen der Tweede Kamer, ‘Vergaderjaar 2004-2005, vierde vergadering’, 100.

fractieleden vaak over datgene wat “veel mensen” vonden of wat een “meerderheid” wilde. Daarmee gaven ze tegelijkertijd aan dat er volgens hun geen sprake was van één ondeelbare wil onder de mensen. Wat ieder jaar wel duidelijk werd, was dat de SP'ers aangaven voor de zwakkeren in de samenleving te willen opkomen. Naast het verdedigen van de belangen van bepaalde groepen in het land prezen de fractieleden bij tijd en wijle het gewone volk. De term *protestataire* populisme past gezien de bovenstaande analyse goed bij de SP. Er werd namelijk veelvuldig geprotesteerd tegen de sociaal-economische tegenstellingen in Nederland en de passieve houding van de overheid ten opzichte van de maatschappij.

Met betrekking tot de smaakversterkende elementen kan worden gesteld dat de SP slechts in sommige jaren pleitte voor meer directe democratie, de gehanteerde stijl van de fractieleden over het algemeen helder was. Daarbij dient te worden opgemerkt dat vooral Roemer, en Marijnissen in zijn laatste jaren als lijsttrekker, ‘borreltafeltaal’ spraken. Een voluntaristisch discours kwam niet echt van de grond doordat er vaak gebruik werd gemaakt van wetenschappelijke onderzoeken en artikelen uit de media. Tussen 1994 en 2010 werd er nooit gesproken over een samenzwering, wees de SP ook geen bondgenoten van het kabinet aan en sprak geen van de partijleden beschuldigingen van achterkamertjespolitiek uit. Wat betreft de drie resterende kenmerken van populisme op politiek-inhoudelijk niveau luidt de conclusie dat men soms probeerde een thema op de agenda te zetten, af en toe de gang van zaken binnen het parlement bekritiseerde en de SP alleen in 1994 als *one issue*-partij kan worden bestempeld.

4.2 Die Linke tijdens de Bundshaushaltsdebatten 1991-2010

Na de analyse van de *Bundshaushaltsdebatten* uit de periode 1991 tot 2010 kan worden vastgesteld dat er bij Die Linke vier ‘tijdperkjes’ wat betreft het populisme van die partij op politiek-inhoudelijk gebied en omtrent de stijl van deze Duitse socialisten vast te stellen zijn. De ontwikkeling van Die Linke vertoont op deze twee gebieden enkele opvallende overeenkomsten met die van de SP. Zo was het zittende kabinet deels bepalend voor de manier waarop de fractieleiders zich in de loop der jaren opstelden, werd de partij steeds meer een *insider* en leidde de economische crisis in de laatste jaren tot een opleving van populistische kenmerken bij Die Linke. Er zal wederom per periode duidelijk gemaakt worden welke eigenschappen van populisme sterk naar voren kwamen en wat er per debat het meest opviel aan de inhoud van de ideeën en de stijl van de partij. De bijlagen III en IV zijn als ‘visuele weergave’ van de onderstaande analyse bedoeld.

De eerste acht jaar waarin de toenmalige PDS in de Bondsdag zetelde, werden vooral gekenmerkt door een fel protest tegen het verloop van het eenwordingsproces. In deze periode keerde de partij die gedomineerd werd door de gevallen DDR-elite zich tegen de *gesamtdeutsche* politieke en economische elite, maar vond daarbij lange tijd geen bondgenoten. Met enige regelmaat werd de kritiek van Gysi weggehoond door andere parlementariërs.²³⁶ Zeker in de eerste jaren na de hereniging was de PDS volgens Gerrit Voerman over het algemeen, dus niet alleen met betrekking tot de jaarlijkse begrotingsdebatten, als een paria van de Duitse politiek te karakteriseren.²³⁷ Fractievoorzitter Gregor Gysi kwam op voor de inwoners van Oost-Duitsland omdat zij ten onrechte achtergesteld zouden worden door de politiek vanuit Bonn. Omdat het vierde kabinet onder leiding van Helmut Kohl pas in januari 1991 geïnstalleerd werd, vond de *Bundshaushaltsdebatte* rondom de vaststelling van de begroting voor dat jaar pas in maart van dat jaar plaats.²³⁸ Het was het eerste van acht begrotingsdebatten waarin de PDS tegenover een regering bestaande uit de CDU/CSU en FDP stond en waarin een sterk anti-elitarisme op politiek-inhoudelijk niveau en het verdedigen van de belangen van vooral de Oost-Duitse kiezer hand in hand gingen met een redelijk autonome houding ten opzichte van de regering en een representatieve opstelling ten opzichte van het volk. Op basis van de uitlatingen over en de houding tegenover het kabinet kan worden gesteld dat het populisme van de PDS op het gebied

---

²³⁶ Zie bijvoorbeeld: Plenarprotokoll Bundestag, '12. Wahlperiode, 37. Sitzung', 3036 en 3037.

²³⁷ Voerman, 'Linkspopulismus im Vergleich', 188 en 189.

²³⁸ Zes maanden later, in september 1991, werd de begroting voor het jaar 1992 vastgesteld. Uit de corpusanalyse bleek echter dat de PDS tijdens beide *Bundshaushaltsdebatten* qua mate van populisme vrijwel hetzelfde beeld vertoonde. Daarom gelden de beoordelingen voor het jaar 1991 in de bijlagen III en IV voor beide debatten.

van inhoud en stijl van elkaar verschilden waardoor nogmaals het bewijs geleverd is dat een boodschap en die manier waarop die worden gebracht niet dezelfde mate van populisme hoeven te vertonen.

Opvallend was dat Gysi niet alleen naar de binnenlandse politiek, maar ook duidelijk naar de rol van Duitsland en het Westen op wereldwijd niveau keek en dus niet louter en alleen direct voor de eigen achterban wilde opkomen.²³⁹ Het socialistische wereldbeeld en de antiwesterse houding waren dusdanig in het denken van de postcommunisten verankerd dat deze denkbeelden terugkwamen tijdens de jaarlijkse begrotingsdebatten. Dit doet afbreuk aan het populistische gehalte van de partij omdat de kloof tussen de politieke elite en het gewone volk hierdoor niet als enige een rol speelt in de houding van de PDS terwijl dat (vooral) in de beginjaren van de SP wel het geval was.

Gysi sprak zoals gezegd over de Duitse eenwording en de fouten die daarbij volgens hem waren gemaakt. Zo verweet hij de regering alleen maar naar de belangen van het (rijke) West-Duitse electoraat te kijken en een *Siegermentalität* ten opzichte van de *Ossis* te hanteren.²⁴⁰ Volgens Gysi had Kohl een *Anschluss*, sinds 1938 natuurlijk een beladen begrip in Duitsland, van het oosten bij het westen in plaats van een eenwording (waarbij beide partijen op basis van gelijkwaardigheid zouden 'samensmelten') voor ogen.²⁴¹ Hij 'onderbouwde' dit door te stellen dat de regering vanuit Bonn haar wil oplegde aan de nieuwe deelstaten, deze gebieden naar de eigen smaak omvormde en geen medewerking van de Oost-Duitsers toestond bij het vervangen van een socialistisch door een kapitalistisch systeem in de voormalige DDR.²⁴² Op die manier was voor de PDS duidelijk geworden dat deze regering te incompetent en kortzichtig was om alle Duitsers een optimaal systeem van wetten en regels aan te bieden doordat men niet keek op welke gebieden Oost-Duitsland voordelen had gehad ten opzichte van de Bondsrepubliek.²⁴³ Doordat de regering niet luisterde naar de groep van 16 miljoen inwoners in het oosten van het land, sloeg zij volgens Gysi de plank dus volledig mis.

---

²³⁹ Zie bijvoorbeeld: Plenarprotokoll Bundestag, '12. Wahlperiode, 14. Sitzung', 752 en 753.

²⁴⁰ Plenarprotokoll Bundestag, '12. Wahlperiode, 37. Sitzung', 3037 en 3038.

²⁴¹ Overigens werd het eenwordingsproces officieel als 'Beitritt' van vijf Oost-Duitse *Bundesländer* bij de Bondsrepubliek gezien. Hieruit volgde de voormalige DDR bij West-Duitsland zou gaan horen, zie: Plenarprotokoll Bundestag, '12. Wahlperiode, 37. Sitzung', 3095.

²⁴² Plenarprotokoll Bundestag, '12. Wahlperiode, 37. Sitzung', 3095 en Plenarprotokoll Bundestag, '12. Wahlperiode, 103. Sitzung', 8732.

²⁴³ Plenarprotokoll Bundestag, '12. Wahlperiode, 14. Sitzung', 753.

Daarnaast verweet Gysi het kabinet dat het de burgers voorloog met betrekking tot de Duitse eenheid. Hij vond immers dat de regering zelf alleen de positieve kanten van haar eigen beleid liet zien, maar negatieve effecten van haar plannen verzwegen.²⁴⁴ Bovendien presenteerden de bondskanselier en zijn ministers een te hoge rekening van de kosten van de eenwording aan de West-Duitsers waardoor zij tegen hun ‘nieuwe’ landgenoten zouden worden opgezet. Zo zou de kinderbijslag aan Oost-Duitse gezinnen door het kabinet-Kohl als speciale kostenpost ter bevordering van de *Wiedervereinigung* worden beschouwd terwijl het geven van dezelfde kinderbijslag aan ouders van West-Duitse kinderen als ‘normale’ uitgaven werd omschreven.²⁴⁵ Gysi beschuldigde de regering er tevens van het oosten bewust economisch zwak te willen houden, de voormalige DDR als onroerend goed voor het westen te zien en bedrijven in Oost-Duitsland niet voldoende te steunen zodat West-Duitse ondernemers geen last zouden hebben van goedkopere concurrentie.²⁴⁶ De regering brak volgens hem de solidariteit en het sociale stelsel af en maakte mensen met een uitkering of asielzoekers onterecht zwart.²⁴⁷

Deze sterk anti-elitaire houding en de vele beschuldigingen aan het adres van de bondskanselier gingen overigens niet gepaard met een puur representatieve opstelling ten opzichte van de regering. Gysi sprak Kohl, zijn ministers en de leden van de coalitiepartijen vaak direct aan waardoor hij rechtstreeks met ze in debat ging. De PDS-leider deed meerdere tegenvoorstellen om bijvoorbeeld de rijkdom eerlijker te verdelen.²⁴⁸ Hij vond het de taak van de politiek om gezamenlijk problemen van de mensen in (het oosten van) het land op te lossen, maar stelde vast dat het zittende kabinet daaraan niet wilde meewerken.²⁴⁹ Op die manier toonde Gysi zich actief als belangenbehartiger voor deze mensen te willen op werpen zonder dat hij zich hierbij als een buitenstaander opstelde. In 1997 maakte Gysi duidelijk zichzelf ook als *insider* in Bonn te zien door te verwijzen naar zijn toen al bijna een decennium durende lidmaatschap van het parlement.²⁵⁰ De politieke ervaring op landelijk niveau die de PDS al had, kan een oorzaak zijn van het feit dat de partij zich qua stijl vanaf 1990 als een *insider* opstelde. Bovendien zou het hanteren van een deels representatieve, deels autonome houding ten opzichte van de politieke elite ‘veroorzaakt’ kunnen zijn door de persoonlijke voorkeur die Gysi voor een dergelijke

---

²⁴⁴ Zie bijvoorbeeld: Plenarprotokoll Bundestag, '12. Wahlperiode, 37. Sitzung', 3096.

²⁴⁵ Plenarprotokoll Bundestag, '12. Wahlperiode, 103. Sitzung', 8732.

²⁴⁶ Plenarprotokoll Bundestag, '12. Wahlperiode, 14. Sitzung', 754, Plenarprotokoll Bundestag, Plenarprotokoll Bundestag, '12. Wahlperiode, 172. Sitzung', 14761 en '13. Wahlperiode, 121. Sitzung', 10838.

²⁴⁷ Plenarprotokoll Bundestag, '12. Wahlperiode, 103. Sitzung', 8730-8732.

²⁴⁸ Plenarprotokoll Bundestag, '12. Wahlperiode, 172. Sitzung', 14762.

²⁴⁹ Plenarprotokoll Bundestag, '13. Wahlperiode, 121. Sitzung', 10837.

²⁵⁰ *Ibidem*, 10839.

manier van debatteren had. Al met al had de fractieleider van de PDS dus een waslijst aan bezwaren tegen de manier waarop de politieke elite met (een deel van) het eigen volk omging.

In de jaren negentig van de vorige eeuw kwam de PDS hoofdzakelijk voor twee groepen binnen de Duitse samenleving op. Ten eerste wilde de partij dus de wensen van de *Ossis* in politiek beleid vertalen en ten tweede wierp men zich als beschermheer van de vluchtelingen op.²⁵¹ Gezien het feit dat uit de bijlagen III en IV en de secundaire literatuur blijkt dat de PDS (en later Die Linke) als een populistische partij kan worden beschouwd, is dit behartigen van de belangen van vreemdelingen een argument om te stellen dat populisme en rechtsextremisme twee verschillende werelden kunnen zijn. Gysi maakte door het aansnijden wel een onderscheid tussen Oost-Duitsers en vluchtelingen waardoor zijn beeld van het ‘volk’ dat beschermd diende te worden tegen het beleid van de elite niet helemaal homogeen te noemen valt.

Gysi vond tijdens de debatten dat de Oost-Duitse identiteit gered diende te worden en de West-Duitsers hun landgenoten niet als minderwaardig mochten zien.²⁵² In meerdere toespraken presenteerde hij een soort *heartland* door te stellen dat er in de DDR altijd sprake was geweest van sociale zekerheid die in het herenigde Duitsland ontbrak.²⁵³ De PDS-leider prees enkele malen de Oost-Duitse bevolking en wierp van dit deel van de bevolking wel een homogeen beeld op door het te hebben over de “Menschen in den neuen Bundesländern”.²⁵⁴ Verder vond hij het onterecht dat deze mensen sinds de hereniging de last droegen van een hogere staatsschuld per persoon (hoewel een deel van de staatsschuld van de Bondsrepubliek in de veertig jaar daarvoor was ontstaan door de miljarden die er vanuit Bonn naar de DDR werden gestuurd) en hekelde hij de speciale behandeling en lagere salarissen die de *Ossis* kregen: namens de PDS vond Gysi dat er sprake zou moeten zijn van gelijkwaardigheid tussen oost en west.²⁵⁵

Langzaam maar zeker werd de groep waarvoor Gysi opkwam steeds gedifferentieerder. Zo beschermde hij in 1993 de mensen die werden uitgemaakt voor *Schmarotzer* (uitvreter of klaploper). De PDS-leider beweerde dat deze mensen echter niet graag van een uitkering leefden, maar dit wel moesten doen omdat er geen werk voor hen was.²⁵⁶ Gysi behartigde drie jaar later

---

²⁵¹ Zie bijvoorbeeld: Plenarprotokoll Bundestag, '12. Wahlperiode, 103. Sitzung', 8730-8733.

²⁵² Plenarprotokoll Bundestag, '12. Wahlperiode, 14. Sitzung', 756 en Plenarprotokoll Bundestag, '13. Wahlperiode, 103. Sitzung', 8730 en 8731.

²⁵³ Plenarprotokoll Bundestag, '12. Wahlperiode, 37. Sitzung', 3038.

²⁵⁴ Plenarprotokoll Bundestag, '13. Wahlperiode, 51. Sitzung', 4246.

²⁵⁵ Zie bijvoorbeeld: Plenarprotokoll Bundestag, '12. Wahlperiode, 103. Sitzung', 8732.

²⁵⁶ Plenarprotokoll Bundestag, '12. Wahlperiode, 172. Sitzung', 14762.

de belangen van werklozen, vrouwen en mensen met een minimuminkomen.²⁵⁷ In 1997 werd deze groep zelfs ‘uitgebreid’ met pensioengerechtigden.²⁵⁸ Naarmate de tijd vorderde kwam hij door deze toename van ‘beschermlingen’ relatief gezien steeds minder voor de inwoners van de voormalige DDR op. Gysi concentreerde zich dus niet langer meer puur op de problemen van de mensen in Oost-Duitsland, maar ging zich ook focussen op andere terreinen. Daardoor werd hij op politiek-inhoudelijk niveau een *allrounder* in plaats van de leider van een *one issue*-partij. Het gevoel dat hij maar één thema op zijn agenda had staan, verdween langzaam. Kennelijk wilde Gysi ook buiten Oost-Duitsland kiezers aantrekken om zo meer zetels te krijgen in het parlement en op die manier een grotere kans te hebben dat hij het beleid kon gaan beïnvloeden.

Wat betreft de houding ten opzichte van het electoraat valt vast te stellen dat deze representatief was. De PDS kwam uitdrukkelijk voor de belangen van bepaalde groepen in de samenleving op en vertegenwoordigde zoals gezegd met name in de eerste jaren de kritiek die de *Ossis* op het regeringsbeleid zouden hebben (Gysi had het zelfs over de bezwaren van “miljoenen”²⁵⁹). De fractieleider van de PDS wilde dat het kabinet bepaalde vragen van de DDR-kiezer zou beantwoorden en eerlijk moest zijn ten opzichte van de burgers.²⁶⁰ Op die manier toonde hij aan een vertegenwoordiger voor deze groep mensen te willen zijn. Voorts maakte hij het de mensen thuis mogelijk het debat goed te volgen door ruimte voor een toehoordersrol te creëren.

In de eerste acht jaar van Gysi’s werk als parlementariër waren de smaakversterkers slechts in beperkte mate aanwezig. Hij keerde zich tegen de NAVO en vond dat Duitsland met betrekking tot militaire conflicten niet telkens achter de Amerikanen aan moest lopen. Tevens deed Gysi simpel ogende voorstellen²⁶¹ om meer geld in de ‘schatkist’ te krijgen en op die manier meer ruimte te scheppen om de regeringsplannen betaalbaar te maken. Hij was bovendien van mening dat er naar de alledaagse kennis van de *Ossis* over (de voordelen van) het leven in de voormalige DDR geluisterd moest worden. In zoverre was er dus sprake van een voluntaristisch discours. Echter, de PDS-leider gebruikte ook rapporten en wetsartikelen²⁶², gaf te kennen een voorstander te zijn van VN-verdragen en vond de inmenging van intellectuelen (Gysi is overigens zelf een

---

²⁵⁷ Plenarprotokoll Bundestag, '13. Wahlperiode, 123. Sitzung', 11098-11100.

²⁵⁸ Plenarprotokoll Bundestag, '13. Wahlperiode, 188. Sitzung', 16985.

²⁵⁹ Ibidem.

²⁶⁰ Ibidem, 16984.

²⁶¹ Zie bijvoorbeeld: Plenarprotokoll Bundestag, '12. Wahlperiode, 172. Sitzung', 14762.

²⁶² Zie bijvoorbeeld: Plenarprotokoll Bundestag, '12. Wahlperiode, 37. Sitzung', 3038.

advocaat) in de politiek bepaald geen probleem.²⁶³ Daardoor is er van voluntarisme slechts ten dele sprake. In 1991 toonde Gysi zijn verontwaardiging over de deelname van Duitsland aan de eerste Golfoorlog terwijl dat tegen de wil van vele burgers indruiste.²⁶⁴ Hij pleitte in 1994 voor meer democratie in Europa en referenda.²⁶⁵ Drie jaar later keek hij uit naar de verkiezingen, maar verdere aanwijzingen dat de fractieleider van de PDS graag naar de *volonté générale* zou willen luisteren, ontbreken.

Door zijn werk als advocaat, het opsommen van wetsartikelen en het zichzelf betitelen als intelligent is het niet gemakkelijk om Gysi een volkse stijl toe te schrijven. De manier van debatteren van de PDS-leider is toch voor een deel ‘volks’ te noemen omdat hij zich wel helder en begrijpelijk uitdrukte onder andere door gebruik te maken van hokjes zoals ‘arm-rijk’ en ‘oost-west’. Doordat Gysi ook genuanceerd over nadelen van de vroegere DDR sprak en vaak uitdrukkelijk aangaf zijn mening te geven²⁶⁶, wordt de indruk gecorrigeerd dat hij overdreef doordat hij zijn standpunten ook wel eens weergaf alsof het feiten waren.²⁶⁷ De subkenmerken van manieren om te overdrijven uit tabel 2 houden elkaar daardoor in evenwicht. Tussen 1991 en 1997 had hij het niet expliciet over het woord ‘samenzwering’, maar hij verwees wel naar een het ‘Treuhand-project’²⁶⁸ dat in het leven was geroepen om de *volkseigene Betriebe* uit de DDR naar de principes van de markteconomie om te structureren. Gysi vond echter dat vooral ondernemers uit de Bondsrepubliek hier geld aan verdienen.²⁶⁹

In de acht jaar waarin de CDU/CSU samen met de FDP regeerde, was er sprake van een ontwikkeling bij de PDS die langzaam van een *Ostpartei* steeds meer de partij van algemeen sociaal protest werd. Juist dit protest en het verdedigen van de belangen van de zwaksten in de samenleving kenmerkten de partij in de eerste fase dat zij in het parlement zat. Enkele grondbeginselen van de socialistische ideologie waren, overigens net als bij de SP in de jaren negentig van de twintigste eeuw, van invloed op het populistische gezicht van de

---

²⁶³ Plenarprotokoll Bundestag, '12. Wahlperiode, 37. Sitzung', 3095 en Plenarprotokoll Bundestag, '13. Wahlperiode, 9. Sitzung', 416.

²⁶⁴ Plenarprotokoll Bundestag, '12. Wahlperiode, 14. Sitzung', 752.

²⁶⁵ Plenarprotokoll Bundestag, '13. Wahlperiode, 9. Sitzung', 417.

²⁶⁶ Zie bijvoorbeeld: Plenarprotokoll Bundestag, '12. Wahlperiode, 14. Sitzung', 752 en Plenarprotokoll Bundestag, '13. Wahlperiode, 121. Sitzung', 10837.

²⁶⁷ Een zin die in de afgelopen twintig jaar vaak terugkeerde bij de PDS en Die Linke en waarmee bijvoorbeeld de gevolgen van bepaalde beleidsplannen werden beschreven, was: “Das ist die Realität” of “Das ist indiskutabel”, zie: Plenarprotokoll Bundestag, '13. Wahlperiode, 9. Sitzung', 415 en Plenarprotokoll Bundestag, '17. Wahlperiode, 15. Sitzung', 1263.

²⁶⁸ Plenarprotokoll Bundestag, '12. Wahlperiode, 14. Sitzung', 755 en Plenarprotokoll Bundestag, '12. Wahlperiode, 103. Sitzung', 8732.

²⁶⁹ Zie bijvoorbeeld: Plenarprotokoll Bundestag, '12. Wahlperiode, 172. Sitzung', 14764.

postcommunisten. Hun anti-elitaire denken en hun doelstelling om (een deel van) het in het nauw gedreven volk te verdedigen, belichamen zowel de basisingrediënten van populisme als de kern van het gedachtegoed van ‘democratische socialisten’ zoals de PDS zichzelf noemde.²⁷⁰ Het was overigens niet zo dat de bovenstaande beschrijving van de periode 1991-1997 het populistische karakter van de partij van Gysi volledig dekte. Bijna ieder jaar werden bepaalde populistische kenmerken van de PDS wel door (sub)eigenschappen van populisme die nog niet beschreven zijn, versterkt.

In 1992 kwam de PDS bijvoorbeeld met een ‘opmerkelijke’ beschuldiging aan het adres van de CDU/CSU. Deze partij werd er door Gysi namelijk van beschuldigd te luisteren naar de eisen van extreemrechts met betrekking tot de vreemdelingenpolitiek. Door bepaalde uitlatingen van de CDU/CSU zou het tot geweld tegen asielzoekers zijn gekomen. Vervolgens, zo zei de PDS-leider, zou deze regeringspartij naar aanleiding van dat geweld het asielrecht hebben ingeperkt om neonazi’s tot bedaren te brengen.²⁷¹ Dit zou als een één-tweetje (en dus een samenzwering) kunnen worden gezien tussen de christendemocraten en de neonazi’s omdat men zich in de regering volgens Gysi zou afvragen hoe men zo snel mogelijk van de asielzoekers af zou kunnen komen.²⁷² Bovendien verweet Gysi de SPD dat zij dezelfde koers zou hebben als de regering.²⁷³

De fractieleider kwam in 1993 onder ernstige druk te staan omdat hij voor de Stasi zou hebben gewerkt. Hij moest daarop het partijvoorzitterschap aan Lothar Bisky overlaten. Gysi bleef echter wel de fractie van de PDS leiden.²⁷⁴ Tijdens de stembusgang in 1994 boekte de partij succes. Omdat de door Helmut Kohl beloofde ‘blühende Landschaften’ waren uitgebleven, werden de kiezers, mede door de opkomst van het fenomeen *Ostalgie*²⁷⁵, naar de PDS gezogen. De partij mocht met 30 man plaatsnemen in de Bondsdag.²⁷⁶ Dit was volgens Florian Hartleb vooral te danken aan Gysi die, ondanks de schandalen rondom zijn persoon, hét gezicht van de partij was. Via enkele media-offensieven wist hij steeds meer de aandacht van zijn eigen verleden als Stasi-medewerker en de dictatoriale wortels van partij af te leiden. In plaats daarvan speelde hij de normale man die als Oost-Duitser slachtoffer was geworden van de hereniging of waaraan op zijn minst op 3 oktober 1990 valse beloftes waren gedaan. Langzamerhand won de

---

²⁷⁰ Luke March noemt het opkomen voor de ‘uitgesloten’ als kenmerk van populisme en ‘links’, zie: Luke March, ‘Left-populism as a ‘Shadow’ of Contemporary Socialism’.

²⁷¹ Plenarprotokoll Bundestag, ‘12. Wahlperiode, 103. Sitzung’, 8730.

²⁷² Ibidem.

²⁷³ Ibidem, 8731.

²⁷⁴ Jesse, *Die Linke*, 240.

²⁷⁵ Onder *Ostalgie* wordt het terugverlangen naar aspecten uit het alledaagse leven in de DDR verstaan.

²⁷⁶ Neu, ‘Linkspartei.PDS (Die Linke)’, 316-318.

PDS aan acceptatie en kon het de teleurgestelde proteststemmer aan zich binden.²⁷⁷ Na de SPD en CDU/CSU werd de partij zelfs de op twee na grootste in de nieuwe deelstaten.²⁷⁸

Toen het vijfde kabinet-Kohl, dat wederom uit CDU/CSU en FDP bestond, in september 1995 de begroting had opgesteld, opperde Gysi het plan om de werknemers meer zeggenschap in bedrijven te geven. Daardoor zou de gewone man op de werkvloer meer invloed kunnen krijgen.²⁷⁹ De fractieleider van de PDS sloot in 1996 zijn rede af met de vaststelling dat er dringend een andere regering nodig was.²⁸⁰ Net als bij de SP duurde het dus ongeveer zeven à acht jaar tot de partij expliciet uitte dat er door een volgende coalitie nu eens echt naar de wensen van het volk geluisterd diende te worden. Impliciet werd gesteld dat de eigen partij dan in dat nieuwe kabinet plaats zou moeten nemen. Het laatste debat waarin Gysi reageerde op een plan van een regering onder leiding van Kohl vond plaats in 1997. De PDS-leider wees de andere partijen erop dat de leden van zijn fractie als enigen een deel van hun salaris hadden afgestaan aan de slachtoffers van een watersnoodramp in dat jaar. Volgens hem hadden Bündnis 90/Die Grünen, de SPD, CDU/CSU en FDP weliswaar mooie praatjes, maar waren ze uiteindelijk dus niet bereid om ook de eigen portemonnee te trekken.²⁸¹ Op die manier benadrukte Gysi dat zijn partij uiteindelijk toch het dichtst bij de mensen stond.

Bij de verkiezingen in 1998 kwam de PDS kwam voor de eerste keer boven de kiesdrempel uit en was op die manier ook zonder de hulp van zogenaamde *Direktmandate* verzekerd van een plek in de Bondsdag. Bovendien groeide de partij van 30 naar 36 zetels. Door deze successen leken de hervormingsgezinden binnen de PDS hun gelijk te hebben gehaald: door het accepteren van de bestaande machtsverhoudingen en aanpassing aan het systeem was de partij blijven bestaan. Orthodoxe PDS-leden vonden echter nog steeds dat alleen een revolutie de enige weg naar het socialisme zou zijn. Het partijbestuur werd door hen tot een compromis gedwongen door zich in het herschreven partijhandvest zichzelf niet als 'anticommunistisch' te bestempelen. Het rommelde binnen de partij nog lang door waardoor er pas in 2003 een alom geaccepteerd partijprogramma verscheen. Deze onenigheid zou er overigens in 2002 toe leiden dat de PDS een zware verkiezingsnederlaag leed en door een overwinning in twee kiesdistricten slechts evenveel

---

²⁷⁷ Hartleb, 'Populismus – zentrales Kennzeichen von Parteipolitik in turbulenten Zeiten?', 110 en 111 en Frank Decker, 'Right-wing Populist Failures and Left-wing Successes', 127.

²⁷⁸ Decker, 'Right-wing Populist Failures and Left-wing Successes', 131

²⁷⁹ Plenarprotokoll Bundestag, '13. Wahlperiode, 51. Sitzung', 4246.

²⁸⁰ Plenarprotokoll Bundestag, '13. Wahlperiode, 123. Sitzung', 11000.

²⁸¹ Plenarprotokoll Bundestag, '13. Wahlperiode, 188. Sitzung', 16983.

parlementariërs kon afvaardigen²⁸² naar de inmiddels naar Berlijn verhuisde Bondsdag. Op de bijzondere situatie die ontstond, komen we later terug. Eerst zal de mate van populisme van de PDS in de periode tussen 1998 en 2001 worden geanalyseerd toen een kabinet bestaande uit de SPD en Die Grünen onder leiding van Gerhard Schröder het land bestuurde.

Op politiek-inhoudelijk niveau werd Gysi tegenover de nieuwe regering aanmerkelijk milder. De PDS-leider somde niet langer een lijst aan klachten over het beleid op. Hij stelde dat het nieuwe kabinet enkele goede beslissingen had genomen en moedigde Schröder aan tot verdere hervormingen en een eerlijkere verdeling van de welvaart.²⁸³ De fractieleider van de PDS prees Schröder voor het feit dat hij een wetsvoorstel naar aanleiding van kritiek van de postcommunisten had aangepast²⁸⁴ en er daarmee dus eindelijk eens een bondskanselier was die ook naar de wensen van de PDS(-kiezers) had geluisterd. Toch vond de PDS dat er nog een hoop te verbeteren viel aan het beleid zoals het terugdringen van de werkloosheid. Bovendien wees Gysi na verloop van tijd op beleidspunten waar de regering haar belofte gebroken had.²⁸⁵ Daarnaast dacht het kabinet volgens Gysi nog altijd te veel aan de rijken waardoor een deel van het ‘foute’ beleid werd voortgezet.²⁸⁶ Desalniettemin vond de PDS-leider dat Schröder nog een kans verdiende: “Herr Bundeskanzler. Sie wollten unbedingt regieren. Meine Bitte ist: Jetzt tun Sie es auch. Darauf warten wir noch ein bisschen.”²⁸⁷ Deze ambivalentie in de beoordeling van het kabinet werd overigens ook door Gysi zelf vastgesteld.²⁸⁸ Zijn verminderde protest droeg ook bij aan het beeld dat de fractieleider van de socialisten zich steeds politieker ging gedragen.

Het anti-elitarisme van de PDS zat hem die jaren vooral in de voortdurende bezwaren die de partij tegen de CDU/CSU en FDP had.²⁸⁹ Wederom uitte Gysi bijvoorbeeld de beschuldiging aan het adres van de christendemocraten dat zij verantwoordelijk waren voor het racisme in Duitsland.²⁹⁰ De PDS-leider riep Schröder op niet te wijken voor de kritiek die deze partijen op zijn beleid hadden. De kanselier zou zelfs een verkiezingsnederlaag in de deelstaat Hessen voor lief moeten nemen en zijn beleid moeten doorzetten.²⁹¹ Dit zou voor een verdere normalisering

---

²⁸² Neu, ‘Linkspartei.PDS (Die Linke)’, 317-318.

²⁸³ Plenarprotokoll Bundestag, ‘14. Wahlperiode, 21. Sitzung’, 1515 en 1516.

²⁸⁴ Ibidem, 1518.

²⁸⁵ Plenarprotokoll Bundestag, ‘14. Wahlperiode, 55. Sitzung’, 4846 en 4847..

²⁸⁶ Zie bijvoorbeeld: Plenarprotokoll Bundestag, ‘14. Wahlperiode, 55. Sitzung’, 4846-4850.

²⁸⁷ Plenarprotokoll Bundestag, ‘14. Wahlperiode, 21. Sitzung’, 1519.

²⁸⁸ Plenarprotokoll Bundestag, ‘14. Wahlperiode, 55. Sitzung’, 4846.

²⁸⁹ Zie bijvoorbeeld: Plenarprotokoll Bundestag, ‘14. Wahlperiode, 21. Sitzung’, 1517

²⁹⁰ Plenarprotokoll Bundestag, ‘14. Wahlperiode, 117. Sitzung’, 11207 en 11208.

²⁹¹ Plenarprotokoll Bundestag, ‘14. Wahlperiode, 21. Sitzung’, 1516.

van de PDS pleiten omdat de partij zich niet langer door de waan van de dag zou laten leiden, maar soms zelfs tegen de wil van de kiezer in door zou moeten gaan op de ingeslagen weg. Hierdoor valt onder het eerste kabinet-Schröder een belangrijke afname van populisme bij de Duitse socialisten te constateren.

Een opmerkelijke kritiek die er ook op duidt dat de PDS als een ‘volwaardig’ *insider* te zien zou zijn, werd geuit toen Gysi het kabinet verzocht om wetsvoorstellen voortaan langer voor aanvang van een debat toe te sturen.²⁹² Hieruit volgt dat de PDS haar taak als volksvertegenwoordiger serieus neemt, een goed voorbereid debat belangrijk vond en niet zo maar even een ‘onderbuikreactie’ wilde geven op dergelijke voorstellen.

Over de gehele linie nam het anti-elitarisme af, vooral als we kijken naar de opstelling tegenover het kabinet. Ook de manier van debatteren ten opzichte van de regering-Schröder werd autonoom. Gysi ging het woordje ‘wir’ vaker gebruiken in een context waarin hij de politiek bedoelde.²⁹³ Daarnaast sprak hij wederom vooral tot het kabinet waardoor de mensen thuis het debat als toehoorder konden volgen. Tevens zocht hij, door het doen van alternatieve voorstellen²⁹⁴, toenadering tot het Duitse ‘vak K’. De PDS-leider wekte, onder andere door het gebruik van dat ‘politieke wij’, de indruk de koers van de regering iets te willen bijsturen om zo gezamenlijk de problemen op te lossen.

In vergelijking met de manier waarop Gysi voor het volk opkwam en de gewone man vertegenwoordigde veranderde er niet veel ten opzichte van de laatste jaren onder Kohl. Door de belangen van meerdere groepen te verdedigen, gaf de fractieleider van de PDS impliciet aan dat er geen sprake was van een homogeen volk. Werklozen, buitenlanders, mensen met een uitkering of een pensioen en de arme mensen in het oosten of in zogenaamde zwakke regio’s in het westen werden door Gysi vertegenwoordigd.²⁹⁵ Niet alleen richtte hij zijn blik steeds meer op het westen, ook kwam hij op voor de (middel)kleine bedrijfjes in Duitsland, want ook deze ondernemingen zouden moeten worden gered als ze in de problemen zouden zitten. Zij verschaften immers net zo goed werkgelegenheid.²⁹⁶ Doordat Gysi beleidspunten algemener ging behandelen en niet telkens meer naar directe slachtoffers van de regeringsplannen of de DDR

---

²⁹² Plenarprotokoll Bundestag, ‘14. Wahlperiode, 21. Sitzung’, 1518.

²⁹³ Zie bijvoorbeeld: Plenarprotokoll Bundestag, ‘14. Wahlperiode, 117. Sitzung’, 11207-11212.

²⁹⁴ Zie bijvoorbeeld: Plenarprotokoll Bundestag, ‘14. Wahlperiode, 55. Sitzung’, 4849 en 4850.

²⁹⁵ Zie bijvoorbeeld: Plenarprotokoll Bundestag, ‘14. Wahlperiode, 117. Sitzung’, 11207-11212.

²⁹⁶ Plenarprotokoll Bundestag, ‘14. Wahlperiode, 117. Sitzung’, 11210.

wees, probeerde hij zijn ‘tactiek’ van de voorafgaande jaren voort te zetten. De PDS-leider pleitte er echter wel voor om de diploma’s van Oost-Duitsers uit de DDR-tijd te erkennen²⁹⁷ en *Ossis* en *Wessis* hetzelfde pensioen te geven²⁹⁸ waarmee hij op bepaalde punten toch nog specifiek bleef opkomen voor een groep mensen die door de politieke elite niet gelijkwaardig behandeld werd. Omdat het kabinet op sommige punten kennelijk niet naast maar tegenover de mensen uit de voormalige DDR stond, stelde Gysi zich naast deze mensen op.

Wederom waren de smaakversterkers van populisme slechts in beperkte mate aanwezig. Gysi presenteerde zijn voorstellen op een heldere en simpele manier. Aan de andere kant noemde hij bepaalde wetsparagrafen²⁹⁹ en gaf hij nergens te kennen internationale verdragen te willen negeren. In de vier jaar onder Schröder deed de PDS-leider tijdens de vaststelling voor de begroting voor het jaar 1999 zijn enige voorstel voor een referendum.³⁰⁰ Tevens vond hij het mandaat dat de kiezers aan de parlementariërs had gegeven dusdanig sterk dat andere leden van de Bondsdag volgens hem niet het recht hadden om collega’s op te roepen dit mandaat op te geven zodra ze negatief in het nieuws waren gekomen.³⁰¹ Hoewel het geen uitdrukkelijke wens tot meer directe democratie was, beschermde hij zo dus wel de direct door het volk gekozenen. Bovendien was de vermaning, die overigens aan het adres van SPD’er Struck was gericht³⁰², een teken dat Gysi zijn collega-parlementariër wilde wijzen op ‘parlementaire mores’ waardoor hij nog meer als een *insider* te bestempelen valt. Ondanks het feit dat het bedrijfsleven af en toe verwijten kreeg³⁰³ en er zo een ‘bondgenoot’ van de CDU/CSU-FDP-elite door de PDS werd aangevallen, was er in de optiek van Gysi geen sprake van een echte samenzwering.

Met het oog op de volkse stijl van Gysi veranderde er niet veel ten opzichte van de eerste acht jaar van zijn deelname aan de *Bundshaushaltsdebatte*. Het taalgebruik van de PDS-leider werd wel steeds moderner en bevatte steeds meer leenwoorden.³⁰⁴ Vanaf het jaar 2000 gingen de politici van de PDS die het woord voerden er overigens een gewoonte van maken duidelijk aan te geven als ze over een ander thema gingen praten.³⁰⁵ Daardoor wonnen hun toespraken aan helderheid. Het gebruik van bijvoeglijke naamwoorden waaraan een waardeoordeel vastzat of

---

²⁹⁷ Zie bijvoorbeeld: Plenarprotokoll Bundestag, '14. Wahlperiode, 21. Sitzung', 1518.

²⁹⁸ Ibidem, 1519.

²⁹⁹ Plenarprotokoll Bundestag, '14. Wahlperiode, 22. Sitzung', 1707 en 1708.

³⁰⁰ Ibidem, 1516.

³⁰¹ Plenarprotokoll Bundestag, '14. Wahlperiode, 117. Sitzung', 11208.

³⁰² Ibidem.

³⁰³ Zie bijvoorbeeld: Plenarprotokoll Bundestag, '14. Wahlperiode, 117. Sitzung', 11207-11212.

³⁰⁴ Plenarprotokoll Bundestag, '14. Wahlperiode, 55. Sitzung', 4846.

³⁰⁵ Zie bijvoorbeeld: Plenarprotokoll Bundestag, '14. Wahlperiode, 21. Sitzung', 1515.

het presenteren van meningen als feiten werd wederom door Gysi gecorrigeerd doordat hij ook nuances in zijn redes aanbracht en ook duidelijk liet merken dat hij standpunten van hemzelf of zijn partij in het debat naar voren wilde brengen.³⁰⁶

Als we kijken naar de opvallende populistische kenmerken van Gysi per jaar, zien we dat hij in februari 1999³⁰⁷ een ideologische vijand van het socialisme, de kerk, steunde in haar strijd tegen het werken op zondag.³⁰⁸ Naast het opkomen voor (middel)kleine bedrijfjes was dat het tweede moment waarop de PDS-leider de socialistische ideologie in leek te ruilen voor een soort pragmatisme. In september van dat jaar, toen er werd gedebatteerd over de begroting voor het jaar 2000, bekritiseerde Gysi de gestegen brandstofprijzen. Volgens hem zouden die op de lange termijn schadelijke gevolgen kunnen hebben, omdat alleen de economische en politieke elite het zich dan op den duur nog zouden kunnen veroorloven om de weg op te gaan.³⁰⁹ Op die manier stelde de fractieleider van de PDS het feit dat het establishment het beter heeft dan het gewone volk wederom aan de kaak en wees hij dus op de kloof die tussen beide ‘groepen’ bestond.

Tijdens de debatten in het najaar van 2000 waren de rechterlijke macht en het neoliberalisme, die volgens de wetenschappelijke literatuur in de ogen van populistten respectievelijk ‘vriendjes’ en de ‘ideologie’ van de elite zijn, voor het eerst mikpunten van kritiek van Gysi.³¹⁰ Vlak na dit begrotingsdebat volgde Roland Claus hem officieel als fractievoorzitter op.³¹¹ Op 11 september 2001 stond het begin van de *Bundshaushaltsdebatten* voor dat jaar gepland. Door de aanslagen in de Verenigde Staten besloot de Bondsdag pas aan het einde van die maand bijeen te komen om over de begroting te discussiëren. Gysi zat nog steeds in de Bondsdag en deed in plaats van Claus het woord namens de PDS. Zoals Gysi zelf al opmerkte, stond het debat in het teken van de terreuraanslagen in New York en Washington en wilde hij het liever over de gevolgen van die gebeurtenissen hebben dan over de begroting van het kabinet, dat zijn laatste regeringsjaar

---

³⁰⁶ Zie bijvoorbeeld: Plenarprotokoll Bundestag, '14. Wahlperiode, 117. Sitzung', 11207-11212 en Plenarprotokoll Bundestag, '14. Wahlperiode, 189. Sitzung', 18380.

³⁰⁷ De begroting voor het jaar 1999 werd overigens pas in februari 1999 vastgesteld en niet, zoals gebruikelijk, in de eerste week van september van het voorafgaande jaar. Omdat de analyse van het populistische gezicht van de PDS in februari 1999 tot andere beoordelingen leidde dan de analyse van september 1999 (bespreking begroting 2000), is ervoor gekozen om in de bijlagen III en IV het debat van februari 1999 als 1998 te kenmerken.

³⁰⁸ Plenarprotokoll Bundestag, '14. Wahlperiode, 21. Sitzung', 1517.

³⁰⁹ Plenarprotokoll Bundestag, '14. Wahlperiode, 55. Sitzung', 4847 en 4848.

³¹⁰ Plenarprotokoll Bundestag, '14. Wahlperiode, 117. Sitzung', 11207-11212.

³¹¹ Jesse, *Die Linke*, 60-73.

inging.³¹² Hij viel wel het neoliberalisme aan door erop te wijzen dat het niet in staat was de snelle neergang van de beurzen na de aanslagen op te vangen en te bestrijden.³¹³

De verkiezingen in 2002 verliepen niet goed voor de PDS. Het lukte de partij niet om de kiesdrempel te halen. Doordat Gesine Löttsch en Petra Pau als winnaressen in hun kiesdistricten uit de bus kwamen, telde de fractie in de Bondsdag nog wel twee personen.³¹⁴ Ze namen namens de PDS in de periode waarin de SPD en Die Grünen voor de tweede keer op rij onder leiding van Schröder in het kabinet zaten, beiden het woord tijdens de *Bundshaushaltdebatten*. Beide vrouwen hadden echter maar een zeer beperkte spreektijd tot hun beschikking. Samen voerden ze oppositie tegen het beleid van de tweede *rot-grüne* regering dat volgens hen de verkeerde kant opging, want waar de bondskanselier en zijn ministers eigenlijk met het oplossen van problemen bezig zouden moeten zijn, creëerden ze er volgens Löttsch en Pau alleen maar meer.³¹⁵ Het kabinet zou beloftes verbreken, iets waar de SP in de loop van de tijd ook steeds vaker op ging wijzen, en zou niet luisteren naar wat de mensen willen.³¹⁶ De tweekoppige fractie nam het de regering kwalijk de werknemers op te zetten tegen de mensen met een uitkering en daardoor de maatschappij te splitsen doordat er steeds werd gewezen op de torenhoge kosten van het sociale zekerheidsstelsel. Aan de andere kant werd juist die solidariteit door het kabinet aangetast waardoor de verschillen tussen rijk en arm alleen maar verder groeiden. Sterker nog, de partij sprak zelfs de beschuldiging uit dat de regering de arme mensen bewust nog armer maakte.³¹⁷

Bovendien verweet de PDS de regering dat het geplande beleid ertoe zou leiden dat de sociaal zwakkeren uit het zorgstelsel zouden worden gedrukt.³¹⁸ De beide vrouwen zagen de andere partijen in de Bondsdag als één pot nat: *rot-grün* zou slechts het beleid van *schwarz-gelb* voortzetten, zo betoogden de PDS-parlementariërs, waarbij er door hen ook kritiek werd uitgeoefend op de CDU/CSU en FDP.³¹⁹ Een kabinet waarin deze twee partijen weer zouden plaats nemen, was in de ogen van de PDS een nachtmerrie. Het probleem van de als neoliberaal betitelde regering was tevens dat het een tegenstrijdige *jein*-politiek (samenvoeging van ‘ja’ en

---

³¹² Plenarprotokoll Bundestag, '14. Wahlperiode, 189. Sitzung', 18380.

³¹³ Ibidem.

³¹⁴ Jesse, *Die Linke*, 114.

³¹⁵ Zie bijvoorbeeld: Plenarprotokoll Bundestag, '15. Wahlperiode, 14. Sitzung', 1021, 1071, 1072, 1109 en 1110.

³¹⁶ Zie bijvoorbeeld: Plenarprotokoll Bundestag, '15. Wahlperiode, 14. Sitzung', 1071 en 1072.

³¹⁷ Zie bijvoorbeeld: Plenarprotokoll Bundestag, '15. Wahlperiode, 58. Sitzung', 4922 en 4923.

³¹⁸ Plenarprotokoll Bundestag, '15. Wahlperiode, 121. Sitzung', 11029 en 11130.

³¹⁹ Zie bijvoorbeeld: Plenarprotokoll Bundestag, '15. Wahlperiode, 13. Sitzung', 915 en 916 en Plenarprotokoll Bundestag, '15. Wahlperiode, 122. Sitzung', 11121 en 11122.

‘nein’) zou voeren.³²⁰ Door deze golf van kritiek nam het anti-elitarisme van de socialisten weer toe. Löttsch en Pau deden wel enkele voorstellen om iets aan het beleid te veranderen.³²¹ Ze richtten zich echter niet altijd direct tot het kabinet en uitten over het algemeen vele beschuldigingen. De ondertoon om gezamenlijk problemen op te lossen, ontbrak bij beide PDS-leden. In vergelijking met de manier waarop Gysi de eerste regering onder leiding van Schröder had benaderd, werd de houding van de PDS iets representatiever. Doordat er wel nog sprake was van het hanteren van een ‘politiek wij’ verviel de partij niet terug in een rol als *outsider*.

Aan de manier waarop de PDS opkwam voor het gewone volk viel op dat vanuit haar perspectief de samenstelling van die groep veranderde en dat ze zich tegen ‘oorzaken van buitenaf’ richtte die deels verantwoordelijk waren voor de problemen van de mensen in het land. De beide vrouwen verdedigden namelijk enerzijds namens de PDS wederom de belangen van mensen met een uitkering, zieken, inwoners van Oost-Duitse of economisch zwakke regio’s (zoals het Roergebied), maar namen anderzijds nu ook Roma, slachtoffers van de watersnoodramp van dat jaar en werknemers met een laag inkomen in bescherming.³²² De partij leek daardoor een heterogenere voorstelling van het gewone volk te hebben. Het thema van (het gebrek aan) Duitse eenheid bleef een rol spelen bij de partij. Löttsch en Pau wilden een einde aan de houding van de politieke elite alsof de nieuwe deelstaten buitenland zouden zijn.³²³ De PDS-afgevaardigden keerden zich tegen de globalisering en het Europese Stabiliteitspact. Vooral het laatstgenoemde werd als een probleem gezien omdat de regels van dat pact ervoor zorgden dat regeringen ervoor kiezen om minder uit te geven aan sociale gerechtigheid³²⁴ en zo wel aan de criteria van ‘Brussel’ konden voldoen. Aan de ene kant werd de kritiek van de kiezer gepresenteerd, maar aan de andere kant uitten de beide PDS-leden ook hun eigen gevoelens over bepaalde kabinetsplannen.³²⁵ Doordat Löttsch en Pau zoals gezegd op bepaalde momenten *over* het kabinet spraken, daalde de mogelijkheid voor het publiek om als toehoorder het debat te volgen. Al met al werd de houding ten opzichte van het volk daardoor minder representatief.

Het voluntarisme was opnieuw op een ambivalente manier aanwezig. De PDS wilde het liefst het Stabiliteitspact negeren om zo noodzakelijke uitgaven te kunnen doen. Zij was ook geen

---

³²⁰ Plenarprotokoll Bundestag, '15. Wahlperiode, 13. Sitzung', 915 en 916.

³²¹ Plenarprotokoll Bundestag, '15. Wahlperiode, 122. Sitzung', 11146 en 11147.

³²² Plenarprotokoll Bundestag, '15. Wahlperiode, 13. Sitzung', 916.

³²³ Plenarprotokoll Bundestag, '15. Wahlperiode, 14. Sitzung', 1109 en 1110.

³²⁴ Plenarprotokoll Bundestag, '15. Wahlperiode, 12. Sitzung', 770 en 771.

³²⁵ Plenarprotokoll Bundestag, '15. Wahlperiode, 122. Sitzung', 11121-11123.

voorzitter van de Europese Grondwet.³²⁶ Daarentegen maakte de partij wederom geen gebruik van de alledaagse kennis van de mensen in het land en wezen Löttsch en Pau economische voorspellingen nergens af. Er werd in 2004 door de PDS één oproep gedaan om tot meer directe democratie te komen toen de partij voorstelde een referendum over de Europese Grondwet te houden.³²⁷ Van concrete samenzweringen was volgens de PDS geen sprake, al beweerde Löttsch in 2003 wel dat de *Bild-Zeitung* het draaiboek voor de regering zou schrijven.³²⁸ De stijl van beide vrouwen was anders dan die van Gysi. Enerzijds spotten Löttsch en Pau met andere politici, anderzijds gebruikten ze ook gecompliceerde terminologie en leenwoorden.³²⁹ Dit kwam niet ten goede aan de begrijpelijkheid van hun redes. Aan de andere kant noemden de beide vrouwen de poetsvrouw en de toiletjuffrouw als voorbeelden van groepen wier belangen ze wilden behartigen.³³⁰ Door het gebruik van dergelijke voorbeeldfiguren wonnen hun toespraken ook wel weer iets aan helderheid.

Door de beperkte spreektijd vielen er naast bovenstaande constatering op populistisch vlak jaarlijks niet zo heel veel dingen op. Twee zaken dienen echter genoemd te worden. In september 2003 vroeg de PDS om de bespreking van bepaalde voorstellen met betrekking tot de zorg uit te stellen omdat de partij pas de avond voorafgaand aan het debat de documenten van het kabinet in handen had gekregen. Omdat Löttsch zich goed wilde voorbereiden op het debat en vond dat een gekozen parlementariër uit verantwoording naar de kiezers die kans ook moest krijgen, diende ze dus een aanvraag tot uitstel van het debat in³³¹ en bleek de partij dus opnieuw over een zeker *insider*-gehalte met betrekking tot het politieke debat te beschikken.

Een jaar later ontstond er tijdens de *Bundeshaushaltsdebatte* een metadiscussie over het populisme van de PDS. Hoewel deze discussie niet direct iets zegt over het populistische gehalte, is het toch interessant om te vermelden hoe de socialisten zich verdedigden tegen dit verwijt. De partij stelde dat er onterechte verwijten aan haar adres waren gemaakt doordat Schröder, zijn bondgenoten en de media het label ‘populistisch’ op de PDS hadden geplakt.³³² Löttsch noemde het feit dat haar partij samen met de mensen de straat op ging om tegen *Hartz IV*, een werkloosheidsuitkering die in de ogen van de PDS niet deugde omdat het sociale vangnet

---

³²⁶ Plenarprotokoll Bundestag, '15. Wahlperiode, 122. Sitzung', 11146 en 11147.

³²⁷ Ibidem.

³²⁸ Plenarprotokoll Bundestag, '15. Wahlperiode, 51. Sitzung', 5030 en 5031.

³²⁹ Zie bijvoorbeeld: Plenarprotokoll Bundestag, '15. Wahlperiode, 13. Sitzung', 915 en 916.

³³⁰ Plenarprotokoll Bundestag, '15. Wahlperiode, 13. Sitzung', 915 en 916.

³³¹ Plenarprotokoll Bundestag, '15. Wahlperiode, 58. Sitzung', 4849.

³³² Plenarprotokoll Bundestag, '15. Wahlperiode, 122. Sitzung', 11121-11123.

hierdoor zou worden aangetast, te protesteren juist alleen maar consequent. Ze verwees er daarbij naar dat de PDS altijd al tegen *Hartz IV* was geweest.³³³ Terwijl de ‘elite’ het zij-aan-zij-staan van burgers en politieke partijen op straat kennelijk als populistisch beoordeelde, vonden de democratische socialisten zelf dat het logisch was dat ze samen met de gewone man demonstreerden omdat de regering immers had nagelaten iets te doen aan de problemen die *Hartz IV*-ontvangers ondervonden. Volgens de definities die wij hier in dit onderzoek gebruikten, bevestigt dit alleen maar het beeld dat de PDS populistisch zou zijn. Er is immers sprake van een situatie waarin een politieke partij uitdrukkelijk de kant van het ‘volk’ kiest omdat de regering de mensen in het land, in dit geval met een *Hartz IV*-uitkering dwarsboomt. Löttsch vond echter juist de zittende regeringspartijen populistisch omdat ze in de verkiezingscampagne allemaal beloftes hadden gedaan, maar die nu niet nakwamen.³³⁴

Door de zwakke uitvoering van de economische hervormingen van de *rot-grüne* regering (in het Duits ook wel *Reformstau* genoemd) vonden de eerste tekenen van herstel van de PDS plaats toen de partij in 2004 op regionaal niveau weer electoraal succes boekte.³³⁵ Tot dat moment had de partij vooral in het voormalige Oost-Duitsland succes gehad en was er volgens Hartleb zelfs sprake van een territoriaal populisme geweest.³³⁶ In 2005 werd er besloten om samen te gaan werken met de West-Duitse Wahlalternative für Arbeit und soziale Gerechtigkeit (WASG) van voormalig SPD-politicus Oskar Lafontaine.³³⁷ De WASG leek qua programmapunten veel op de PDS en was opgericht uit onvrede over de koers van het tweede kabinet-Schröder. Lafontaine wilde de WASG als een springplank laten fungeren om zich bij de PDS te kunnen aansluiten.³³⁸ In afwachting van de definitieve fusie ging de partij Linkspartei.PDS³³⁹ heten en kwam onder leiding van Lafontaine te staan. Een gigantische verkiezingswinst bij de Bondsdagverkiezingen in 2005 was het gevolg van de succesvolle samenvoeging. De partij werd met 54 zetels de vierde van het land en behaalde voor het eerst een respectabel stemmenpercentage onder de West-Duitse kiezers (4,9%). Het was de PDS namelijk nooit gelukt om, ondanks het feit dat de partij vanaf eind jaren negentig opkwam voor de zwakken in de gehele Duitse samenleving en zich opwierp als belangenbehartiger van alle zwakke regio’s in de Bondsrepubliek, in de oude

---

³³³ Plenarprotokoll Bundestag, ‘15. Wahlperiode, 122. Sitzung’, 11121-11123.

³³⁴ Ibidem.

³³⁵ Neu, ‘Linkspartei.PDS (Die Linke)’, 317 en 318.

³³⁶ Hartleb, ‘Populismus – zentrales Kennzeichen von Parteipolitik in turbulenten Zeiten?’, 116 en 117.

³³⁷ Neu, ‘Linkspartei.PDS (Die Linke)’, 319.

³³⁸ Hartleb, ‘Populismus – zentrales Kennzeichen von Parteipolitik in turbulenten Zeiten?’, 111-113.

³³⁹ De partij zal tot het moment waarop ze Die Linke ging heten in dit onderzoek ‘Linkspartei’ worden genoemd.

deelstaten succes te boeken. Hierdoor ontdeed de partij zich van het beeld qua achterban louter en alleen een *Ostpartei* te zijn.³⁴⁰

Met Lafontaine aan het roer werd het derde tijdperkje wat betreft het populistische karakter van de partij voor het grootste gedeelte voortgezet. De boodschap en de manier van debatteren veranderden namelijk nauwelijks ten opzichte van de periode waarin het koppel Löttsch-Pau namens de PDS in de Bondsdag zat. Die Linkspartei bleef de andere partijen verwijten één pot nat te zijn en stelde dat de vier andere partijen in het parlement elkaars beleid telkens alleen maar verder doorvoerden.³⁴¹ Lafontaine achtte het kabinet bestaande uit CDU/CSU en SPD incompetent³⁴² en vond dat bondskanselier Angela Merkel nergens wat van af wist.³⁴³ Vooral het feit dat ze nog niet in staat was geweest een duidelijke koers aan te wijzen was in de ogen van de fractieleider van de 'Linkspartei' daarvan een bewijs.³⁴⁴ Daarnaast beschuldigde hij Merkel er persoonlijk van de eed die ze had gezworen om het Duitse volk te beschermen te verbreken. Doordat ze namelijk had ingestemd met de inzet van troepen in Afghanistan zou het terreurgevaar in Duitsland gestegen zijn en de bevolking onnodig gevaar lopen.³⁴⁵ Tevens betichtte hij het kabinet ervan zich alleen om bedrijven en rijke mensen te bekommeren.³⁴⁶

Net als bij de SP het geval was, begon de Linkspartei steeds meer terug te kijken op de voorafgaande regeringsperiodes en aandacht te besteden aan de gevolgen van het gevoerde neoliberale beleid waarbij sprake was geweest van een terugtrekking van de overheid uit de samenleving.³⁴⁷ Hij constateerde tevens dat *rot-grün* en de zittende *Große Koalition* beiden hun beloftes hadden gebroken. Door deze breuk zou de zich bedrogen voelende kiezer volgens Lafontaine geen behoefte meer hebben om te gaan stemmen.³⁴⁸

Qua benadering van Merkel en haar ministersploeg veranderde er niet veel ten opzichte van de manier waarop Löttsch en Pau het tweede kabinet-Schröder tegemoet waren getreden.

---

³⁴⁰ Neu, 'Linkspartei.PDS (Die Linke)', 319 en Voerman, 'Linkspopulismus im Vergleich', 190.

³⁴¹ Plenarprotokoll Bundestag, '16. Wahlperiode, 28. Sitzung', 2211 en 2212.

³⁴² Zie bijvoorbeeld: Plenarprotokoll Bundestag, '16. Wahlperiode, 28. Sitzung', 1213.

³⁴³ Plenarprotokoll Bundestag, '16. Wahlperiode, 28. Sitzung', 2243.

³⁴⁴ Ibidem.

³⁴⁵ Plenarprotokoll Bundestag, '16. Wahlperiode, 46. Sitzung', 4488.

³⁴⁶ Plenarprotokoll Bundestag, '16. Wahlperiode, 46. Sitzung', 4485-4490.

³⁴⁷ Plenarprotokoll Bundestag, '16. Wahlperiode, 28. Sitzung', 2211-2216 en Plenarprotokoll Bundestag, '16. Wahlperiode, 46. Sitzung', 4485-4490.

³⁴⁸ Plenarprotokoll Bundestag, '16. Wahlperiode, 28. Sitzung', 2214 en Plenarprotokoll Bundestag, '16. Wahlperiode, 46. Sitzung', 4485-4490.

Lafontaine richtte zich wel iets directer tot de regering en deed meer tegenvoorstellen³⁴⁹ dan de beide PDS-afgevaardigden tussen 2002 en 2004 hadden gedaan. De oorzaak daarvan zou kunnen zijn dan Lafontaine meer spreektijd had en dus na het leveren van kritiek ook nog eens de mogelijkheid had om te vertellen hoe het in zijn ogen allemaal beter kon. Daarnaast hanteerde hij, net als Gysi, Löttsch en Pau het woordje ‘wij’ om de politiek als geheel aan te duiden. Op die manier was de houding van Lafontaine ten opzichte van het kabinet dus als autonoom te omschreven en bleef de partij door het zoeken van het debat een *insider* in de Bondsdag.

Lafontaine maakte duidelijk dat hij de belangen van de mensen die werden uitgebuit en het minder goed hadden, wilde behartigen.³⁵⁰ De Linkspartei bleef opkomen voor dezelfde groepen in de maatschappij als voorheen. Daarbij dient te worden opgemerkt dat de partij zich onder Lafontaine sterk ging maken voor (arme) kinderen en jongeren.³⁵¹ Op die manier werd de groep die de Linkspartei onder haar vleugels wilde nemen nog groter en heterogener. Het ontbreken van een wettelijk minimumloon, het feit dat *Leiharbeiter*³⁵² lagere lonen kregen dan hun collega’s en de nog altijd bestaande verschillen in pensioenen tussen de oude en nieuwe deelstaten waren voor Lafontaine een doorn in het oog.³⁵³ Hij vond dat de staat weer sterker op de voorgrond moest gaan treden door bijvoorbeeld te investeren in onderwijs, want op die manier kon ervoor worden gezorgd dat alle kinderen gelijke kansen zouden krijgen.³⁵⁴ Omdat de fractieleider van die Linkspartei nog nadrukkelijker inging op de noden van bepaalde bevolkingsgroepen en hij de regering autonoom bleef benaderen, creëerde hij namens die Linkspartei wederom een toehoordersrol voor de toeschouwers van het debat. Daardoor viel de houding van de partij ten opzichte van het gewone volk als representatief te betitelen.

In het voluntaristisch discours van die Linkspartei zat weinig beweging. Net als zijn voorgangsters had Lafontaine kritiek op regels die ‘Brussel’ aan de EU-lidstaten oplegde.³⁵⁵ De lijsttrekker van de Linkspartei deed echter geen concrete oproepen om internationale verdragen of economische voorspellingen te negeren. Gedurende de vier jaar van zijn fractieleiderschap,

---

³⁴⁹ Zie bijvoorbeeld: Plenarprotokoll Bundestag, '16. Wahlperiode, 46. Sitzung', 4485-4490.

³⁵⁰ Zie bijvoorbeeld: Plenarprotokoll Bundestag, '16. Wahlperiode, 111. Sitzung', 11484-11488.

³⁵¹ Plenarprotokoll Bundestag, '16. Wahlperiode, 46. Sitzung', 4488 en Plenarprotokoll Bundestag, '16. Wahlperiode, 111. Sitzung', 11487.

³⁵² Een *Leiharbeiter* is iemand die werkloos is, maar door ondersteuning van de staat werkervaring kan gaan opdoen bij bedrijven. Dit project is bedoeld als een springplank naar de arbeidsmarkt. Omdat ze geen regulier contract hebben zoals gewone werknemers en eigenlijk een soort ‘stage lopen’, krijgen *Leiharbeiter* minder salaris.

³⁵³ Plenarprotokoll Bundestag, '16. Wahlperiode, 111. Sitzung', 11484-11486.

³⁵⁴ Ibidem, 11487.

³⁵⁵ Ibidem, 11487 en 11488.

opperde Lafontaine nooit plannen tot meer directe democratie en uitte hij geen beschuldigingen dat er sprake zou zijn van een samenzwering. Omtrent zijn stijl kan worden gesteld dat deze helder en begrijpelijk was, maar ook weer niet direct als ‘borreltafeltaal’ kan worden gezien. Lafontaine kwam af en toe wel overdreven over door na een bewering te stellen: “Das ist die Wahrheit.”³⁵⁶

De graad van populisme van Lafontaine ‘ontwikkelde’ zich in de loop der jaren nauwelijks. Wel waren er jaarlijks enkele populistische (sub)kenmerken te ontdekken in zijn woorden. Tijdens de behandeling van de begroting voor het jaar 2006³⁵⁷ sprak hij bijvoorbeeld over de “Betrugswörter”³⁵⁸ van het neoliberalisme. Dergelijke woorden doen voorkomen of ze iets betekenen, maar betekenen dat niet. Jan Marijnissen zou dergelijke woorden eufemismen noemen. Ze zijn volgens hem een middel van de elite om maatregelen positiever te verkopen dan dat ze daadwerkelijk zijn.³⁵⁹ Op die manier misleidt het establishment dus het gewone volk. Lafontaine en Marijnissen wierpen zichzelf door het gebruik van de termen “Betrugswörter” en eufemismen als klokkenluiders op die de mensen in het land erop attent maakten dat het kabinet gebakken lucht zou verkopen. In september 2006 verwees Lafontaine naar de tijd waarin Konrad Adenauer, Willy Brandt, Helmut Schmidt en Helmut Kohl een buitenlandse politiek bedreven waarop Duitsland trots kon zijn. Omdat dat volgens de leider van de Linkspartei sindsdien niet meer het geval zou zijn, creëerde hij door de verwijzing naar die drie bondskanseliers een soort *heartland*.³⁶⁰

In juni 2007 vond de definitieve fusie met de WASG plaats en werd de naam in Die Linke veranderd. Op landelijk niveau ging het charismatische duo Lafontaine en Gysi de partij leiden. Samen beweerden ze dat ze de door de politieke elite in de steek gelaten kleine man en de verliezers van de modernisering wilden vertegenwoordigen.³⁶¹ Die Linke hing nog altijd het socialisme aan wat politiek gedachtegoed betreft met een streven naar sociale gerechtigheid en een eerlijke verdeling van de welvaart. Hierdoor is de aanhang vooral te vinden onder hen die het meest op de steun van de welvaartsstaat aangewezen zijn: arbeiders, werkelozen en

---

³⁵⁶ Plenarprotokoll Bundestag, '16. Wahlperiode, 46. Sitzung', 4488.

³⁵⁷ Omdat de analyse van het populistische gezicht van de Linkspartei.PDS in maart 2006 (bespreking begroting 2006) tot andere beoordelingen leidde dan de analyse van september 2006 (bespreking begroting 2007), is ervoor gekozen om in de bijlagen III en IV het debat van februari 2006 als 2005 te kenmerken.

³⁵⁸ Plenarprotokoll Bundestag, '16. Wahlperiode, 28. Sitzung', 2215.

³⁵⁹ Marijnissen, *Effe dimmen!*, 26-29.

³⁶⁰ Plenarprotokoll Bundestag, '16. Wahlperiode, 46. Sitzung', 4486 en 4487.

³⁶¹ Hartleb, 'Populismus – zentrales Kennzeichen von Parteipolitik in turbulenten Zeiten?', 110-118. Onder deze groep van kiezers vallen tot op de dag van vandaag nog steeds vooral de zogenaamde *Ossis*.

gepensioneerden.³⁶² Deze doelstellingen kwamen overeen met de boodschap die de PDS en later die Linkspartei al vijftien jaar in de Bondsdag hadden overgebracht. Volgens Voerman is Die Linke ideologisch gezien soms nog star en blijven partijleden volhouden dat bepaalde kanten aan de voormalige DDR goed waren. De partij is daardoor minder gemakkelijk als sociaaldemocratisch te omschrijven dan bij de SP het geval is.³⁶³

Lafontaine en Gysi namen zich voor een einde te maken aan het ‘oogkleppengedrag’ van de elite. De SPD, CDU/CSU en FDP zouden namelijk alleen maar kijken naar de vrije markt en zich hebben overgegeven aan het winststreven van bedrijven.³⁶⁴ Omdat de SPD in de loop van de tijd een neoliberale koerswijziging kende en door een coalitie met de christendemocraten naar het politieke midden was opgeschoven, kon Die Linke linkse SPD-stemmers aantrekken. Bovendien wezen de sociaaldemocraten Lafontaine en Gysi als regeringspartner op nationaal niveau af.³⁶⁵ Die Linke leed niet onder deze afwijzing: als politieke beweging van het sociale protest en als volkspartij in de nieuwe deelstaten werd tijdens de verkiezingen van 2009 maar liefst 11,9% van de stemmen, goed voor 76 zetels, behaald. De wereldwijde financiële crisis speelde de partij hierbij in de kaart. De Duitse staat kreeg met een nog hogere staatsschuld te maken en onder de bevolking groeiden de verschillen tussen arm en rijk. De scepsis die Die Linke hierover uitte en het wijzen op het *Systemversagen* van de globalisering, sloegen dus aan bij de kiezer.³⁶⁶ Lafontaine trad in november van dat jaar om gezondheidsredenen terug uit de politiek. Gysi werd daardoor alleen fractieleider en zou tijdens de twee *Bundshaushaltsdebatten* die tot 2011 onder de regering-Merkel zijn gehouden, het woord voeren. Deze coalitie bestaat overigens uit de CDU/CSU en FDP.

Door de economische crisis veranderde het populistische karakter van Die Linke. De partij keerde zich feller tegen de politieke elite dan in de jaren daarvoor. Gysi beschuldigde de vier andere partijen in de Bondsdag ervan gezamenlijk de crisis te hebben veroorzaakt. Hij vond dat degenen die verantwoordelijk waren voor het ontstaan van de economische problemen, de bankiers en de speculanten, moesten opdraaien voor de kosten en het gewone volk gespaard zou moeten worden.³⁶⁷ Met dit beleid zouden de armen alleen nog maar verder de armoede in

---

³⁶² Voerman, ‘Linkspopulismus im Vergleich’, 192.

³⁶³ Ibidem, 201-204.

³⁶⁴ Ibidem, 198 en 199.

³⁶⁵ Neu, ‘Linkspartei.PDS (Die Linke)’, 327.

³⁶⁶ Hartleb, ‘Populismus – zentrales Kennzeichen von Parteipolitik in turbulenten Zeiten?’, 121.

³⁶⁷ Zie bijvoorbeeld: Plenarprotokoll Bundestag, ‘17. Wahlperiode, 15. Sitzung’, 1259-1264.

gedrukt worden.³⁶⁸ Het kabinet luisterde volgens de fractieleider van Die Linke alleen naar invloedrijke lobby's en stond het toe dat bankiers ondanks de crisis bonussen uitgekeerd kregen. Bovendien zou het kabinet botweg zijn wil doordrukken en niet luisteren naar de kritiek van het volk, getuige de kwestie rondom 'Stuttgart 21', een project om het treinstation in deze Zuid-Duitse stad te verbouwen.³⁶⁹ Niet alleen de regeringspartijen werden aangevallen, maar ook de SPD en Die Grünen. Omdat die partijen namelijk hadden verzaakt om de kerncentrales te sluiten, kon de zittende coalitie besluiten om deze centrales nog langer open te houden.³⁷⁰

De nieuwe deelstaten traden weer sterker op de voorgrond in de woorden van Gysi. In september 2010 sloot hij bijvoorbeeld zijn toespraak af met enkele opmerkingen over de manier waarop de kabinetten sinds de hereniging met de voormalige DDR waren omgesprongen. Als de politieke elite sindsdien niet verzaakt had om de positieve kanten die dit land had gehad in de Bondsrepubliek naar boven te halen, had men in West-Duitsland niet zo negatief tegen de Duitse eenheid aangekeken en hadden de mensen in beide delen van het land voordeel gehad van beleidsplannen die op kenmerken van de DDR-politiek waren gebaseerd.³⁷¹ Gysi benaderde de regering wel autonoom door zich rechtstreeks tot bondskanselier Merkel en de andere ministers te richten en voorstellen te doen om de "foute start"³⁷² van de coalitie te herstellen, omdat het kabinet niet in staat was gebleken om de crisis op een goede manier op te lossen. Daarnaast kreeg Merkel het verwijt wereldvreemd te zijn, niets van de realiteit te begrijpen en geen energie in de voltooiing van het eenwordingsproces te steken.³⁷³

Gysi stelde dat er door de regering en de grote bedrijven op een schandalige manier met werklozen werd omgesprongen in de crisistijd.³⁷⁴ Hij bleef opkomen voor de groep mensen waarvoor zijn voorganger ook al in de bres was gesprongen. Daarnaast bleven de Duitse socialisten pleiten voor goed georganiseerd onderwijs zodat alle kinderen gelijke kansen zouden kunnen krijgen.³⁷⁵ Tevens vond hij dat het de plicht van de bondskanselier was om het volk eerlijk in te lichten en dat zij niet tot aan de deelstaatverkiezingen in Noordrijn-Westfalen, die

---

³⁶⁸ Zie bijvoorbeeld: Plenarprotokoll Bundestag, '17. Wahlperiode, 15. Sitzung', 1259-1264.

³⁶⁹ Plenarprotokoll Bundestag, '17. Wahlperiode, 58. Sitzung', 6047.

³⁷⁰ Intussen is de Duitse regering naar aanleiding van de nucleaire ramp in Fukushima teruggekomen op dit besluit.

³⁷¹ Plenarprotokoll Bundestag, '17. Wahlperiode, 58. Sitzung', 6050 en 6051.

³⁷² Plenarprotokoll Bundestag, '17. Wahlperiode, 15. Sitzung', 1259.

³⁷³ Plenarprotokoll Bundestag, '17. Wahlperiode, 58. Sitzung', 6050 en 6051.

³⁷⁴ Zie bijvoorbeeld: Plenarprotokoll Bundestag, '17. Wahlperiode, 58. Sitzung', 6047-6052.

³⁷⁵ Plenarprotokoll Bundestag, '17. Wahlperiode, 15. Sitzung', 1261 en 1262.

cruciaal zouden zijn voor de steun aan het kabinet vanuit de Bondsraad, vaag zou mogen doen over de precieze invulling van de geplande bezuinigingen.³⁷⁶

Gysi stelde tijdens het debat rondom de vaststelling van de begroting voor het jaar 2010³⁷⁷ dat hij zelf een spreekuur voor burgers had.³⁷⁸ Op die manier maakte hij duidelijk dat hij naar de alledaagse zorgen van de mensen in het land luisterde. Doordat de fractieleider van Die Linke het tijdens de debatten over deze gesprekken te had, spreidde hij meteen de kennis die hij uit die gesprekken op had gedaan aan de Bondsraad ten toon. Daardoor vertoonde zijn toespraak tijdens deze *Bundeshaushaltsdebatte* kenmerken van een voluntaristisch discours. Eisen aan de regering om internationale verdragen of economische voorspellingen te negeren, waren niet te ontdekken in de bewoordingen van Gysi. Dat gold ook voor het luisteren naar de wil van de meerderheid of het organiseren van referenda waardoor de wens om tot meer directe democratie te komen in zijn geheel ontbrak. De stijl die Gysi tijdens de twee afgelopen begrotingsdebatten hanteerde, was goed te begrijpen. Hij creëerde bijvoorbeeld een tegenstelling tussen bankdirecteur Ackermann en een medewerkster van de Lidl om de verschillen tussen rijke mensen uit het bedrijfsleven en arme werknemers die hard voor hun geld zouden moeten werken, duidelijk te maken.³⁷⁹ Tevens had hij qua taalgebruik enkele ‘volkse’ trekjes. Hij vertaalde bijvoorbeeld een moeilijke zin van minister van Buitenlandse Zaken Westerwelle in ‘normaal’ Duits³⁸⁰ waardoor Gysi de indruk wekt de taal van de gewone man te spreken en kwam met borreltafeluitdrukkingen als “völlig wurscht”³⁸¹ voor de dag.

In het meest recente begrotingsdebat waarin Gysi het woord voerde, wees hij op een vorm van achterkamertjespolitiek. Volgens de leider van Die Linke zou er sprake zijn van een geheim verdrag tussen het kabinet en de kernenergielobby. Het woord ‘samenzwering’ liet Gysi niet vallen, maar hij liet wel merken dat de deal die het voortbestaan van kerncentrales garandeerde, rampzalige gevolgen zou kunnen hebben voor het land.³⁸² Een jaar eerder had hij al de invloed van lobbyisten op het politieke beleid en de donaties van bedrijven aan de overige vier partijen aan de kaak gesteld. Hij leverde hiermee kritiek op het bestaande parlementaire systeem waarin

---

³⁷⁶ Plenarprotokoll Bundestag, '17. Wahlperiode, 15. Sitzung', 1263.

³⁷⁷ Omdat de analyse van het populistische gezicht van Die Linke in januari 2010 (bespreking begroting 2010) tot andere beoordelingen leidde dan de analyse van september 2010 (bespreking begroting 2011), is ervoor gekozen om in de bijlagen III en IV het debat van januari 2010 als 2009 te kenmerken.

³⁷⁸ Plenarprotokoll Bundestag, '17. Wahlperiode, 15. Sitzung', 1261.

³⁷⁹ Ibidem, 1262.

³⁸⁰ Ibidem, 1260.

³⁸¹ Plenarprotokoll Bundestag, '17. Wahlperiode, 58. Sitzung', 6049.

³⁸² Ibidem, 6048.

zulke giften mogelijk waren. Gysi vond dat de politiek de koers van het land zou moeten bepalen en niet een groep lobbyisten achter de schermen die alleen maar het eigenbelang voor ogen had.³⁸³ Daarmee toonde Gysi zich wederom als een ware vertegenwoordiger van het volk, maar ook als een *insider* die de rest van de Duitse politiek duidelijk wilde maken wie degenen zijn die politieke besluiten dienen te vormen. De lobbyisten werden samen met de bankdirecteuren en de speculanten op de beurs impliciet als *out group* weggezet.

Frank Decker stelt dat de partij die voortkwam uit de SED qua politiek programma en politieke stijl populistische kenmerken heeft.³⁸⁴ Dit beeld werd bevestigd in de analyse van de *Bundeshaushaltsdebatten* van de afgelopen twintig jaar. Het populisme van de PDS, en later de Linkspartei en Die Linke, op politiek-inhoudelijk niveau en wat betreft de vorm waarin Gysi, Löttsch, Pau en Lafontaine hun boodschap goten, kan worden onderverdeeld in vier periodes. In de eerste acht jaar waarin de PDS in de Bondsdag zat, leverde de partij forse kritiek op het verloop van de Duitse eenwording. Omdat Gysi vanaf het begin af aan ook wees naar de problemen die vluchtelingen ondervonden en wees op de noden in de Derde Wereld, kon de partij geen *one issue*-partij worden genoemd. Het opkomen voor mensen uit of in ontwikkelingslanden ‘temperde’ de populismegraad ook enigszins, omdat er in de optiek van de PDS niet louter en alleen sprake was van een conflict tussen het establishment en de in het nauw gedrukte Duitsers. Bovendien verbreedde Gysi steeds verder zijn blik en ging hij voor een grotere groep mensen opkomen die het beste als de ‘sociaal zwakkeren’ kunnen worden omschreven. De PDS-leider gedroeg zich vanaf het begin af aan al als een *insider* doordat hij, in tegenstelling tot Marijnissen, in de eerste jaren dat hij in het parlement al tegenvoorstellen deed, zich direct tot het kabinet richtte en zich op die manier autonoom opstelde. Deze indruk zou in de loop der jaren alleen maar versterkt worden doordat de sprekers namens de partij tijdens de begrotingsdebatten duidelijk maakten een goed voorbereid politiek debat te willen voeren en andere parlementariërs op hun ‘onparlementaire’ gedrag aanspraken.

Toen Schröder Kohl als bondskanselier verving, zwakte het populisme van de PDS wat af en koos Gysi soms zelfs de kant van de regering. Hij bleef echter wel om verdere hervormingen vragen en het zittende kabinet kritisch benaderen. Na rampzalig verlopen verkiezingen in 2002 werd de partij nog slechts door twee parlementariërs vertegenwoordigd. Zij tekenden een feller protest aan tegen het beleid van het tweede kabinet onder leiding van Schröder dat volgens hen

---

³⁸³ Plenarprotokoll Bundestag, '17. Wahlperiode, 15. Sitzung', 1262.

³⁸⁴ Decker, 'Right-wing Populist Failures and Left-wing Successes', 131 en 132.

onvoldoende deed om de problemen van bijvoorbeeld werklozen en mensen met een laag inkomen op te lossen. Toen Lafontaine de partij ging leiden, die inmiddels de Linkspartei was gaan heten, werd deze toon voortgezet. Tijdens de laatste twee begrotingsdebatten was de economische crisis het centrale thema voor Die Linke en werd de regering verweten de crisis op een verkeerde manier aan te pakken en de armen in de samenleving in de kou te laten staan. De partij sprong door de jaren heen in de bres voor de mensen die in haar optiek door het kabinet in de steek waren gelaten. Daardoor namen de PDS, de Linkspartei en Die Linke een representatieve houding ten opzichte van het volk aan.

Net als bij de SP het geval was, beïnvloedden de economische omstandigheden en de samenstelling van het zittende kabinet de mate van populisme op politiek-inhoudelijk niveau. De manier van debatteren was vooral afhankelijk van de stijl van fractieleider en de partijen die in de regering zaten. Een antwoord op de vraag of de these van Gotthard Breit die luidt dat er in Duitsland weliswaar een voedingsbodem is voor populisme, maar dat dit fenomeen zich nog niet heeft verankerd, kan niet eenduidig beantwoord worden. Feit is wel dat het Die Linke vooral tijdens de laatste verkiezingen is gelukt om kiezers bij de SPD weg te trekken door op te komen voor de slachtoffers van de globalisering en de economische crisis. De tijd zal moeten leren of er hierbij sprake was van een groep eenmalige proteststemmers of dat het verkiezingssucces van de partij een signaal is dat er een populistisch tijdperk aan het aanbreken is in de Bondsrepubliek.

Het beeld dat Die Linke van de elite heeft, veranderde door de jaren heen. In de jaren negentig van de vorige eeuw werden het vierde en vijfde kabinet-Kohl, bestaande uit de CDU/CSU en FDP, als het politieke establishment gezien. Toen Schröder aan de macht kwam, bleef de toenmalige PDS zich vooral vijandig opstellen tegen de christendemocraten en liberalen. Schröder zelf kreeg enerzijds kritiek van Gysi te verduren, maar werd anderzijds ook op bepaalde punten door de leider van de PDS gesteund. Vanaf het moment dat de partij met twee afgevaardigden in de Bondsdag zat, werden de vier andere partijen onafgebroken als één pot nat gezien. Het grootste verwijt van Die Linke aan de elite in de afgelopen twintig jaar was dat zij alleen maar aan de rijken en de grote bedrijven zou denken en de armen zou laten stikken. Ook beschuldigingen van het breken van beloftes kwamen naar verloop van tijd steeds vaker voor. Op deze vlakken vertoonde de partij dus overeenkomsten met de SP. Die Linke riep echter in de laatste jaren het beeld op dat de huidige bondskanselier Merkel incompetent zou zijn, terwijl de SP de kabinetten sinds Kok al als onbekwaam bestempelde.

Het beeld dat de Duitse socialisten van de samenleving hadden, werd steeds heterogener. De partij kwam eerst op voor de Oost-Duitsers en vluchtelingen en bekritiseerde het zittende kabinet vanwege de manier waarop het met deze mensen omging, maar kwam daarna voor de belangen van steeds genegeerde inwoners op en schaarde steeds meer partijen onder de elite. Wat overigens wel opvalt is dat de partij bij de weergave van de bevolking uit Oost-Duitsland geen onderscheid maakte: de *Ossis* werden dus wel weer als een homogene groep gezien. De voormalige DDR diende overigens een paar keer als *heartland*. Vooral Gysi wees op zaken die tot 1989 in de Oost-Duitse samenleving hadden bestaan en beter geregeld waren dan de equivalenten hiervan in de Bondsrepubliek. Daardoor was het populisme van Die Linke niet alleen *protestatair* maar ook deels *identitair*. Dit leidde echter niet tot volksverheerlijking, het *identitair* populisme zat hem vooral in het feit dat Die Linke de Oost-Duitse identiteit niet geheel liet ondersneeuwen in het herenigde Duitsland. Als verdere subkenmerken van het basisingrediënt ‘volksverheerlijking’ vallen de afkeer van het neoliberalisme vanaf het jaar 2000, het verzet tegen de globalisering en een kritische houding ten opzichte van de bestaande bevoegdheden van de Europese Unie te noemen. Die Linke had op deze terreinen veel met de SP gemeen. De Duitse en Nederlandse socialisten verschilden echter van elkaar in hun pleidooi voor een sterke staat dat bij Die Linke vrijwel volledig ontbrak. Alleen in de meest recente jaren waren Lafontaine en Gysi van mening dat de overheid meer zou moeten doen op het gebied van onderwijs.

In vergelijking met de SP kwamen de vier onderzochte smaakversterkers van populisme bij Die Linke minder sterk naar voren. Zo werd er slechts een enkele manier geopperd dat internationale verdragen zouden moeten worden genegeerd. Bovendien maakte alleen Gysi gebruik van de praktische kennis van het volk door te vertellen over wat hij in zijn spreekuur voor burgers van de gewone man had vernomen. Tevens stelde hij kort na de hereniging van Duitsland dat de *Ossis* betrokken zouden moeten worden bij de overgang van een socialistisch naar een kapitalistisch systeem in de nieuwe deelstaten. Dit waren dan ook echter de enige voluntaristische fragmenten die werden geconstateerd.

Die Linke was ook in mindere mate een voorstander van directe democratie. Weliswaar pleitte de partij enkele malen voor referenda en een duidelijk meerderheidsdenken. Het vertolken van datgene wat “de mensen willen” zoals bij de SP te ontdekken viel, ontbrak bij de Duitse socialisten. De stijl van Gysi, Löttsch, Pau en Lafontaine was wel redelijk volks. Door het ontbreken van jargon en het slechts sporadische gebruik van leenwoorden of moderne begrippen

waren de toespraken van het kwartet qua ‘toon’ zeker niet intellectueel van aard. Ook het gebruik van hokjes zoals ‘arm-rijk’ en ‘oost-west’ kwam aan de begrijpelijkheid van het viertal politici ten goede. Gysi sprak in de meest recente jaren bij vlagen zelfs de taal van de borreltafel. Overigens meed de partij door de jaren heen wel het gebruik van voorbeeldfiguren wat door Van Leeuwen als stijlelement van een populistisch politicus wordt gezien. Over de manier van debatteren van Die Linke valt voorts nog te vermelden dat deze op bepaalde momenten overdreven overkwam omdat partijstandpunten als “die Realität”,³⁸⁵ of “indiskutabele”,³⁸⁶ waarheden werden neergezet. Daarbij dient overigens wel gezegd te worden dat vooral Gysi ook zeer genuanceerd kon overkomen door bijvoorbeeld te stellen dat het leven voor de *Ossis* in de Bondsrepubliek ook voordelen had ten opzichte van dat in de voormalige DDR.

Van samenzweringen was volgens de PDS, die Linkspartei en Die Linke in de afgelopen twintig jaar over het algemeen geen sprake. Alleen in het eerste en laatste debatjaar suggereerde Gysi dat er sprake zou zijn geweest van één-tweetjes tussen het establishment en andere groeperingen die door de Duitse socialisten overigens eveneens vijandig werden bejegend. In 1991 verweet Gysi de CDU/CSU dat zij een vijandige houding ten aanzien van vreemdelingen opwekte. Vervolgens zouden de christendemocraten op het geweld van neonazi’s ten opzichte van vluchtelingen hebben gereageerd door de asielwetten te verscherpen en de neonazi’s daarmee hun zin te geven. Tijdens de laatste *Bundeshaushaltsdebatte* zei de leider van Die Linke dat de regering-Merkel met de kernenergielobby in achterkamertjes heult. Naast ‘extreemrechts’ en de lobbyisten in Duitsland werden de speculanten op de beurs in de afgelopen twee decennia als *out group* gezien door Die Linke. Als we tot slot kijken naar de drie overige kenmerken van populisme op politiek-inhoudelijk niveau luidt de conclusie dat er alleen kan worden gesproken van een bepaald soort anti-parlementarisme op het moment dat Gysi de giften van bedrijven aan de vier andere partijen in de Bondsdag bekritiseerde. De leider van de Duitse socialisten vond immers dat het verboden moest worden dat partijen donaties vanuit het bedrijfsleven zouden krijgen.

---

³⁸⁵ Zie bijvoorbeeld: Plenarprotokoll Bundestag, '13. Wahlperiode, 9. Sitzung', 415

³⁸⁶ Plenarprotokoll Bundestag, '17. Wahlperiode, 15. Sitzung', 1263.

5. DISCUSSIE: POPULISTEN EN HET POLITIEKE DEBAT

De scheidslijn tussen democratie en populisme is flinterdun. Etymologisch gezien betekent het eerste woord ‘volksheerschappij’, terwijl in de tweede term ook ‘het volk’ (*populus*) zit. Het is soms moeilijk te bepalen of gegeven kritiek op het regeringsbeleid een teken van oppositie of populisme is. De SGP zou bijvoorbeeld als populistisch kunnen worden gezien als ze voor de zondagsrust pleit. Ze komt daarmee dan namelijk op voor de belangen van een groep mensen in het land met een eigen onderneming die vanwege zijn geloof op zondag niet wil werken en er tevens nadeel van zou kunnen ondervinden als mensen die geen waarde aan de zondagsrust hechten, wel op die dag hun winkel mogen openen. Men kan zich afvragen of dit populistisch verzet is namens een groep die anders door het gevoerde beleid qua concurrentie in het nauw zou worden gedreven of dat het oppositie ten opzichte van een liberaal regeringsbeleid kan worden genoemd. Maar niet alleen het onderscheid tussen oppositiepartijen en populistische partijen is moeilijk te maken. Partijen proberen zich namelijk altijd op hun eigen manier van andere partijen te onderscheiden. Iedere fractie heeft wel het idee “anders te zijn dan de rest”. Vanuit die bepaalde optiek zouden alle partijen, van de SP tot de SGP en Die Linke tot de FDP, kunnen stellen dat “die rest” één pot nat is. Wat dat betreft heeft iedere partij wel iets populistisch. Van de omgekeerde weg is echter vaker sprake: populistische partijen krijgen namelijk steeds vaker ‘elitaire’ trekjes en vallen daardoor steeds minder te onderscheiden van andere deelnemers aan het politieke debat.

Zoals uit het voorgaande hoofdstuk is gebleken, zijn de SP en Die Linke vandaag de dag als *insiders* van het politieke debat te zien. Ze stellen zich namelijk ten opzichte van het kabinet open op door de discussie aan te gaan over het beleid van de regering en zich tot de zittende premier en zijn ministerploeg dan wel bondskanselier en zijn minister te richten. Daardoor praten de fractieleiders niet over de hoofden van hun ‘opponenten’ in het debat heen, maar zoeken ze dit debat dus echt op. Je kunt als politieke partij een bepaalde discussie pas winnen als je met argumenten komt. De SP en Die Linke schoppen sinds jaren niet alleen tegen de geplande koers van de regering aan, maar proberen ook op basis van argumenten (bijvoorbeeld dat het niet acceptabel zou zijn dat mensen met een minimuminkomen er in crisistijd nog verder op achteruit zouden gaan, terwijl de bankiers alweer bonussen ontvangen) de ‘strijd’ in het parlement in hun voordeel te beslechten. Wat dat betreft is vooral de SP, die tussen 1994 en 1998 nog geen constructieve houding aannam, haar wilde haren verloren.

Populisten moeten zich op den duur wel als een *insider* gaan gedragen om hun standpunten uiteindelijk vertaald te kunnen zien worden in politiek beleid. Bovendien spraken zowel de SP als Die Linke in de afgelopen twee decennia, hoewel de Duitse socialisten dat wat minder nadrukkelijk en slechts één maal deden, de wens uit om zelf te gaan regeren. Ze toonden daarmee aan dat ze het beleid wilden veranderen zodat er eindelijk eens geluisterd zou worden naar de wensen van de mensen die volgens hen al veel te lang genegeerd werden. Daarmee raakten de beide partijen de kern van wat populisme in mijn optiek is. Zowel de SP als Die Linke kon dat echter niet doen zonder mee te gaan in het spel dat de elite al jaren in het parlement speelde. Pas op basis van het geven van argumenten waarom het geplande beleid van de zittende regering slecht zou zijn en door daarnaast aan te tonen welke koers om welke redenen beter zou zijn, werd het mogelijk om de mensen in het land van het gelijk van de partij in de parlementaire discussie te overtuigen en zo meer kiezers achter zich te scharen.

Het groeiend aantal thema's waarmee de SP en Die Linke zich in de loop der jaren bezighielden, zorgden ervoor dat beide partijen steeds verder mee konden gaan in het politieke debat in zijn geheel. In principe moeten partijen zich ook wel conformeren aan het veelvoud van beleidsterreinen, omdat het anders wel erg moeilijk wordt om de deur naar regeringsdeelname (en dus de kans om de standpunten van de partij in beleid om te zetten) te openen wordt. Daardoor kan worden gesteld dat democratie populistische *outsiders* op den duur opzuigt waardoor ze tot *insiders* worden. Met andere woorden: ervan uitgaande dat populisten meedoen aan het politieke spel om de maatschappij (in ieder geval voor een deel) om te vormen naar hun denkbeelden, moeten ze zich wel open en *allround* opstellen ten opzichte van het 'politieke gebeuren'. Als de populistische angel namelijk niet wordt verwijderd, is een dergelijke partij ook niet *salonfähig*. Gerrit Voerman bevestigt dat deze *salonfähigkeit* voor de SP wat betreft haar standpunt noodzakelijk was om regeringsverantwoordelijkheid op zich te kunnen nemen.³⁸⁷ De SP boekte haar grootste overwinning toen ze van het socialisme was afgestapt en de sociaaldemocratie had omarmt. Maarten van Rossum stelt eveneens dat de SP "deel van het systeem" is geworden.³⁸⁸

Ook qua stijl dienen partijen zich, zoals ze al zagen, open op te willen stellen om een debat te voeren. Uit een recent onderzoek, uitgevoerd door communicatiewetenschapper Linda Bos, over de invloed van 'Jip en Janneke-taal' blijkt dat de kiezers zich ergeren aan een populistische

---

³⁸⁷ Voerman, 'Van Mao tot marketing', 30.

³⁸⁸ Maarten van Rossem, *Waarom is de burgers boos?*, 119.

stijl.³⁸⁹ Hieruit blijkt dat ‘politieke normalisatie’ een belangrijk middel tot succes kan zijn bij het electoraat. Een gematigde opstelling op politiek-inhoudelijk vlak en op het gebied van stijl, en dus het conformeren aan de manier waarop de elite politiek bedrijft, leidt pas tot electoraal succes.

Ook Geert Wilders werd door de elite ‘geabsorbeerd’. Zo leverde hij vlak na de verkiezingen in juni 2010 zijn ‘populistische’ standpunt in dat de AOW-leeftijd van 65 moesten worden gehandhaafd en verdedigde hij in opspraak geraakte fractiegenoten. Daarmee kon bij de mensen in het land het beeld ontstaan dat ook de PVV-leider tot de één pot nat behoorde omdat hij zelfs volksvertegenwoordigers met een strafblad de hand boven het hoofd hield om maar aan de macht te kunnen blijven. Terwijl velen Wilders als een populist zien, vertoont hij op bepaalde vlakken dus zeker ook ‘elitaire’ trekjes. Uit alle bovenstaande overwegingen blijkt dat populistische naar verloop van tijd steeds meer kenmerken van de elite gaan overnemen en dat al te populistisch gedrag niet aanslaat bij de kiezer.

Dat neemt niet weg dat de SP, Die Linke, Wilders of zelfs de SGP op bepaalde vlakken kenmerken van populisme kunnen vertonen. Hun populistische eigenschappen maken deel uit van de manier waarop ze zich qua standpunten en de manier waarop ze deze naar voren brengen in een democratie naar voren brengen. Populisme hoort dus inderdaad, zoals Henk te Velde terecht stelt, bij de democratie. Alleen kan een al te hoge mate aan populisme ervoor zorgen dat de levensvatbaarheid van een partij in de democratie verslechterd. Populisten hebben kenmerken van ‘democratie’, zoals het willen voeren van een debat, nodig. Aan de andere kant hebben alle partijen binnen een democratie misschien ook wel wat kenmerken van populisme nodig om, vooral op politiek-inhoudelijk vlak, het electoraat ervan te overtuigen waarom het huidige regeringsbeleid niet optimaal is en waarom een bepaalde partij zichzelf wel in staat ziet om de belangen van de mensen in het land te behartigen. Een succesvolle slogan voor politici zou daarom kunnen luiden: “Populiseer, maar doe dat met mate”.

---

³⁸⁹ Maarten Keulemans, ‘Jip en Janneke ergeren kiezer’, *Volkscrant*, 10 juni 2011.

CONCLUSIE

Dit onderzoek richtte zich op de mate van populisme van de SP en Die Linke wat betreft hun gedachtegoed en debatstrategieën tijdens de jaarlijkse begrotingsdebatten van de afgelopen twintig jaar. Vanuit politicologische en taalkundige theorieën werd er een onderzoeksmethode ontwikkeld om de populismegraad van beide linkse partijen te achterhalen. De inhoud en vorm van de boodschap die de SP en Die Linke in de loop der jaren hadden hingen grotendeels af van het zittende kabinet en de economische omstandigheden. Zo werden de regering-Balkenende-IV waarin de PvdA vertegenwoordigd was en de eerste *rot-grüne* coalitie onder leiding van Schröder betrekkelijk mild benaderd door beide partijen. In dergelijke situaties kwamen de standpunten van de regeringen en de beide partijen meer overeen. Bovendien probeerden de SP en Die Linke door het geven van complimenten hun sociaaldemocratische buurman misschien warm te houden voor een coalitie na de volgende verkiezingen en een wig te drijven tussen de PvdA en SPD enerzijds en hun regeringspartners van dat moment anderzijds. Kabinetten met een christendemocratische en liberale signatuur werden daarentegen feller bekritiseerd. De wereldwijde economische crisis van de laatste jaren leidde ertoe dat vooral de zogenaamde basisingrediënten van populisme weer volop aanwezig waren in de bewoordingen van de SP en Die Linke. Uiteindelijk kon er per jaar een populistisch mozaïek worden gecreëerd die in de vier bijlagen bij dit onderzoek is weergegeven.

Opvallend was dat beide partijen zowel het volk als de elite naar mate de tijd vorderde steeds gedifferentieerder gingen weergegeven. Waar in het begin vooral het zittende kabinet de schuld kreeg, verweten de beide partijen in de meest recente jaren alle partijen die in de afgelopen twee decennia hadden geregeerd dat ze met hun neoliberale beleid onvoldoende oog hadden gehad voor de zwakkeren in de samenleving. Deze groep zwakkeren bestond in de ogen van de SP en Die Linke uit steeds meer groepen mensen. Beide partijen verdedigden de belangen van de mensen met een uitkering of een minimuminkomen. De beide partijen hadden daarnaast ook nog zo hun eigen ‘beschermlingen. Zo maakten de Nederlandse socialisten zich sterk voor de leraren en verpleegsters, terwijl hun Duitse collega’s in de bres sprongen voor inwoners van de voormalige DDR en vluchtelingen. Marijnissen, Kant, Roemer, Gysi, Löttsch, Pau en Lafontaine kwamen voor deze groepen uit de samenleving op en stelden dat de zittende regering ook aan hen moest denken in plaats van alleen maar aan de rijken en het bedrijfsleven. Hierdoor bleef de socialistische ideologie een rol spelen in de manier waarop beide partijen voor de dag kwamen.

Wat tevens opviel is dat dit behartigen van een verzameling belangen niet of nauwelijks leidde tot volksverheerlijking in de engere zin van het woord. Daaruit kan worden geconcludeerd dat beide partijen zich vooral van een *protestatair* populisme bedienden, hoewel Die Linke wel enkele malen naar enkele verworvenheden van de voormalige DDR verwezen en op die manier toch iets weghadden van een *identitair* populisme.

De SP gedroeg zich in de eerste jaren dat zij in het kabinet zat als een *outsider*. Marijnissen zocht in die periode nauwelijks toenadering tot het eerste paarse kabinet en deed ook geen alternatieve voorstellen ter verandering van het geplande regeringsbeleid. Daardoor werd het politieke debat bemoeilijkt. Vanaf eind jaren negentig gebeurde dat wel en verwees de SP'er enkele malen naar de ervaring die hij als Kamerlid had. Op die manier werd hij steeds meer een *insider* en werd zijn houding naar de rest van de politiek toe steeds opener. Die Linke stelden zich vanaf het begin af aan al als een *insider* op. Hoewel Gysi opkwam voor een grote groep genegeerden in de samenleving en zijn partij over het algemeen als een paria van de Duitse politiek werd gezien, zocht hij wel nadrukkelijk het debat met het Duitse 'vak K' op.

Zoals gezegd speelde de politieke atmosfeer een rol in de manier waarop beide partijen zich tijdens de onderzochte debatten opstelden en waren de ideologische wortels van de SP en Die Linke zichtbaar in hun verzet tegen de sociaaleconomische tweedeling die ze constateerden. Beide partijen schoven vanaf hun oprichting wel wat op naar rechts. De Nederlandse socialisten hingen oorspronkelijk het maoïsme aan, maar verruilden dit in de loop van de tijd voor een sociaaldemocratische grondslag. Die Linke kwam voort uit de SED en liet het idee van een revolutie varen ten gunste van een democratisch socialisme. Beide partijen kozen dus voor het parlement als 'slagveld' om sociale gerechtigheid en een eerlijke verdeling van de welvaart te bereiken. Over het algemeen werden de SP en Die Linke dus gematigder. Echter, in de geanalyseerde debatten was dat slechts enkele malen merken. Alleen de steun van Gysi aan de kerk, een ideologische vijand van socialisten, en zijn steun aan (middel)kleine ondernemingen waren aanwijzingen dat de ideologie iets meer op de achtergrond raakte bij Die Linke. De afname van populistische standpunten in het partijprogramma ging bij de SP niet gepaard met een neergaande lijn wat betreft populistische kenmerken tijdens de Algemene Politieke Beschouwingen. Niet alleen de reeds opgemerkte conclusie dat het zittende kabinet bepaalt hoe fel een partij zich opstelt speelt daarbij een rol, ook de verhoogde media-aandacht tijdens de jaarlijkse begrotingsdebatten kan van invloed zijn dat een partij op dat moment zich van de

politieke elite afkeert en zegt voor de belangen van de kiezer op te komen om op die manier ‘stemmen te trekken’.

Volgens Voerman zijn de Duitse socialisten wat betreft hun houding nog wel wat conservatiever dan de SP. Uit de debatten kwam dit echter niet duidelijk naar voren. Sterker nog, beide partijen boekten met hun eigen manier van gematigder opstellen dan ze voorheen deden electoraal succes. Omdat de PvdA en de SPD in de afgelopen decennia meer naar het midden opschoven, konden de SP en Die Linke kiezers van deze partijen aantrekken. Daarbij waren de negatieve gevolgen van de globalisering overigens wel een duwtje in de rug. Beide partijen maakten overigens wel een andere ontwikkelingsfase door dan bij rechtspopulisten vaak het geval is. Zo werd Geert Wilders door zijn gedoogsteun aan de regering ‘open’ en een *insider* nadat hij een populistische fase had gekend, maar speelde ideologie bij hem geen rol. De SP gooide pas na een periode waarin haar ideologie een belangrijke rol speelde en de partij zich vier jaar als *outsider* had gedragen haar rol als buitenstaander van zich af. Die Linke werd meteen na een zogenaamde ideologische fase een *insider*. Overigens dient daarbij te worden opgemerkt dat zowel Wilders, de SP als Die Linke als *insider* nog steeds populistische kenmerken kunnen vertonen en de ideologie nog altijd een rol van betekenis heeft bij beide linkse partijen.

Wat voorts opmerkelijk was dat de SP vooral in het afgelopen decennium enkele malen uitdrukkelijk de wens uitte om mee te regeren. De partij wilde, omdat volgens hen de kabinetten die Nederland sinds de jaren tachtig hadden bestuurd dat hadden nagelaten, zorgen voor een sterkere overheid en meer solidariteit. Hiermee raakte de SP de kern van populisme, want ze wilden namelijk de zittende elite uit het centrum van de macht verdrijven en vervangen door een manier van regeren waarin de wensen van de mensen in het land als leidraad zouden gaan dienen bij de politieke besluitvorming. Bij haar Duitse ‘zusterpartij’ was het verlangen naar een dergelijke sterke staat veel minder sterk te bespeuren. Omdat een afkeer van vreemdelingen ontbrak, kan worden gesteld dat populisme en rechtsextremisme geen synoniemen van elkaar zijn. Die Linke richtte zich vanaf begin jaren negentig wel sterk op de ontwikkelingslanden, terwijl de SP pas in de 21^e eeuw echt oog kreeg voor de wereld buiten de landsgrenzen. De beide partijen keken ook af en toe naar een geïdealiseerd verleden waarbij dit zogenaamde *heartland* voor de SP vooral in de periode vlak na de Tweede Wereldoorlog lag toen solidariteit alom aanwezig was in Nederland en Die Linke de sociale zekerheid uit de tijd van de DDR als een verloren gegaan aspect van de maatschappij zag.

De zogenaamde smaakversterkers van populisme waren bij beide partijen moeilijker te ontdekken. Marijnissen en zijn twee opvolgers maakten in hun woorden enkele malen gebruik van een soort ‘massalijn’ waarmee ze de praktische kennis en alledaagse zorgen van de gewone man in de Kamer ten gehore wilden brengen. Bovendien maakte de SP zo nu en dan gebruik van een zogenaamd meerderheidsdenken en vertelde ze het kabinet wat een “overgrote meerderheid van de Nederlanders” vond of wilde. Daarentegen spraken de fractieleider van deze partij niet of nauwelijks over samenzwering en waren ‘botsingen’ tussen volk en elite veel nadrukkelijker aanwezig dan de bovengenoemde smaakversterkende elementen van populisme. Hetzelfde gold voor de SP. De botsingen vonden overigens niet alleen plaats tussen het gewone volk en de regering, maar ook tussen arm en rijk en, in het geval van Die Linke, tussen *Ossis* en *Wessis*.

Al met al kan worden geconcludeerd dat de SP en Die Linke tijdens de Algemene Politieke Beschouwingen en de *Bundeshaushaltsdebatten* van de afgelopen twintig jaar populistische kenmerken vertoonden. Vooral de basisingrediënten van populisme waren nadrukkelijk aanwezig bij beide partijen. Er ontbraken jaarlijks ook kenmerken van dit fenomeen, die in de wetenschappelijke literatuur te ontdekken zijn. Doordat het populisme zoveel eigenschappen kent, ontkomt waarschijnlijk geen enkele politieke partij op de wereld eraan op de populistische schaal van nul tot honderd een waarde boven nul te hebben. Een partij bepaalt door haar manier van opstellen ten opzichte van de rest van de politiek vooral zelf in hoeverre zij mee wil gaan in het politieke debat. Jan Marijnissen kan dus opgelucht ademhalen. De SP is namelijk, net als Die Linke, geen (ideaaltypische) populistische partij gebleken, maar is een politieke partij met bepaalde kenmerken van populisme. Bovendien is, zoals eerder door Henk te Velde en nu ook in het laatste hoofdstuk betoogd is, populisme een onderdeel van de democratie.

BIBLIOGRAFIE

PRIMAIRE LITERATUUR

Handelingen der Tweede Kamer

- Eerste en tweede termijn Jan Marijnissen Algemene Politieke Beschouwingen 1995. Geraadpleegd via: <http://www.janmarijnissen.nl/1995/09/20/algemene-beschouwingen-1995>, 3 mei 2011.
- Eerste termijn Jan Marijnissen Algemene Politieke Beschouwingen 1997. Geraadpleegd via: <http://www.janmarijnissen.nl/1997/09/17/algemene-beschouwingen-1997>, 3 mei 2011.
- Stenografische verslagen van alle Algemene Politieke Beschouwingen sinds 1994. Geraadpleegd via: <https://zoek.officielebekendmakingen.nl>.

Plenarprotokolle Bundestag

- Stenografische verslagen van alle *Bundeshaushaltsdebatten* sinds 1991. Geraadpleegd via: <http://dipbt.bundestag.de/doc/btp>.

SECUNDAIRE LITERATUUR

Artikelen uit kranten, tijdschriften en bundels:

- Broder, H., 'Sarrazin provoziert mit seinen Thesen zur Integration', *Spiegel: Das Jahr 2010* (2010): 158-163.
- Canovan, M., 'Trust the People!', *Political Studies* 47 (1999): 2-16.
- Decker, F., 'Right-wing Populist Failures and Left-wing Successes', in: D. Albertazzi en D. McDonnell, *Twenty-first Century Populism* (Basingstoke 2008): 119-134.
- Hartleb, F., 'Populismus – zentrales Kennzeichen von Parteipolitik in turbulenten Zeiten?', in: F. Wielenga en F. Hartleb, *Populismus in der modernen Demokratie* (Münster 2011): 105-127.
- Keulemans, M., 'Jip en Janneke ergeren kiezer', *Volkskrant*, 10 juni 2011.
- de Lange, S. en Rooduijn, M., 'Een populistische tijdgeest in Nederland?', in: J. Thomassen en R. Andeweg, *Democratie doorgelicht* (Amsterdam 2011): 319-334.
- van Leeuwen, M., 'Het hoofdzinnenbeleid van Wilders', *Tekstblad 2* (2009): 1-6.
- van Leeuwen, M., 'Rhetorical effects of grammar', te verschijnen in: *Linguistic insights*.
- Lucardie, P., 'Populismus', in: F. Wielenga en F. Hartleb, *Populismus in der modernen Demokratie* (Münster 2011): 17-37.

- March, L., 'Left-populism as a 'Shadow' of Contemporary Socialism', in: *Sais Review* 27 (2007): 63-77.
- Mudde, C., 'The populist Zeitgeist', in: *Government & Opposition* 39 (2004): 541-563.
- Neu, V., 'Die PDS: eine populistische Partei?', in: N. Werz, *Populismus. Populisten in Übersee and Europa* (Opladen 2003): 263-277.
- Neu, V., 'Linkspartei.PDS (Die Linke)', in: F. Decker en V. Neu, *Handbuch der deutschen Parteien* (Bonn 2007): 314-328.
- Peeters, R., 'Het kanaal van onvrede', in: *Socialisme & Democratie* 9 (2009): 39-42.
- Taggart, P., 'Populism and the Pathology of Representative Politics', in: Y. Mény en Y. Surel, *Democracies and the Populist Challenge* (Londen 2002): 62-80.
- te Velde, H., 'Steeds opnieuw het wiel uitvinden', in: *Socialisme & Democratie* 9 (2009): 12-18.
- Voerman, G., 'Van Mao tot marketing', in: *Socialisme & Democratie* 9 (2009): 26-32.
- Voerman, G., 'Linkspopulismus im Vergleich', in: F. Wielenga en F. Hartleb, *Populismus in der modernen Demokratie* (Münster 2011): 179-204.
- Vossen, K., 'Hoe populistisch zijn Geert Wilders en Rita Verdonk?', *Res Publica* (2009): 437-465.
- Wiles, P., 'A syndrome, not a doctrine', in: G. Ionescu en E. Gellner, *Populism. Its meanings and National Characteristics* (Londen 1969): 166-179.
- Wilp, M., 'Die Krise der christ- und sozialdemokratischen Parteien', in: F. Wielenga en F. Hartleb, *Populismus in der modernen Demokratie* (Münster 2011): 129-161.

Boeken:

- Blommaert, J., *Populisme* (Berchem 2004).
- Breit, G., *Politische Kultur in Deutschland* (Schwalbach 2004).
- Grünbaum, R., *Deutsche Einheit* (Berlijn 1999).
- Jagers, J., *De stem van het volk* (Antwerpen 2006).
- Jesse, E., *Die Linke* (München 2008).
- Kagie, R., *De socialisten* (Amsterdam 2004).
- Kleinneijenhuis, J., *De puinhopen in het nieuws* (Alphen aan den Rijn 2003).
- Kuitenbrouwer, J., *De woorden van Wilders* (Amsterdam 2010).
- Marijnissen, J., *Effe dimmen!* (Amsterdam 1998).
- van Reybrouck, D., *Pleidooi voor populisme* (Amsterdam 2008).
- van Rossem, M., *Waarom is de burgers boos?* (Amsterdam 2010).

- Sarrazin, T., *Deutschland schafft sich ab* (München 2010).
- Slager, K., *Het wonder van Oss* (Amsterdam 2001).
- Taggart, P., *Populism* (Buckingham 2000).
- Taguieff, P.-A., *L'illusion populiste* (Parijs 2002).
- te Velde, H., *Van regentenmentaliteit tot populisme* (Amsterdam 2010).
- Wansink, H., *De erfenis van Fortuyn* (Amsterdam 2004).
- Wielenga, F. en Hartleb, F., *Populismus in der modernen Demokratie* (Münster 2011).
- van der Zwan, A., *De uitdaging van het populisme* (Amsterdam 2003).

Overige bronnen:

- Grondwet Koninkrijk der Nederlanden, artikel 7. Geraadpleegd via: <http://www.st-ab.nl/wetgrondwet.htm>, 17 april 2011.
- Handelingen der Tweede Kamer, 'Dossiernummer 30800-VI, nr. 115', 5266.
- van Leeuwen, M., 'Balancing between Autonomy and Representation', 1-7. Spreektekst van voordracht gehouden op een conferentie in Lodz tussen 13 en 15 september 2010.
- Socialistische Partij, 'SP-bestuur presenteert nieuwe kernvisie "Heel de mens"'. Geraadpleegd via: http://www.sp.nl/nieuwsberichten/250/990927-sp_bestuur_presenteert_nieuwe_kernvisie_heel_mens, 23 juni 2011.
- Taggart, P., 'The Populist Turn in the Politics of the New Europe', 1-20. Spreektekst van voordracht gehouden op een conferentie in Nashville tussen 27 en 29 mei 2003.
- Vossen, K., 'Different flavours of populism in the Netherlands', 1-27. Spreektekst van voordracht gehouden op een conferentie aan de Universiteit Leuven op 27 mei 2010.